

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШКАДАИ ДАВЛАТИИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКИСТОН
БА НОМИ СОТИМ УЛУҒЗОДА**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ: 809.155.0+802. 0

ТКБ: 81. 2 (2 ТОҶ)+81.2 АНГ.

П-26

ПАРВОЕВА НУРҶАҲОН ЗАРМАСТОВНА

**ХУСУСИЯТҲОИ МИЛЛӢ-ФАРҲАНГИИ
ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲОИ ЗАБОНИ ВАҲОНӢ ДАР
МУҚОИСА БО ЗАБОНИ АНГЛИСӢ
(таҳқиқоти забоншиносии фарҳангӣ ва қавмӣ)**

Диссертатсия

барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD) – доктор аз рӯйи
ихтисоси 6D021300 – Забоншиносӣ (6D021302 – Забоншиносии муқоисавӣ-
таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ)

Роҳбари илмӣ: номзади илмҳои филологӣ,
дотсент Матробиён С. Қ.

Мушовири илмӣ: доктори илмҳои
филологӣ, профессор Мамадназаров А.

ДУШАНБЕ — 2022

МУНДАРИЧА

НОМГҶИ ИХТИСОРАҶО ВА АЛОМАТҶОИ ШАРТӢ	5
МУҚАДДИМА.....	6
ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ	9
БОБИ I. АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲҚИҚОТИ МУҚОИСАВИИ	
ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҶО ДАР ИЛМИ ЗАБОНШИНОСӢ.....	16
1.0. Матолиби муқаддимаӣ.....	16
1.1. Зарбулмасалу мақолҶо мавзуи асосии таҳқиқоти забоншиносии фарҳангӣ ва қавмӣ.....	17
1.2. Фарқияти зарбулмасал аз мақол аз назари забоншиносон ва фолклоршиносон	28
1.3. ҚолабҶои сохторию маъноии зарбулмасалу мақолҶо дар забоншиносӣ.....	34
1.4. Таҳқиқоти муқоисавии зарбулмасалу мақолҶо дар забонҶои гуногуннизом	38
1.4.1. Таърихи таҳқиқоти зарбулмасалу мақолҶо дар забоншиносии тоҷик.....	42
1.5. Зарбулмасалу мақолҶо ҳамчун сарчашмаи маълумот доир ба фаҳмишу дарки ҷаҳони халқҶои забонашон беҳат	48
Хулосаи боби якум.....	51
БОБИ II. ВИЖАГӢҶОИ МАЪНОИИ ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҶОИ	
ЗАБОНИ ВАХОНӢ ДАР МУҚОИСА БО ЗАБОНИ АНГЛИСӢ.....	53
2.0. Матолиби муқаддимаӣ.....	53
2.1. Инъикоси арзишҶои ахлоқии мардумони забонҳояшон муқоисашаванда дар зарбулмасалу мақолҶо	54
2.2. Таҷассуми анъанаҶои миллиӣ дар зарбулмасалу мақолҶо	62
2.2.1. Инъикоси бархе аз махсусиятҶои миллии тоҷикони вахонизабон дар зарбулмасалу мақолҶо	62

2.2.2. Баъзе вижагиҳои хувияти миллии мардуми англисзабон дар зарбулмасалу мақолҳо	64
2.3. Инъикоси муносибатҳои оилавӣ ҳешутаборӣ дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои ваҳонӣ ва англисӣ	66
2.4. Инъикоси муносибати инсон ба меҳнат дар зарбулмасалу мақолҳои забони ваҳонӣ дар муқоиса бо забони англисӣ.....	73
2.5. Инъикоси анъанаҳои меҳмоннавозӣ дар зарбулмасалу мақолҳои тоҷикони ваҳонизабон ва англисҳо	81
2.6. Ифодаи эҳсоси тарсу ваҳм ва марг дар зарбулмасалҳои_ваҳониву англисӣ.....	85
Хулосаи боби дуюм.....	88
БОБИ III. ВИЖАГИҲОИ МИЛЛИЮ ФАРҲАНГИИ ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲОИ ВАҲОНӢ БО УНСУРҲОИ ЗООНИМӢ ВА СОМАТИКӢ ДАР МУҚОИСА БО ЗАБОНИ АНГЛИСӢ.....	
3.0. Матолиби муқаддимаӣ.....	91
3. 1. Хусусиятҳои семантикии зарбулмасалу мақолҳо бо ҷузъҳои ҳайвонот ва парандаҳо дар забонҳои ваҳониву англисӣ	92
3.1.1. Зарбулмасалу мақолҳо бо ҷузъи šač //dog «сағ»	92
3.1.2. Зарбулмасалу мақолҳо бо ҷузъи piš //cat «гурба».....	95
3.1.3. Зарбулмасалу мақолҳо бо ҷузъҳои yaš//horse «асп»,_xur//donkey «хар»	96
3.1.5. Зарбулмасалу мақолҳо бо ҷузъи šapt//wolf «гурғ»	100
3.1.6. Зарбулмасалу мақолҳо бо ҷузъи xyg //pig «хук».....	101
3.1.7. Зарбулмасалу мақолҳо бо ҷузъҳои moi//fish «моҳӣ» ва kərk//hen «мурғ».....	102
3.1.8. Зарбулмасалу мақолҳо бо ҷузъи rubo//fox «рӯбоҳ».....	104
3.2. Хусусиятҳои маҷозии зооморфизмҳо дар зарбулмасалу мақолҳо ва таркибу ибораҳои ҷузъи ҳайвонотдошта дар забонҳои ваҳонӣ ва англисӣ..	105
3.3. Хусусиятҳои миллию фарҳангии зарбулмасалу мақолҳои забонҳои ваҳонӣ ва англисӣ дар мисоли соматизмҳо	110

3.3.1. Воҳидҳои соматикӣ бо ҷузъи sar//head «сар».....	112
3.3.2. Воҳидҳои соматикӣ бо ҷузъи dast//hand «даст».....	115
3.3.3. Воҳидҳои соматикӣ бо ҷузъи pzyv// heart «дил».....	117
3.4. Воҳидҳои соматикӣ бо ҷузъи mis//nose «бинӣ».....	119
3.3.5. Воҳидҳои соматикӣ бо ҷузъи čəžm//eyes «чашм»	120
3.3.6. Воҳидҳои соматикӣ бо ҷузъҳои ǵaš//mouth «даҳон», zik//tongue «забон» ва дындык «дандон»	121
Хулосаи боби сеюм.	124
ХУЛОСА	126
ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ	133
ФЕҲРИСТИ АДАБИЁТ	135
ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРЁФТИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ АЗ РӢӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ:	152

НОМГЌИ ИХТИСОРАҲО ВА АЛОМАТҲОИ ШАРТӢ

КОА – Комиссияи олии аттестатсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон

англ. – забони англисӣ

вах. – забони вахонӣ

ғ. – ғайра

диг. – дигарон

дис. – диссертатсия

с. – саҳифа

тахтул. – тахтуллафзӣ

тоҷ. – тоҷикӣ

юн. – юнонӣ

Аломатҳои овой

ḍ – барои ифодаи овози серебралӣ **d** дар забони вахонӣ

ṭ – барои ифодаи овози серебралӣ **t** дар забони вахонӣ

ə – барои ифодаи садоноки қатори омехтаи ноустувор дар забони вахонӣ

č – ч

ŷ – ғъ

ŷ – ғ

ĵ – ҷ

š – ш

š – ш

ž – ж

ž – ж

ž – дз

ŵ – въ

ŵ – хъ

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Зарбулмасал ва мақол, ки унсури муҳимми забон ва маданияти миллӣ маҳсуб меёбанд, қоидаҳои пойдор, таҷрибаи ғании мардум, урфу одатҳои тақрорнашаванда, ғасоҳати зиндагӣ ва шароити маишӣ ҳар як халқро дар худ таҷассум менамоянд. Аз ин лиҳоз, зарурати омӯзиш ва таҳқиқи муқоисавӣ хусусиятҳои миллию фарҳангии зарбулмасалу мақолҳо дар забонҳои ваҳонӣ ва англисӣ аз нуктаи назари забоншиносии фарҳангӣ ва қавмӣ муҳиммияти таҳқиқотро таъкил медиҳанд.

Тазаққур бояд дод, ки зарбулмасалу мақолҳо нишондиҳандаи муҳимми тафакқури мардумӣ буда, бо хусусиятҳои миллӣ ва фарҳангӣ робита доранд. Онҳо бо зеҳният, урфу одат, оин, зисту зиндагӣ ва сирати миллӣ вобастаанд. Забон як манзараи ҳоси ҷаҳонро инъикос намуда, ба шуур ва зеҳнияти дорандаи ӯ мутобиқат мекунад. Аз рӯйи ақидаи муҳаққиқон, забон ба зеҳну тафакқури соҳибони худ таъсир расонида, маданияту фарҳангиро фаро мегирад, ки дар он ҷиҳатҳои ҳулки миллӣ ва хусусияти нигориши ҷаҳон инъикос ёфтааст.

Оид ба зарбулмасал ва мақолҳои ваҳонӣ то ҳол таҳқиқоти мукаммале ба анҷом нарасидааст, ба истиснои баъзе ишораҳои иҷмолӣ, ки аҳён-аҳён ба назар мерасанд.

Забоншиносон дар таҳқиқи мавзӯҳои забони ваҳонӣ барои тасдиқи афкори худ зарбулмасалу мақолҳоро ҳамчун далел гоҳе истифода бурдаанду ҳалос. Аз ин рӯ, аксарияти масъалаҳои асосии омӯзиши забонии зарбулмасалу мақолҳо ба пажӯҳиши амиқе ниёз доранд. Хусусан, дар мавриди муқоиса намудани онҳо аз нигоҳи этнолингвистӣ ва забоншиносии фарҳангӣ зарурати таҳқиқоти илмӣ эҳсос мешавад. Маҳз, ҳамин масъалаҳо мубрамай ва воқеияти таҳқиқоти мазкурро ба миён овард.

Зарбулмасалу мақолҳо вобастагии зеҳнияти ҳоси мардумро, ба мисли расму оин, зисту зиндагӣ ва ҷаҳонбинӣ дар бар мегиранд. Омӯзиш ва пажӯҳиши хусусиятҳои миллию фарҳангии зарбулмасалу мақолҳои забони

вахонӣ дар муқоиса бо забони англисӣ равшанӣ навино дар таҳқиқоти илмӣ забони вахонӣ, хусусан забоншиносии тоҷик, хоҳад кушод.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Масъалаи муқоисаи хусусиятҳои миллию фарҳангии зарбулмасалу мақолҳои забони вахонӣ бо забони англисӣ аз назари забоншиносии фарҳангӣ ва забоншиносии қавмӣ то имрӯз ба таври бояду шояд мавриди омӯзиши забоншиносон қарор нагирифтааст. Ҳарчанд дар масъалаҳои фонетика, вожашиносӣ ва грамматикаи забони вахонӣ аз ҷониби забоншиносони ватаниву хориҷӣ И.И. Зарубин [1917], Г. Моргенстерне [1932], С.И. Климчитский [1936], В.С. Соколова [1962], Л.Р. Лоример [1958], Т.Н. Пахалина [1975], А.Л. Грюнберг [1976], И.М. Стеблин-Каменский [1976; 1981; 1999], Б.Б. Лашкарбеков [1982], А. Саидмамадов [1983], А. Мирбобоев [1991], С.Қ. Матробиён [2005], Я. Обртелова [2017], Ш. Ғуломалиев [2020] ва дигарон таҳқиқоти илмӣ анҷом ёфтааст, аммо ба таври муқоиса бо забонҳои гуногуншинос то ҳол кори илмӣ мукаммале рӯйи кор наомадааст.

Ягона коре, ки аз ҷониби бархе аз муҳаққиқони номбурда дар ҳамин самт иҷро шудааст, ин ҷамъ овардан ва сабти қисми каме аз зарбулмасалу мақолҳо мебошад, ки дар асарҳои илмӣ барои таҳлили грамматикӣ истифода намудаанд. Аз ҷумла, муаллифони китоби «Языки Восточного Гиндукуша: Ваханский язык (Забонҳои шарқии Ҳиндукуш: Забони вахонӣ)» А.Л. Грюнберг ва И.М. Стеблин-Каменский 37 зарбулмасалу мақоли вахониро, ки солҳои 1967 – 1972 бевосита аз соҳибзабонон сабт кардаанд, дар китоб дарҷ намуда, ба забони русӣ онҳоро тарҷума намудаанд ва ҳамзамон, қисмеро шарҳу тафсир низ додаанд. Ҳамчунин, дар фарҳангномаҳои ҷудогонаи муҳаққиқон Д.Л. Лоример [1958], А. Бадахшӣ [1960], И.М. Стеблин-Каменский [1999] ва луғате, ки дар қисмати охири очерки грамматикӣ Т.Н. Пахалина [1975] оварда шудааст, дарҷ гардидаанд.

Соли 2016 нахустин маротиба аз ҷониби муҳаққиқони забони вахонӣ С.Қ. Матробиён ва А. Мирбобоев маҷмуае бо номи «Ганҷи Вахонзамин.

Мачмуаи осори мардумӣ» ба нашр расид, ки дар он як бахши алоҳида ба зарбулмасалу мақолҳо бахшида шудааст. Дар ин бахш 286 зарбулмасалу мақол бо тартиби алифбо оварда шудааст. Ин ягона маводи мукаммале мебошад, ки зарбулмасалу мақолҳои фаровонро дарбар мегирад. Азбаски мачмуа хусусияти таҳлилӣ надорад, зарбулмасалу мақолҳо аз ҷониби мураттибон таҳлил нашудаанд, аммо гунаҳои гуногун ва навишти дурусти онҳо дода шудааст.

Баъдан, дар соли 2017 аз ҷониби С.Қ. Матробиён китобчае барои хурдсолон бо номи «Мэталищ» (Маталҳо) [2017] бо ороиши суратҳои ба мақолҳо (маталҳо) мувофиқ чоп мегардад. Дар китобчаи мазкур 16 мақол (матал) оварда шудааст, ки онҳо сирф мақолҳои (маталҳои) ваҳонӣ мебошанд.

Дар мачмуъ, дар забоншиносии тоҷик таҳқиқот доир ба масалшиносӣ асосан аз солҳои 60-уми асри XX оғоз гардида, он дар қорҳои Б. Тилавов [1963; 1975; 1989], Я.И. Калонтаров [1965; 1969] ва дигарон таҷассум меёбад.

Инчунин, зарбулмасалу мақолҳо дар асоси асарҳои нависандагони муосири тоҷик аз назари забоншиносӣ дар қорҳои илмӣ муҳаққиқон Н. Маъсумӣ [1954], Р. Ғаффоров [1966;1990], Б. Камолиддинов [1967], Ҳ. Ҳусейнов [1963;1973], М. Фозилов [1976] таҳлил шудаанд. Таҳқиқи зарбулмасалу мақолҳо аз назари муқоисавӣ дар асарҳои илмӣ Ф.М. Турсунов [1999], О.Ш. Иқболов [2017], Ш.А. Норов [2018] ва Юнусӣ Аҳтамшо [2019], инчунин, дар забонҳои бадахшонӣ, хусусан забони шугʼнонӣ аз ҷониби С. Алихонова [2006] ба анҷом расидааст.

Ногуфта намонад, ки масалшиносии ҷаҳонӣ ҳанӯз хеле барвақт оғоз гардида, аввалин асари А. Тейлор «Зарбулмасалҳо ва номгӯи зарбулмасалҳо» дар солҳои 20-уми асри XX навишта шудааст. Бори нахуст соли 1931 дар Донишгоҳи Ҳарвард «Зарбулмасалҳо» ва баъдан дар соли 1934 аз ҷониби Академияи Фин «Номгӯи зарбулмасалҳо» ном асарҳои А. Тейлор нашр шуда, соли 1962 дар Копенгаген бознашр мешаванд. Асарҳои ӯ оид ба таҳқиқоти

масалшиносӣ дар байни фолклоршиносони хориҷӣ мавқеи муҳимро касб мекунад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо), мавзӯҳои илмӣ. Мавзуи таҳқиқот дар робита бо мавзӯҳои илмӣ кафедраи забоншиносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷумаи Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон, ки барои солҳои 2016-2020 тасдиқ гардида буд, таҳия шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Ҳадафи асосии таҳқиқот, пеш аз ҳама, муайян намудани хусусиятҳои миллию фарҳангии зарбулмасалу мақолҳои забони ваҳонӣ дар муқоиса бо забони англисӣ, тавсиф ва ошкор намудани нишонаҳои умумӣ ва мухталифи типологии зарбулмасалу мақолҳо дар забонҳои муқоисашаванда мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои ноил гаштан ба ҳадафҳои пешниҳодшуда дар диссертатсия ҳалли масъалаҳои зеринро вазифаи кори худ қарор додем:

- таҳлили вижагиҳои миллию фарҳангии зарбулмасалу мақолҳои ваҳонӣ дар муқоиса бо забони англисӣ аз назари забоншиносии фарҳангӣ ва қавмӣ;
- таснифи маъноии зарбулмасалу мақолҳои забонҳои ваҳонӣ ва англисӣ;
- тавсифи монандӣ ва фарқияти зарбулмасалу мақолҳои ваҳонӣ ва англисӣ аз нигоҳи тасвири забонии ҷаҳон;
- таҳлили муқоисавии зарбулмасалу мақолҳо дар забонҳои гуногуннизом, вале аз назари таърихӣ мансуби як оила;
- муайян намудани зарбулмасалу мақолҳое, ки дар раванди рушд ва такомули забон муодили худро дар забонҳои муқоисашаванда пайдо намудаанд;
- таҳлили маъноии зарбулмасалу мақолҳои мансуб ба забонҳои ваҳонӣ ва англисӣ;

- муайян намудани нишонаҳои фарқкунандаи зарбулмасал ва мақолҳо дар низоми воҳидҳои умумӣ аз назари забоншиносии фарҳангӣ;

- муқаррар намудани ҳудудҳои умумӣ ва хусусӣ барои зарбулмасалу мақолҳои забонҳои муқоисашаванда ва муайян намудани омилҳои забонӣ, ки вобастагии ҳудудҳои монандӣ ва тафриқавиро нисбат ба тавсифи сохтори зарбулмасалу мақолҳо, инчунин, нисбат ба фасоҳат ва маъноии онҳо нишон медиҳанд.

Объекти таҳқиқот. Объекти таҳқиқи кори диссертатсионӣ зарбулмасалу мақолҳои забони ваҳонӣ дар муқоиса бо зарбулмасалу мақолҳои забони англисӣ қарор гирифтааст, ки то ҳол аз назари муҳаққиқони забоншинос дур мондааст.

Мавзӯи таҳқиқот. Мавзӯи кор таҳқиқ ва таҳлили хусусиятҳои миллию фарҳангии зарбулмасалу мақолҳои забони ваҳонӣ дар муқоиса бо забони англисӣ аз нуқтаи назари забоншиносии фарҳангӣ ва қавмӣ мебошад.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Асосҳои назариявии таҳқиқоти мазкурро асарҳои илмию назариявии олимони забоншинос ва фолклоршинос ташкил медиҳанд. Хусусан, доир ба масъалаҳои назариявии тасвири ҷаҳон дар зарбулмасалу мақол ва забону фарҳангҳои гуногуни ҷаҳон асарҳои муҳаққиқон И.М. Снегирев [1848], А.А. Потебня [1895], И.В. Дал [1899], О. Широкова [1931], С.Г. Гаврин [1958], Ф.И. Буслаев [1959], М.А. Рибникова [1961], А.М. Бабкин [1964], А.А. Молотков [1967], В.П. Жуков [1978], В.П. Фелитсина [1979], Н.М. Шанский [1985], В.М. Мокиенко [1989] маҳаки асосии таҳқиқ мебошанд. Дар забоншиносӣ ва фолклоршиносии тоҷик бошад, доир ба ин масъала назарияи муҳақққон Б. Тилавов [1962, 1967], Н. Маъсумӣ [1959], Р. Ғаффоров [1966; 1990], Б. Камолиддинов [1967], Ҳ. Ҳусейнов [1963; 1973], М. Фозилов [1976], Я.И. Калонтаров [1989], Ф. Муродов [2001], Ф.М. Турсунов [2006], С. Алихонова [2006], О.Ш. Иқболов [2017], Ш.А Норов. [2018], А. Юнусӣ [2019] асоси таҳқиқоти мазкурро дар бар мегирад.

Ҳамчуни, ба масъалаҳои муқоисавӣ ва андешаҳои лингвофарҳангӣ ба олимони тоҷик А. Мирбобоев [1991], М. Аламшоев [2002], С.Қ. Матробиён [2005], М. Броимшоева [2006], П. Чамшедов [2010], О.О Муҳаммадҷонов [2010], М. Иматшоева [2010], М. Бобомуродова [2012], Т. Ашӯрова [2017] ва ба забоншиносони рус Е.М. Верещагин [1980], В.Г. Костомаров [1983], Н.Д. Арутюнов [1991], Ю.Д. Апресян [1995], А. Вежбиская [1996], В.Н. Телия [1996], В.В. Воробёв [1997], Ю.С. Степанов [1997], Н.И. Жинкин [1998], С.Г. Тер-Минасова [2000], В.А. Маслова [2001], В.И. Карасик [2004], Н.Н. Семенов [2004], Е.И. Селиверстова [2009], М.Ю. Котова [2010], В.В. Красних [2018] таъя намудем.

Заминаҳои эмпирикӣ. Заминаи асосии омӯзишӣ ва таҷрибавии диссертатсияро маводи ҷамъовардаи муаллифи рисола дар солҳои 2016 – 2020 дар замони таҳқиқоти экспедитсионӣ дар водии Вахон, асосан дар деҳаҳои Намадгут, Даршай, Шитхарв, Зумудг, Навобод, Туғғоз, Вранг, Ширгин, Зонг ва Лангар (Кіҳн), инчунин дар шаҳри Исломободи Покистон (аз вахонизабони покистонӣ, ки дар шаҳри мазкур зиндагӣ мекунанд) ҷамъ оварда шудааст, ташкил медиҳад.

Пойгоҳи таҳқиқот. Пойгоҳи таҳқиқотро маҷмуи зарбулмасалу мақолҳои забони англисӣ аз «Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикӣ-англисӣ-русӣ»-и Субҳинисо Бегматова ва забони вахонӣ аз «Ганҷи Вахонзамин (маҷмуаи мардумӣ)»-и С.Қ. Матробиён ва А. Мирбобоев, инчунин «Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ», «Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик (фарҳанги фразеологӣ)»-и М. Ҷоилов, «Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ»-и А. Мамадназаров, «Большой англо-русский словарь»-и В.К. Мюллер ва «Англо-русский фразеологический словарь»-и А.В. Кунин ташкил медиҳанд.

Навгони илмӣ тадқиқот. Навгони илмӣ тадқиқот, пеш аз ҳама, ин пажӯҳиши махсуси муқосавии хусусиятҳои миллию фарҳангии зарбулмасалу мақолҳои забонҳои низомашон гуногуни мутааллиқ ба як оилаи забонҳо –

забони вахонӣ ва забони англисӣ аст. Дар рисола аз нуқтаи назари забоншиносии фарҳангӣ (лингвокултурологӣ) ва забоншиносии қавмӣ (этнолингвистӣ) умумият ва фарқияти зарбулмасалу мақолҳои ду мардуми аз назари ҳудудӣ аз ҳам дур, ки забонашон мансуби як ҳавзаи чуғрофӣ нест, яъне вахонизабонон ва англисзабонон муайян мегардад.

Нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Зарбулмасалу мақолҳо таърих, анъана, урфу одат, умуман, мероси маънавии ин ё он халқро инъикос мекунанд, ки он барои ҳалли масъалаҳои забоншиносии фарҳангӣ ва қавмӣ мусоидат мекунанд. Дар онҳо тасвири забонии ҷаҳони андешаи мардумони забонашон муқоисашаванда ба таври хос инъикос меёбад.
2. Бо вучуди фарқияти робитаҳои фарҳангиву таърихӣ мардумони вахонизабон ва англисзабон, дар байни зарбулмасалу мақолҳо миқдори муайяне мавҷуданд, ки аз ҷиҳати маъно шабоҳат доранд. Умумият ва фарқияти зарбулмасалҳо ва мақолҳоро танҳо тавассути хусусиятҳои миллию фарҳангии онҳо метавон баръало мушоҳида кард.
3. Зарбулмасалу мақолҳои забонҳои вахонӣ ва англисӣ аз назари мавзӯӣ таҳлил мешаванд. Мавзӯҳои таснифшудаи зарбулмасалу мақолҳо нишон медиҳанд, ки то чӣ андоза забонҳои муқоисашаванда хусусиятҳои миллию фарҳангии соҳибон – гӯяндагонашонро дар худ фаро мегиранд.
4. Зарбулмасалҳое, ки сифати арзиши умумиинсонӣ, ба мисли сабр кардан, меҳнат, меҳмоннавозӣ ва эҳтиромро инъикос менамоянд, бештар дар байни мардум маълуму машҳуранд. Дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои муқоисашаванда ин арзишҳои ахлоқӣ ба таври хеле барҷаста инъикос меёбанд.
5. Хусусиятҳои хоси андешамандӣ ва ҷаҳонбинии халқу миллатҳоро омӯхта, арзишҳои миллӣ ва хусусиятҳои умумӣ ва хоси шинохти

олами атрофи соҳибзабонон муқаррар карда мешавад. Таҳлилҳои забоншиносии фарҳангӣ ва қавмӣ зарбулмасалу мақолҳои тоҷикони вахонизабон ва мардумони англисзабон маҳз ҳамин хусусиятҳоро нишон медиҳанд.

6. Хусусиятҳои миллию фарҳангии зарбулмасал ва мақолҳои забони вахонӣ, ки яке аз забонҳои шарқии эронӣ маҳсуб меёбад, бо забонҳои низомашон гуногун дар мисоли забони англисӣ муқоиса мешавад. Маълум мегардад, ки дар байни соҳибони ин забонҳо, новобаста аз фарқиятҳои миллию фарҳангӣ ва ҷуғрофӣ як тасвири умумии ҷаҳон мавҷуд аст.

Аҳамияти назариявӣ ва илмию амалии таҳқиқот аз он иборат аст, ки диссертатсияи мазкур барои корҳои пажӯҳишии минбаъда дар соҳаҳои забоншиносии фарҳангӣ ва забоншиносии қавмӣ метавонад мусоидат кунад. Натиҷаҳои таҳқиқот барои ҳалли як қатор масъалаҳои амалӣ ва назариявии ин самт метавонанд истифода шаванд ва ҳамчун асос ва замина барои таҳқиқотҳои минбаъдаи илмию назариявии ин самтҳои забоншиносӣ хидмат намоянд.

Хусусиятҳои миллию фарҳангии зарбулмасалу мақолҳои забони вахонӣ дар муқоиса бо забони англисӣ ба ҳалли масъалаҳо барои зоҳир намудани қонуниятҳои умумӣ ва хусусии забонҳои вахонӣ ва англисӣ дар соҳаи вожашиносӣ ва барои муайян намудани роҳҳои бештар муносиби тарҷумаҳои зарбулмасал ва мақолҳои вахонӣ ба англисӣ мусоидат мекунанд. Чунин амал барои ҳал намудани як қатор масъалаҳои ҷудогонаи тарҷумаи амалӣ ва назариявӣ кумак мерасонад.

Аҳамияти амалии таҳқиқот ҳангоми таҳияи барномаҳо ва коркарди масъалаҳое, ки бо таҳқиқоти муқоисавии зарбулмасалу мақолҳои мардуми тоҷик аз нуқтаи назари забонӣ алоқаманданд, зоҳир мегардад. Натиҷаҳои ин пажӯҳишро метавон ҳамчун мавод дар корҳои таҳқиқотӣ истифода кард. Пеш аз ҳама, зарбулмасал ва мақолҳои забонҳои мазкурро ҳамчун маводи

мусаввар ба китобҳои дарсӣ ва лавозимоти кишваршиносӣ ворид кардан мумкин аст. Арзиши дигари амалии кори илмӣ мазкур дар он аст, ки дар омӯзиши фанҳои фразеология ва луғатшиносӣ, таҳияи қомусҳои дузабона, китобу дастурамалҳои дарсӣ, маҷмуаи зарбулмасалҳо, инчунин дар омӯзиши забони англисӣ дар муассисаҳои таълимӣ ҳамчун воситаҳои тақмили ҳусни баён ва сифати тарҷума ҳангоми омӯзиши фанҳои хос далелҳои ин таҳқиқотро метавон истифода бурд. Дастурамалҳои ҷудогонаи кори илмиро дар тавсифи забонҳои мавриди таҳқиқ қароргирифтаи рисола истифода бурдан мумкин аст.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки масъалаи мазкур бо таҳлилу баррасии назариявӣ ва қиёсу муқобилаи илмӣ таъмин буда, бар мабноси нуктаҳои мушаххаси методологӣ, маводи гуногунҷанбаи таҳлилӣ дар мувофиқат бо сохтор, мақсаду вазифаи таҳқиқ бунёд ёфтааст.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯ ва муҳтавои диссертатсия ба таҳқиқи муқоисавии зарбулмасалу мақолҳои ду забон – забонҳои ваҳонӣ ва англисӣ, ки аз назари типологӣ аз ҳам мухталиф ва аз назари ҳешовандӣ шомили як оила мебошанд, бахшида шудааст. Вобаста ба масъалаи таҳқиқот диссертатсия ба ихтисоси илмӣ 6D021300 – Забоншиносӣ (6D021302 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ) мувофиқат менамояд.

Саҳми шахсии довталаби дарачаи илмӣ дар таҳқиқот. Хусусиятҳои миллию фарҳангии зарбулмасалу мақолҳои забони ваҳонӣ дар муқоиса бо забони англисӣ аз нуктаи назари забоншиносии фарҳангӣ ва қавмӣ бори нахуст дар шакли диссертатсия ба таври мукамал таҳқиқ карда шуд.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Муҳтавои диссертатсия дар маърузаву гузоришҳо дар конференсияҳои ҳарсолаи илмию назариявии ҳайати профессорону устодони Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, Донишгоҳи давлатии тиббии

Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино, Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон ва дигар конференсияҳои минтақавӣ ҷумҳуриявӣ мавриди муҳокимаву баррасӣ қарор гирифтааст. Диссертатсияи мазкур дар сексияи забоншиносии ДДОТ ба номи Садрӣдин Айнӣ (суратчаласаи № 9 аз 10 юни соли 2021), кафедраи забоншиносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷумаи Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода (суратчаласаи № 4 аз 10 ноябри соли 2021) ва Шурои олимони факултети забони англисии Донишқадаи мазкур (суратчаласаи № 9 аз 23 апрели соли 2022) муҳокима шуда, ба ҳимоя тавсия шудааст.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Натиҷаҳои асосии таҳқиқот дар 11 мақолаи илмӣ, аз ҷумла, 5 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интишор шудаанд. Рӯйхати онҳо дар охири автореферат оварда шудааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз номгӯи ихтисораҳо, муқаддима, тавсифи умумии таҳқиқот, 3 боб, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот ва феҳристи адабиёт иборат аст. Ҳаҷми умумии диссертатсия аз 153 саҳифаи ҳуруфи компютерӣ иборат мебошад.

БОБИ I. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲҚИҚОТИ МУҚОИСАВИИ ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲО ДАР ИЛМИ ЗАБОНШИНОСӢ

1.0. Матолиби муқадимавӣ

Яке аз масъалаҳои мубрами забоншиносии муосирро нақши фарҳанги миллӣ дар ташаккули забони миллӣ ташкил медиҳад, ки ба шарофати он як соҳаи илми забон мақоми забоншиносии фарҳангиро соҳиб шудааст. Забоншиносии фарҳангӣ, ки забонро ҳамчун ҷузъи фарҳанг меомӯзад, аз сархати инсонмехварӣ (антропосентризм) дар забоншиносӣ маншаъ мегирад ва тасвири ҷаҳони атрофро ба воситаи забонҳои миллӣ баррасӣ мекунад. Аз ин рӯ, сегонаи «инсон, забон ва фарҳанг» дар ҷаҳорҷӯби бархӯрди забоншиносӣ фарҳангшиносӣ таҳқиқ мешаванд. Ин имкон медиҳад, ки ба туфайли воҳидҳои забонӣ хусусиятҳои мухталифи забонҳои миллӣ ва ё байниқавмӣ онҳо ошкор карда шаванд. Дар инъикоси ин хусусиятҳо маҳз зарбулмасалу мақолҳо мавқеи хос доранд ва аз ин ҷиҳат таваҷҷуҳи забоншиносон ба паремиология (юн. *paroimia* — масал, зарбулмасал ва *logos* — калима), ки ба омӯзиш ва таснифи паремаҳо — зарбулмасалу мақолҳо, панду мавъизаҳо, муаммоҳо, ғолҳо ва амсоли инҳо машғул аст, хеле зиёд мебошад. Чун масъалаҳои омӯзиш ва ҳифзи хусусиятҳои хоси фарҳангҳои миллӣ аҳамияти рӯзафзунро касб мекунанд, омӯзишу таҳқиқи лингвистии паремиология, хусусан зарбулмасалу мақол, ки афкори ақидаҳои дар асоси таҷрибаи халқ ва ё ғурӯҳи одамон ҳосилшударо ба таври мухтасару образнок ифода мекунад, дар замони муосир арзиши баланди илмиро соҳиб мебошад.

Зарбулмасалу мақолҳо аз таҷрибаи зиндагии зиёда аз ҳазорсолаи башар, рӯзгори гуногунранги инсоният ба вучуд омада, намунаи ҷолиби фарҳангу зиндагии мардумони оламанд. Дар офаридани онҳо ҳамаи табақаҳои ҷамъият ширкат меварзанд ва онҳо барои ифодаи афкори пуртаҷрибаи халқ хидмат мекунанд. Зарбулмасалу мақолҳо ифодакунандаи мафкура, савия ва ҷаҳонбинии мардум мебошанд.

Нахустин зарбулмасалҳо аллакай дар матнҳои солномаҳо, инчунин, дар саҳифаҳои катибаҳои қадима вохӯрда, ҷамъоварӣ, таснифот ва таҳқиқи илмӣ онҳо ба давраҳои нисбатан дертар тааллуқ дорад. Дар раванди инкишофи таърихӣ баъзе аз зарбулмасалҳо пурра пайи манбаи таърихӣ пайдоиши худро гум кардаанд ва намунаи эҷодиёти даҳанакии халқ маҳсуб шудаанд.

Одамон ҳамеша мансубияти худро ба миллати муайян эҳсос мекунанд ва арзишҳою меъёрҳои муносибати худро ба ҷаҳон тавассути забони модарӣ нишон медиҳанд. Тибқи таърифи Т. Б. Радбил маҳз ин мансубият, ки шуур онро эҷодкорона ба сурати дигар табдил медиҳад ва он аз равзанаи арзишҳо ва соҳаи ҳиссиёт гузашта, шакли аломатҳои забони модариро мегирад, мафкураи забонӣ ба шумор меравад [112].

Бо ҳамин мақсад мо тасмим гирифтаем, ки боби мазкурро ба таҳқиқоти назарияҳо ва баррасиҳои зарбулмасалу мақолҳо аз нигоҳи муқоисавӣ бахшида, андешаҳои муҳаққиқони ҷаҳонӣ ва ватаниро дар ин масъала мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор диҳем.

1.1. Зарбулмасалу мақолҳо мавзӯи асосии таҳқиқоти забоншиносии фарҳангӣ ва қавмӣ

Забоншиносии фарҳангӣ, ки дар худ масъалаҳои забоншиносӣ ва фарҳангшиносиро фаро гирифтааст, ҳамчун як қисми илми забоншиносӣ зухуроти фарҳанги халқро дар забони он таҳқиқ мекунад. Забон на танҳо концептҳо ва муқаррароти фарҳангро сабту ҳифз мекунад, балки ҳамчун воситаи азнавсозии онҳо дар мафкураи халқ ва ё гурӯҳҳои алоҳидаи иҷтимоӣ ва интиқоли онҳо аз насл ба насл хизмат мекунад. Дар забоншиносии муосир омӯзиши концептҳои забонию фарҳангӣ аҳамияти калонро касб кардааст.

Забоншиносии фарҳангӣ ҳамчун илми нисбатан ҷавон дар буриши як қатор илмҳои омехта – фарҳангшиносӣ, забоншиносии қавмӣ (этнолингвистика), забону кишваршиносӣ, забоншиносии иҷтимоӣ (социолингвистика) ба

вучуд омадааст ва забону фарҳанг ва шахсияти инсонро дар муносибати байниҳамдигарии онҳо аз дидгоҳи худ меомӯзад. Тибқи таърифи В.В. Воробёв: «Забоншиносии фарҳангӣ ин илми мураккабу пайвандкунандае мебошад, ки робитаи байниҳамдигарӣ ва ҳамкориҳои фарҳангу забонро дар амалкарди он ва инъикоси ин раванд ҳамчун сохтори мукаммали воҳидҳо дар ягонагии мазмуни забонӣ ва фарҳангӣ бо ёрии методҳои системавӣ ва бо ғароиш ба афзалиятҳои муосир ва муқаррароти фарҳангӣ (системаи меъёрҳо ва арзишҳои умумибашарӣ) меомӯзад» [27, 36].

Тибқи ифодаи С.Г. Воркачев, ин соҳаи илми забоншиносӣ забону фарҳангро ҳамчун оина тасаввур мекунад, ки ба воситаи он муҳаққиқ метавонад, хусусиятҳои хоси моддию маънавии миллатро бубинад [26, 65].

Барои фаҳмидани фарҳанг ё тамаддуни бегона зарур аст, пеш аз ҳама, забони онҳоро омӯхт, ки бо он забон гуфтугӯ мекунанд, менависанд ва фикр мекунанд. Аз ин тасаввурот соҳае дар забоншиносӣ ба вучуд омад, ки бо номи забоншиносии қавмӣ (этнолингвистика) машҳур аст. Мақсади асосии он иборат аст аз: «Омӯзиши забонҳои хориҷӣ ҳамчун воситаи иртиботу муошират байни намоёндагони халқҳо ва фарҳангҳои мухталиф дар асоси тасаввуре, ки забонҳо бояд дар робитаи ногузастанӣ бо олам ва фарҳанги халқҳое, ки бо ин забонҳо гуфтугӯ мекунанд, омӯхта шаванд» [125, 44].

Шаклгирии робитаи байнифарҳангӣ ҳамчун равияи нави илмӣ дар ИМА вобаста ба рушди ҷиҳди иқтисодӣ, ки боиси ҷаҳонишавӣ гардид, оғоз меёбад. Мақсаду вазифаҳои равияи мазкур ҷанбаҳои амалӣ дошта, хусусан таҳаввулот дар шуури ҷамъиятии одамонро аз лиҳози рушди фарҳангҳои омехта меомӯзад. Аз ин рӯ, доир ба робитаҳои байнифарҳангӣ дар назарияи амрикоӣ се ақида бартарият дорад:

а) бархӯрди ҷомеашиносӣ, ки таҳқиқи маълумоти психологиро дар назар дорад. Барои он пешгӯӣ, мушоҳидаи ва рафтори шахсе, ки воридаи фарҳанги дигар мегардад, муҳим аст;

б) бархӯрди иқтисодӣ, ки асосашро дарки фарҳанги аҳромҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ ташкил медиҳад ва одамон дар он ҳама вақт барои ҳокимият мубориза мебаранд ва бо ин мақсад ба фарҳанг ва муоширати байни одамон таъсир мерасонанд;

в) бархӯрди тафсири, ки фарҳангро дар робита бо фаъолият меомӯзад ва он чизро ба асос мегирад, ки фарҳанг ба шарофати фаъолияти инсон дастгирӣ меёбад [125].

Ин ҷанбаҳо робитаи забону фарҳангро ба назар нагирифта, балки хусусияти сиёсӣ ва иқтисодӣ доранд. Ба ин тариқ, дар маркази диққати муҳаққиқоне, ки ба коркарди назария ва амалияи муносиб барои робитаи байнифарҳангӣ машғуланд, мушкилоти таносуб ва робитаи забону фарҳанг қарор мегирад. Тавре ки маълум аст, ғояҳои ибтидоии назарияи робитаи наздики байни забон ва фарҳангро бори нахуст дар илми замони нав В. фон Гумболт баён карда буд [33, 398]. Ин ғояҳо бо шиддати бештар ва ё камтар аллакай якуним аср инкишоф меёбанд. Дар нимаи аввали асри XX таҳқиқи муносибати тарафайни забон ва фарҳанг, пеш аз ҳама, бо номи Л. Витгенштейн, инчунин бо номҳои Л.С. Виготский, Э. Сепир, Б. Уорф, Л.В. Шерба ва дигарон алоқаманд медонанд. Чунончи, Л.В. Шерба навишта буд, ки: «Забон ва фарҳанг дар ҳамкорӣ ва таъсири мутақобила қарор доранд ва ҳар як забон фарҳанги он халқро инъикос мекунад, ки бо он забон гуфтугӯ мекунад» [147, 67].

Мушкилоти робитаи забон ва фарҳанг диққати ҷиддии олимони ватанӣ ва кишварҳои хориҷиро дар тури даҳсолаҳои охири асри XX ба худ ҷалб намуда буд. Аз ҷумла, олимони тоҷик А. Мирбобоев [1991], М. Аламшоев [2002], С.Қ. Матробиён [2005], М. Броимшоева [2006], П. Ҷамшедов [2010], О.О. Муҳаммадҷонов [2010], М. Иматшоева [2010], М. Бобомуродова [2012], Т. Ашӯрова [2017] ва дигарон дар ин самт корҳои назаррасро анҷом додаанд. Бояд таъкид кард, ки ҳеле барвақттар дар ин масъала забоншиносони рус Е.М. Верещагин [1980], В.Г. Костомаров [1983], Н.Д. Арутюнов [1991],

Ю.Д. Апресян [1995], А. Вежбиская [1996], В.Н. Телия [1996], В.В. Воробёв [1997], Ю.С. Степанов [1997], Н.И. Жинкин [1998], С.Г. Тер-Минасова [2000], В.А. Маслова [2001], В.И. Карасик [2004], В.В. Красних [2018] ва дигарон андешаронӣ намудаанд. Муҳаққиқони мазкур дар бехтар кардани сифати робитаи байнифарҳангӣ, ки боиси такони нав дар рушди ин равияи илми забон гардидааст, саҳми арзандае гузоштаанд.

Мавҷудияти робитаи наздики байни забону фарҳангро ҳамчун нуқтаи оғози пажӯҳишҳои минбаъда баррасӣ намуда, мураккабу бисёрҷониба будани муносибатҳои тарафайни забон ва фарҳангро қайд кардан зарур аст. Масалан, С.Г. Тер-Минасова қайд мекунад: «Забон оинаи фарҳанг аст ва дар он на танҳо олами воқеие, ки инсонро ихота кардааст ва на танҳо шароитҳои воқеии ҳаёти ӯ, балки худшиносии иҷтимоии халқ, мафкураи онҳо, ҳулку атвори миллӣ, тарзи зиндагӣ, анъанаҳо, расму оин, ахлоқ ва ҷаҳонбинии мардум инъикос меёбад» [125, 14]. Тарафи дигари робитаи забону фарҳангро В.А. Маслова қайд кардааст ва номбурда забонро ҳамчун маҳсули фарҳанг, қисми муҳимми он, шарти мавҷудияти он, «омили ташаккули рамзҳои фарҳангӣ» медонад [77, 7]. Ба андешаи В.И. Карасик, барои таҳқиқи муфассали робитаи тарафайни забон ва фарҳанг зарур аст, ки ба чунин категорияҳои муҳим, ба мисли тасвири забонии ҷаҳон, концепт, шахсияти забонӣ, шуури забонӣ, рафтори коммуникативии этнофарҳангӣ, тасаввуроти қолабии фарҳанги миллӣ, ҷузъҳои хоси миллӣ, матнҳои муътабари фарҳанги миллӣ ва як қатор паҳлуҳои дигаре, ки ин робитаро инъикос мекунанд, рӯ оварда шавад [66, 87].

Муҳаққиқон қайд мекунанд, ки имкониятҳои лингвистии зарбулмасалҳо хеле зиёд аст: ҳамчун инъикоскунадаи фарҳанг онҳо «аз ҷиҳати таҷдиди тасаввуроти паремиологӣ дар бораи олам ва шарҳи хусусиёти мухталифи фарҳанги ин ё он халқ» хеле ҷолибанд [100, 37]. Мувофиқи ақидаи В.А. Маслова захираи зарбулмасалу мақолҳои забон мавзуи омӯзиши забоншиносии фарҳангӣ ба шумор меравад, зеро «бештари зарбулмасалҳо –

инҳо тасаввуроти қолабии шуури халқ мебошанд, ки барои интиҳоб фазои васеъро фароҳам меоранд» [77, 43]. Дар зарбулмасалҳо на танҳо маълумот дар бораи воқеиятҳои маишию иҷтимоӣ ифода меёбад ва баъзан рамзпӯш мешавад, балки таҷриба, инчунин арзишҳои ҷудогона ва худшиносии халқ низ дар он инъикос меёбанд. Ақидаи зарурати истифодаи тавзеҳоти лингвокултурологиро ҳангоми шарҳи зарбулмасалҳо метавон ҷонибдорӣ кард. Ба сабаби гуногунӣ ва бисёрмаъноӣ, ки аз вазъияти мушаххас вобаста аст, зарбулмасалҳо метавонанд ба таври гуногун маънидод шаванд. Ба андешаи мо, фарҳангҳои зарбулмасалу мақолҳо бояд тавзеҳоти лингвокултурологии мувофиқ дошта бошанд, бахусус, вақте ки сухан дар бораи муқоисаи паремиологӣ меравад. Зеро он ба дараҷаи бештар салоҳияти лингвокултурологиро, ба ақидаи В.В. Воробёв, системаи донишҳо дар бораи фарҳанге, ки дар забони миллии муайян таҷассум ёфтааст, вусъат мебахшад [28, 12].

Ҳар як инсон зинанизоми муайяни арзишгароӣ дорад, ки аз меёрҳову тасаввурот дар бораи он, ки «чӣ хуб асту чӣ бад» таҷаккул меёбад. Зарбулмасалу мақолҳо ҳамчун порчаҳои тасвири забонии ҷаҳон, таҷассумгари мафкураи забонӣ ба шумор мераванд, ки ногузир гунаҳои миллии арзишҳои умумибашарию муаррифӣ мекунанд ва метавонанд аз дидгоҳи забоншиносии фарҳангӣ баррасӣ шаванд. Ин таҳлили арзишҳои умумибашарӣ барои шиносӣ бо шуури забонии халқ ҷолиб аст. В.И. Синячкин чунин нави таҳлилро нисбати забони русӣ ва шуури забони русӣ ба қор мебарад [119, 2010]. Шабоҳати зиёде дар байни зарбулмасалу мақолҳои забонҳои аврупоӣ мушоҳида мешавад, ки сабабаш на танҳо монандии қонунҳои мантиқ, балки таъриху сарчашмаҳои умумиаврупоӣ, инчунин, монандии шароити зиндагӣ ва робитаҳои забонию фарҳангии ин халқҳо ба шумор меравад. Илова бар ин, баъзе зарбулмасалҳое ҳам мавҷуданд, ки дар бештари забонҳои германӣ, романӣ ва славянӣ шабоҳати пурра доранд. Волфганг Мидер дар бораи мавҷудияти зарбулмасалҳои

аврупой, яъне «зарбулмасалҳое, ки дар тамоми Аврупо ба шарофати тарҷумаи дақиқи маънои иқтибосии онҳо паҳн гардидаанд» [156, 10], фикри худро баён мекунад. Маҳз ин чиз, ба ақидаи ӯ, имкон дод, ки Эмануэл Страусс (Emanuel Strauss) фарҳанги сечилдаи «Dictionary of European Proverbs» [183, 1994] ва Гюле Пасолау (Gyula Pászolay) маҷмуаи зарбулмасалҳои аврупоиро ба 55 забон таҳти унвони «European Proverbs 55 Languages» [158, 1997] ба нашр расонанд. В. Мидер аз ҷумлаи сарчашмаҳои зарбулмасалҳои умумиаврупой фарҳанги бостонии Юнону Рим, китоби «Инчил», инчунин забони латинии асрҳои миёнаро низ ном мебарад [156, 11].

Решаи қисми калони зарбулмасалу мақолҳои забонҳои аврупой ба давраи атиқай классикӣ мерасад. Маълум аст, ки ба ҷамъоварӣ ва омӯзиши зарбулмасалҳо ҳанӯз юнониёни қадим оғоз кардаанд, ки образнокии суҳан, истифодаи маҷоз ва воситаҳои дигари бадеӣ барои ҷасоҳату асолати гуфтор таваҷҷуҳи хоса зоҳир менамуданд. «Барои сиёсатмадор дар маҷлиси шуро ва дар маҷлисҳои халқӣ, барои сарлашкар дар назди сипоҳ ва барои шахсони ҷудогона дар назди суд, инчунин, дар ҷашнҳо, вохӯриҳои дӯстона, дар маросимҳои ёдбод ва амсоли инҳо суҳанронӣ кардан лозим меомад. Аз ин рӯ, аллакай дар давраи ибтидоӣ ҷустуҷӯи шартҳои таъсирбахшии нутқ ва кӯшиш ба асосноккунии назариявӣ, ёд гирифтани ҷасоҳати суҳан ва бархӯрдор будан аз он оғоз ёфта буд» [172, 10], ки ин имкон медиҳад, дар бораи ҳанӯз дар он давра дар матни суҳанрониҳо истифода бурдани зарбулмасалу мақолҳо суҳан ронем. Зарбулмасалҳо ҳам аз ҷумлаи захираи луғавии дорои имкониятҳои зиёд барои ҷасоҳати суҳан ба шумор мераванд. Назариятчиӣ машҳури санъати суҳанварии Рим Марк Фабий Квинтилиан (солҳои 35 – 96 мелодӣ) қайд карда буд, ки барои нотиқон, агар хоҳанд, ки устодони ҳақиқии суҳан бошанд, лозим аст, зарбулмасалу мақолҳоро хуб донанд ва сари вақт ва ба мавқеъ онҳоро дар нутқи худ истифода баранд [31, 7].

Сабаби асосии такроршавии қолабҳои якхелаи ифода дар нутқ ин монандии тасаввуроти халқҳо дар бораи олами атроф мебошад. Ҳар як халқ фарҳанги худро дорад, ки дар зарбулмасалу мақолҳои забони он халқ инъикос меёбад ва дар баробари хусусиятҳои умумӣ боз бинишу дарки ба худ хоси он халқро ҳам нишон медиҳанд. Омӯзиши зарбулмасалу мақолҳо, ки қолабҳои миллии ифодаи фикрро инъикос мекунанд, хеле ҷолиб аст, зеро онҳо меъёрҳои одоби нутқ ба шумор мераванд ва хусусиятҳои хоси миллии муошират дар фарҳангро ошкор менамоянд.

Зарбулмасал як шакли эҷодиёти шифоҳии халқ махсус мешавад ва дар он фикри ҷамъбастшуда, хулоса ва ҳикмат ба таври мухтасару хушоҳанг баён карда мешавад ва хусусияти тарбиявӣ доранд. Мақол дар муқоиса бо зарбулмасал фикри ҷамъбастии насихати ро ифода намекунад. Зарбулмасалу мақолҳо, ки дар тури асрҳо эҷод шуда, аз насл ба насл мегузаранд, шеваи зиндагии халқро устувор мегардонанд ва олами маънавию ахлоқии халқро таҳким мебахшанд. Онҳо ҳамчун ҳикмати халқ ҳаёти ҳар як инсонӣ одӣ ва ифодаи фикрро танзим мекунанд, ки ба ин дараҷа халқ тавассути таҷрибаи чандинасраи худ расидааст. Зарбулмасалҳо дар ҳамаи забонҳои муосир хеле зиёд ба кор бурда мешаванд.

Робитаи зарбулмасалҳо бо фарҳанги миллии ва хусусиятҳои хоси онро метавон дар асоси баъзе ҷузъиёти маишат ва расму оинҳо пайгирӣ кард. Ҳамзамон, хусусияти маҳалро метавон дар зарбулмасалҳои аз ҷиҳати мазмун ба ҳам монанди фарҳангҳо – ҷомеаҳои забонӣ мушоҳида кард.

Таҳлили муқоисавии зарбулмасалҳои забонҳои англисӣ ва ваҳонӣ имкон медиҳад, ки дар бораи зарбулмасалҳои ифодакунандаи мафкураи ягона ва зарбулмасалҳои ифодакунандаи мафкураи гуногун сухан ронд.

Тибқи эътирофи муҳаққиқон забоншиносии фарҳангӣ аллакай кайҳо мақоми аз ҳама сарталаб дар байни соҳаҳои амалии забоншиносиро соҳиб шудааст. Сабаби муҳимияти омӯзиши зарбулмасалҳо аз он иборат аст, ки «хатто одамони донандаи ҳамагон як забон на ҳама вақт метавонанд

ҳамдигарро дуруст фаҳманд ва сабабаш бештари вақт маҳз тафовути фарҳангҳо ба шумор меравад» [24, 16].

Мусаллам аст, ки ҳангоми муоширати соҳибзабонони забонҳои гуногун чунин мушкилот боз ҳам зиёдтар мешавад. Ин фарқиятро метавонад омӯзиши як забон (як лингвофарҳанг) дар заминаи забони дигар хеле кам кунад. Тибқи тафсилоти фарҳангшиносӣ арзишҳо, маҷмуи ғояҳо, меъёрҳои ахлоқӣ, ҳуқуқ ва ғ. дар ҳаёти одамон, новобаста аз мақоми иҷтимоӣ, миллат, эътиқодоти динӣ, маълумот, синну сол, ҷинс ва амсоли инҳо аҳамияти афзалиятнок доранд. Бо вучуди ин, зинанизоми арзишҳои асосии умумибашарӣ дар фарҳангҳои гуногун мухталиф аст.

Зарбулмасалҳо, ки ҳамчун яке аз падидаҳои қадимтарини забону фарҳанг аз ибтидо ҳамчун «омехтаи махсуси ҷаҳонбинии рамзӣю маъноӣ ва мулоҳизаи таҷрибаи мавҷудияти ҷамъӣ арзи ҳастӣ карданд» [25, 214], тасвири ҷаҳони худро, ки тасвири ҷаҳони зарбулмасалӣ ном бурда мешавад, ташаккул медиҳанд. Тасвири ҷаҳони зарбулмасалӣ дар фаҳмиши мо ин оламе, ки дар шуури миллии мо ба вучуд омадааст ва шакли тасаввуроти қолабӣ гирифта, дар зарбулмасалҳо инъикос ёфтааст. Тасвири ҷаҳони зарбулмасалӣ таҷрибаи иҷтимоӣю фарҳангии халқ дар шакли мухтасари ҷамъбасти мебошад.

Таҳқиқи назариявию муқоисавии тасвири ҷаҳони зарбулмасалии забону фарҳангҳои гуногун имкон медиҳад, ки дар бораи таҷрибаи таърихӣ ва иҷтимоӣю фарҳангии ҷомеаҳои гуногуни забонӣ тасаввурот ҳосил гардад. Асарҳои муҳаққиқон М.Ю. Котова [69], Н.Н. Семененко [117], Е.И. Селиверстова [116] ва дигарон маҳз ба ҳамин масъала баҳшида шудаанд.

Ба сифати симои нисбатан равшани биноии тасвири ҷаҳонии зарбулмасалӣ расми қашидаи рассом Питер Брегел бо номи «Зарбулмасалҳои Фламенд» («Зарбулмасалҳои Нидерландия» 1559) хизмат мекунад, ки таваҷҷуҳи паремияшиносони муосири аврупоӣ ва амрикоиро ба худ ҷалб кардааст. Харри Валтер қайд мекунад: «Бешубҳа, расми Брейгл на танҳо

тасвири ҳикмати халқ аст, балки инъикоси «тасвири ҷаҳон»-и замони худ ва он дигаргуниҳое, ки шоҳидашон ҳуди рассом буд, маҳсуб мешавад» [20, 24]. Рассом дар ин тасвир кӯшиш ба харҷ додааст, ки маънои аслии зарбулмасалҳоро ба назар гирифта, як ҷаҳони пурраро баръакс нишон диҳад.

Аз дидгоҳи забоншиносии фарҳангӣ дар захираи зарбулмасалу мақолҳои забон ногузир ғароишҳои арзишии одамон инъикос меёбанд, зеро зарбулмасалҳо арзёбии арзишӣ ба шумор мераванд ва баҳои миллатҳо ва гурӯҳҳои мухталифи иҷтимоиро нисбати одамон ва воқеияти атроф инъикос мекунанд. «Дар таҳқиқи антропологи ва фарҳангии забон, ки асосан ба омӯзиши мафкураи гурӯҳи одамони бо ҳам иртиботи забонӣ ва фарҳангӣ дошта тааллуқ дорад, забон ҳамчун манбаи донишҳо дар бораи арзишҳо, системаи қабулшудаи арзёбӣ ва моделҳои фарҳангӣ, дар бораи ғояҳое, ки барои он ҷомеа муҳим доништа мешаванд, фаҳмида мешавад» [15, 51] Вилиям Баркер (William Barker) дар робита ба қувваи боваркунонии зарбулмасалҳо қайд кардааст, ки: «Дар ин зарбулмасалҳо қувваи худии азалии ҳақиқат вучуд дорад. Вагарна чӣ тавр чунин иттифоқ меафтад, ки мо бисёр вақт ҳамон як фикрро мебинем, ки дар байни садҳо халқҳо паҳн гардидааст, дар садҳо забон ифода ёфтааст, фикре, ки маҳв ва қуҳна нашуд, ҳатто баъди сипарӣ шудани бисёр садсолаҳо ҳам боқӣ мондааст» [160, 15]. Тавре ки мебинем, номбурда хусусияти байналмилалӣ ва умумибашарӣ доштани зарбулмасалҳоро қайд кардааст.

Ҳар як забон тасвири ҷаҳони ҳоси худро дорад ва ҳар як шахси бо забони ғайримодарӣ тақаллумкунанда вазифадор аст, ки муҳтавои гуфтори худро ба тасвири ҷаҳонии забони бегона мувофиқ кунад. Мафҳуми тасвири ҷаҳон (аз ҷумла тасвири забонӣ ҳам) дар асоси омӯзиши тасаввуроти инсон дар бораи ҷаҳон шакл мегирад. Намояндагони забоншиносии маърифатӣ (когнитивӣ) одилона собит менамоянд, ки системаи концептуалии мо, ки дар тасвири забонии ҷаҳон инъикос ёфтааст, аз таҷрибаи табиӣ ва фарҳангӣ вобаста аст ва бевосита ба он алоқаманд аст.

Гарчанде дар забоншиносии ватанӣ таърифи ягонаи парема вучуд надорад, онро метавон, ба таври умумӣ ҳамчун андарзҳои пардапӯши устувори забон ва дар нутқ ба такрор ифодашаванда, ки хусусияти тарбиявӣ доранд ва дар худ зарбулмасалу мақолҳо ва ифодаҳои рехтаи идеоматикиро фаро мегирад, маънидод кард.

Тасвири забонии ҷаҳон хусусиёти фарҳангию иҷтимоии халқ – соҳибони забон, инчунин шароитҳои ҷуғрофӣи зиндагии онро инъикос мекунад. Чунин инъикоскунӣ аз мафкураи халқ вобаста аст. Мафҳуми мафкура (хувият) таърифи ягона надорад. Баъзе олимон мафкураро бо мафҳуми «тасвири ҷаҳон» баробар медонанд. Аз нуқтаи назари Е.В. Иванова таърифи нисбатан ҷамъбасти мафҳуми мазкур ин таърифи И.Т. Дубов мебошад, ки мувофиқи он мафкура ин «хусусияти интегралӣи одамоне аст, ки дар фарҳанги муайян зиндагӣ мекунанд ва ин чиз ба онҳо имкон медиҳад, ки биниши ҳоси олами атрофро дар забони худ тасвир кунанд, инчунин махсусияти посухи онҳо тавассути он фаҳмида шавад» [44, 20-29].

Он чизе, ки зарбулмасалу мақолҳо дар худ донишҳо дар бораи олам ва ҷойгоҳи инсон дар ин оламо ҳифз кардаанд, барои олимон имкон медиҳад, ки дар тасаввуроти зарбулмасалӣ дар бораи олам сухан ронанд. Масалан, Е.В. Иванова дар китоби «Ҷаҳон дар зарбулмасалҳои англисӣ ва русӣ» дар бораи мавҷудияти тасвири зарбулмасалии ҷаҳон ҳамчун «порчаи алоҳидаи як қисми тасвири забонии ҷаҳон» [56, 3] афкори худро баён мекунад.

Ҷаҳонбинию ҷаҳонфаҳмӣи халқ шакли моддӣи худро дар забон, дар системаи барои он забон ҳоси симоҳо, намунаҳо, стереотипҳо, мифология, рамзҳо ва амсоли инҳо соҳиб мешаванд. Дар ин амр захираи фразеологӣи забон нақши муҳим дорад, зеро дар мазмуни образҳои воҳиди фразеологӣи ҷаҳонбинӣи фарҳангӣ-миллӣ таҷассум ёфтааст [56, 48]. Маънои аз ҷиҳати фарҳанг аҳамиятноки ҳуди симо ҳангоми хондани фразеологизмҳо ва ё зарбулмасалҳо ошкор мегардад.

Мафкураи халқ дар баробари хусусиятҳои хоси миллий, инчунин хусусиятҳои байналмилалӣ ва универсалию умумибашарию низ дар худ фаро гирифтааст. Чунончи, на ҳамаи воҳидҳои паремиологӣ дорои тобишҳои фарҳангии миллий мебошанд, дар баъзеи онҳо робита бо фарҳанг ва мафкураи халқ мушоҳида намешавад ва маъноҳои умумибашарию универсалиро ифода мекунанд. Масалан, воҳидҳои фразеологӣ «*to throw dust into somebody's eyes*» [186] дар забони англисӣ ва «*ба чашми касе хок кашидан*» [177, 944], яъне *касоро фиреб додан* дар забони тоҷикӣ, ҳарчанд тобиш ва маънои ягона доранд, аммо умумияти миллий надоранд. Фарқият байни фразеологизмҳои забонҳои русӣ ва англисиро Д.О. Добровольский на дар робита бо хусусиятҳои фарҳангӣ, балки дар мувофиқ наомадани механизмҳои номгузории дуҷумбора мебинад [42, 37-48].

Яке аз сарчашмаҳои шарҳи фарҳангии миллии фразеологизмҳоро В.Н. Телия: «калима-рамзҳо ва ё калимаю ибораҳои ном мебаранд, ки маъноҳои рамзиро ифода мекунанд. Нақши рамзи забонӣ дар иваз намудани маънои моҳияти забонӣ ба вазифаи рамзӣ зоҳир мегардад. Дар ин маврид ибора аз рӯйи алоқамандӣ баъзе ғояҳо ва андешаҳоро «иваз» менамояд» [124, 243]. Баъзе муҳаққиқон рамзро як қисми маҷоз ҳисоб мекунанд ва ба он ишора мекунанд, ки рамзҳо метавонанд, ҳам сирф аҳамияти шахсӣ (personal significance) ва ҳам аҳамияти фарҳангии гурӯҳӣ (shared cultural meaning) дошта бошанд [153, 6].

Рамз падидаи фарҳангии халқ аст. Илми забоншиносӣ, пеш аз ҳама, аҳамияти иҷтимоии рамзро, яъне воридшавии он ба иртибототи иҷтимоӣ-анъанавӣ, мувофиқат кардан ба расму оин ва фаҳмо будани онро қайд мекунад [55, 113]. Хусусияти хоси рамзи забониро аломати забонӣ ташкил медиҳад, ки ба маънои маҷозӣ алоқамандӣ надошта, балки: «ба тасвири ҷаҳон, донишҳои заминавӣ, корбурди ин калима ба маънои васеи он робита дорад» [124, 85]. Бештари рамзҳо хусусияти миллий доранд, вале рамзҳои ҳам мавҷуданд, ки барои бисёр халқҳо фаҳмо мебошанд, масалан, китоб — рамзи

дониш; дарахти нахл (палма) — рамзи ғалаба ва зафар; кабутар — рамзи сулҳ; барзагов — рамзи қувва ва тоқат; саг — рамзи вафодорӣ; шер — рамзи бузургӣ ва далерӣ; харгӯш — рамзи тарс; рӯбоҳ — рамзи ҳилаю найранг аст. Дар забон рамзҳо бо калима ва ё ибора ифода меёбанд. В.Н. Телия тахмин мекунад, ки байни маҷоз ва рамзи забонӣ муносибати тарафайн мавҷуд аст. Маҷоз монандии ду мафҳуми ифодашавандаро дар асоси ҷузъи умумии маъно (аломат ва вазифаи мафҳуми ифодашаванда) ифода мекунад ва образро ташкил медиҳад, ки бештар вақт хусусияти эҳсосотӣ доранд. Рамз бошад, баръакс, хусусияти баҳодихӣ надорад, он танҳо ба иваз кардани як ном ба номҳои дигар, на танҳо дар асоси образ, балки дар асоси мантиқ ишора мекунад [124, 89].

Ҳамин тавр, бо забони ҳар як халқ на танҳо асарҳои зиёди бадеӣ ва эҷодиёти шифоҳии мардумӣ эҷод шудааст, инчунин, забонҳо аз ҷиҳати ифодаҳои образнок, воҳидҳои фразеологӣ, зарбулмасалу мақолҳо низ хеле ғанӣ мебошанд. Зарбулмасалу мақолҳо воҳидҳои забону фарҳанг маҳсуб мешаванд, зеро онҳо маводи зиёдеро барои омӯзиши хусусиятҳои хоси миллӣ фаро гирифтаанд ва таҷрибаи таърихӣ дар тури асрҳо ғуншудаи одамони гурӯҳи иҷтимоии муайяни забонию этниро инъикос мекунад.

1.2. Фарқияти зарбулмасал аз мақол аз назари забоншиносон ва фолклоршиносон

Ҳар як зарбулмасал баёни андешаи комил ва дар асоси қонуниятҳои забонӣ ташаккулёфта маҳсуб мешавад. Аз ин рӯ, истифодаи онҳо танҳо ба мақсаду нияти гуяндагои вобаста мебошад ва ба унвони маҷозии «ҳазинаи ҳикмати халқ» аз давраҳои қадим диққати муҳаққиқонро ба худ ҷалб кардаанд.

Бо ҳамин мақсад, таҳқиқи зарбулмасалҳо аз нигоҳи забоншиносии фарҳангӣ, қавмӣ ва муқоисавӣ аз манфиатҳои ҳамаҷонибонавона буд. Олимон ба омӯзишу таҳқиқи ҷанбаҳои гуногуни зарбулмасалу мақол хеле барвақт оғоз

намуда буданд. Хусусан, дар асрҳои XIX-XX дар мадди назари олимони соҳаи забоншинос ва фолклор қарор гирифтааст, ки: «табиати гуногунмаъноии зарбулмасалро мефаҳмонад» [56, 3].

Зарбулмасал ва мақолҳо жанри қадимаи эҷодиёти мардумӣ мебошанд. «Муайян кардан хеле душвор аст, ки миёни мардум аз кадом замонҳо зарбулмасалҳо – ҳикмати мухтасари шиғоҳӣ дар мавзӯҳои гуногун роиҷ гардидаанд. Вақту замони пайдоиши нахустин мақолҳо – «ифодаҳои тезфаҳм» маълум нест» [162, 8]. Дар гуфтугӯ чизеро бе кумаки тавзеҳоти дилгиркунандаву душвор дақиқ тавсиф мекунанд. Ба фикри мо як чиз бебаҳс аст, ки зарбулмасалу мақолҳо дар замонҳои қадим пайдо шуда, аз ҳамон даврон то ин ҳол дар тури таърих арзи ҳастӣ доранд.

Муҳаққиқи барҷаста В.П. Жуков дар ҷои дигар доир ба мақом ва мавқеи зарбулмасалу мақол ақидаи худро ба таври зайл баён намудааст: «Хусусияти хоссаро зарбулмасалҳо зоҳир кардаанд ва мақолҳо низ дар рӯзгору нутқ устувор ва зарурӣ мебошанд» [162, 8].

Онҳоро аз рӯйи сохти пайдоишашон метавон бо навъҳои гуногун тасниф кард. Вобаста ба он ки кадом аломат асоси тасниф мегардад, якчанд навъҳои таснифоти онҳо фарқ карда мешаванд. Ин таснифот метавонад аз рӯйи воҳидҳои лексикӣ ва ё маъноии зарбулмасал сурат гирад. Табиист, ки зарбулмасалу мақолҳо гуногунрангии махсуси шаклиро нишон медиҳанд. Аломати мукаммалии лексикӣ ва маъноӣ ҳамеша ҳалқунанда маҳсуб ёфта, барои таснифоти зарбулмасалҳо хеле муҳим арзёбӣ мегардад. Аз ин рӯ, дар зербоби мазкур тасмим гирифтаем, ки доир ба назарияҳои гуногун, ки дар таҳқиқоти муқоисавии зарбулмасалу мақол дар илми забоншиносӣ ба вуҷуд омадаанд, андешаронӣ карда, назари худро низ иброз дорем.

Роҷеъ ба тафовути зарбулмасалу мақолҳо дар таҳқиқоти забоншиносӣ назарияҳои мухталиф мавҷуданд. Аз ин рӯ, пеш аз ҳама, ба ҳамин масъала таваҷҷуҳ менамоем.

Мушкилоти тафрикаи зарбулмасалу мақолҳо, то замоне ки моҳияти онҳо ҳамчун зухуроти забонӣ муайян карда нашавад, баҳсталаб боқӣ мемонад. Аввалин кӯшишҳои дарёфти тафрикаи зарбулмасалу мақолҳо, муайянкунии меъёри устувори фарқкунандаи онҳо аз ҷониби забоншиносони рус ва ҷамъоварандагони фолклор И.М. Снегирев, И.В. Дал, А.А. Потебня, Ф.И. Буслаев оғоз гардидааст.

Мушкилоти тафрикаи зарбулмасалҳо ва мақолҳо дар қорҳои забоншиносони рус О. Широкова [1931], С.Г. Гаврин [1958], М.А. Рибникова [1961], А.М. Бабкин [1964], А.А. Молотков [1967], В.П. Жуков [1978], В.П. Фелитсина [1979], Н.М. Шанский [1985], В.М. Мокиенко [1989] ва дигарон низ мушоҳида мешавад. Дар забоншиносӣ ва фолклоршиносии тоҷик доир ба ин масъала Б. Тилавов [1962, 1967], Н. Маъсумӣ [1959], Р. Ғаффоров [1966; 1990], Б. Камолиддинов [1967], Ҳ. Ҳусейнов [1963; 1973], М. Фозилов [1976], Я.И. Калонтаров [1989], Ф. Муродов [2001], Ф.М. Турсунов [2006], С. Алихонова [2006], О.Ш. Иқболов [2017], Ш.А. Норов. [2018], А. Юнусӣ [2019] ва дигарон иброи ақида намудаанд.

Дар қорҳои муҳаққиқони болозикр меъёрҳои мухталифи тафрикаи жанрҳои мазкур нишон дода мешаванд. Дар ибтидо зарбулмасалҳо маҷмуи ифодаҳои устувори шифоҳӣ шинохта мешуданд ва вожаҳои «зарбулмасал» ва «мақол» бошанд, ҳамчун вожаҳои ҳаммаъно мавҷуд буданд. Дар лаҳзаи оғози таҳқиқоти илмӣ паремияҳо (асрҳои XVII-XVIII) ҳамаи осори ин соҳа маъноӣ ҳикмату сурудро доштанд, вале онҳо ҳеҷ гоҳ ба тафрикаи дақиқ байни ин жанрҳо ишора накардаанд. И.М. Снегирев нахустин шуда, дар таърихи забоншиносии рус кӯшиши дарки илмӣ мафҳуми «зарбулмасал» кард ва нишонаҳои фарқкунандаи онро пешниҳод намуда буд ва ӯ мавҷудияти маъноҳои маҷозиро зикр кард, ки барои фарқ кардани зарбулмасалҳо ва таъбирҳои пандомез хидмат мекунанд. Бо вучуди ин, ӯ таърифи илман асосноки зарбулмасалро пешниҳод накардааст.

Махсусияти асосии зарбулмасалҳо мукаммалӣ ва муҳтавои пандомези онҳо ба ҳисоб меравад. Мақол бо номукаммалӣ, надоштани хулоса ва хусусияти пандомез фарқ мекунад. Одатан ба сифати мақолҳо чунин ибораҳо оварда мешаванд: вах. **štyr bičkam ki tər šət ýatəy** [*таҳтул.* кай думи шутур ба замин расад] (*маъно*: кашол ёфтани ягон кор). Баъзан зарбулмасалро аз мақол ҷудо кардан ва ё байни ин ду жанр фарқ гузоштан хеле мушкил аст. Мақол ба зарбулмасал шабоҳат дорад ва дар сурати ба вай якҷоя кардани як калима ва ё тағйири тартиби калимаҳо мақол зарбулмасал мешавад.

Дар нутқи шифоҳӣ мақолҳо бештар зарбулмасал ва зарбулмасалҳо мақол мешаванд.

И.М. Снегирев чунин меҳисобад, ки: «Зарбулмасал дар худ ҳақиқати барои зиндагӣ муҳимро дорост, мақол бошад, киноя, ташбеҳ ва муқоисаи умумиистеъмолии ибораи забонро ба вуҷуд меорад» [120, 28].

Воқеан, ба фикри мо ҳам зарбулмасал аз мақол, пеш аз ҳама, ба пуррагии шакли маънӣ фарқ мекунад; дувум бо мазмун фарқ дорад. Тибқи таърифи В.И. Дал: «Ибораи ноҷоиз, нутқи маҷозӣ, истиораи сода, киноя, усули ифодаи таъбир, вале бе тамсил, бе мулоҳиза, хулоса ва истифодабарист; ин як нимаи аввали зарбулмасал аст. Мақол танҳо нутқи аслии ноҷоизро иваз мекунад, суҳанро тамом намекунад, гоҳо чизҳоро ном намебарад, вале шартан хеле равшан ишора мекунад» [165, 14]. Тавре аён аст, аз ҷониби В.И. Дал дар зарбулмасалҳо чунин сифатҳо аз қабili мухтасарӣ, истиоранокӣ, пандомезӣ ва хулосабарорӣ қайд гардидаанд ва дар мақолҳо бошад, образнокӣ, истиора ва набудани панд мушоҳида мегарданд.

И.В. Дал, ҳамчунин, байни зарбулмасалу мақол аз ҷиҳати маъно тафриқа гузошта, ба он таърифи зеринро додааст: «Зарбулмасалҳо – мақоли мухтасар, ин мулоҳиза, масал, панд, киноягӯӣ, ибораи бештар маъмул, ки таҳти қолаби халқӣ арзи ҳастӣ дорад. Зарбулмасал – киноягӯӣ бо пешниҳод ба амал меояд, ки ба ҳама фаҳмову мақбул аст..., ҳамчун мақолҳо зарбулмасали пурра аз ду қисм иборат аст: аз киноя, тасвир ва аз баёния, таъбир, панд. Гоҳо

қисми дувумаш оҳиста-оҳиста паст рафта, зиракии шунаванда имконпазир мегардад, он гоҳ зарбулмасалро қариб аз мақол фарқ наметавон кард» [40, 13].

Аз иқтибосоти боло маълум мегардад, ки Н.М. Снегирев зарбулмасалро на киноя, балки ҳақиқати зиндагӣ медонад. И.В. Дал бошад, зарбулмасалро кинояи ба ҳама фаҳмо шарҳ дода, мақолро ними зарбулмасал медонад.

«Мақол, – мегӯяд Дал, – таъбирҳои ноҷоиз, нутқи маҷозӣ, истиораи сода, киноя, роҳи баёни таъбир, вале бе тамсил, бе ҳукм, хулоса ва корбаранда; ин як нимаи аввали зарбулмасал аст» [40,14].

Ба фикри инҷониб, дар нутқи зинда зарбулмасалро метавон ба мақол наздик овард, монанди он ки мақол метавонад ба зарбулмасал бадал шуда, такмил ёбад: вах. **xuri pist car to dam bičkam, yan xan yaw arom** [81, 113] [*таҳтул. харро то думаш пӯст карда, баъд мегӯӣ, ки вай ҳаром аст*].

А.Н. Оркина қайд мекунад, ки зарбулмасал ҳикмати сода нест: «Вай афкори мардумро ифода мекунад. Дар он баҳои халқии ҳаёт, мушоҳидаи хиради мардумӣ ифода меёбад» [102, 4].

Ҳар як панд зарбулмасал шуда наметавонад, танҳо ҳамоне мешавад, ки бо тарзи ҳаёт мувофиқат намудаву андешаи мардумони зиёд аст. Чунин ҳикматҳо метавонанд ҳазорсолаҳо аз аср ба аср гузашта, арзи ҳастӣ намоянд.

Барои ҳар як зарбулмасал обрӯву эътибори наслҳои гузашта, офарандагони онҳо воло меистад. Аз ин рӯ, зарбулмасалҳо бе баҳс, бе исбот танҳо ягон чизро бо боварӣ тасдиқ ё инкор мекунанд, ки ҳама гуфтаи онҳо ҳақиқати комил аст [102, 3].

Бархе аз забоншиносон ба масъалаи тафсути зарбулмасал ва мақол аз нуқтаи назари дар онҳо мавҷуд будани маҷоз ё маъноӣ маҷозӣ надоштанишон рӯ меоваранд. Чунин ақида бори нахуст аз ҷониби О. Широкова гуфта шуда буд. Аз рӯйи ақидаи ӯ «Фарқияти асосии зарбулмасал аз мақол дар маъноӣ маҷозии онҳост, ки зарбулмасал онро доро буда, дар мақол дида намешавад» [146, 87]. Нишонаи мавҷуд будан ё набудани маъноӣ маҷозӣ дар асоси

тафрикаи пешниҳодшудаи В.П. Жуков ба роҳ монда мешавад: «Зери мафҳуми зарбулмасалҳо ба маънои томашон мо ҳикмати мухтасари мардумиро мефаҳмем, ки ҳамзамон, маънои маҷозӣ ва аслий дорад» [164, 11]. А.М. Бабкин қайд мекунад, ки: «Барои фарқият аз зарбулмасал ба мақол қоидаи ахлоқӣ ва панд хос нест; вай таъбири маҷозии экспрессивӣ-эҳсосотии дорои маънои яғонадоштаро таҷассум мекунад» [14,27].

Мо фикр мекунем, ки дар мақолҳо набудани хусусияти ҷамъбасти таъкид мешавад, дар зарбулмасал бошад, ин хусусият бештар мавқеи муҳим дорад. Ҳамин тавр, дар таърифи зарбулмасалҳо мақолҳо низ зоҳир мешаванд, агар меъёрҳои маъноӣ надошта бошанд, пас нишондодҳои нақлӣ дар онҳо пайдо мешаванд. Махсусан, фарқ дар нақши баёни зарбулмасалҳо ва мақолҳо аз ҷониби муҳаққиқон қайд карда намешавад. Тасдиқи пурраи монандии нақши баёни зарбулмасалҳо ва мақолҳо дар замони ҳозира низ баъзан роиҷ аст.

Баъзе аз забоншиносон фарқияти зарбулмасал ва мақолро дар сохтори онҳо медонанд ва онҳоро дар асоси меъёрҳои мукаммалӣ ё номукаммалии мулоҳизот, қобилияти баёни мулоҳиза ва ё мафҳум ҷудо мекунанд. Ба таври дигар гӯем, зарбулмасал ҳамчун ҷумлаи ифодакунандаи маъно ва ё мулоҳизаи пурра буда, мақол танҳо ибора фаҳмида мешавад. Ҳамин тавр, Е.А. Ляский исбот мекунад, ки: «Ҷиҳати фарқкунандаи зарбулмасалро ҳамчун ҳикмати мухтасар, ду ҷузъи зоҳирии он ташкил медиҳад, мақол бошад, ба маънои асосиаш ҳамеша аз як ҷузъ иборат мешавад» [73, 208] М.А. Рибникова тахмин мекунад, ки: «Зарбулмасал мулоҳизаи ҷамъбастшудаи пурраро ифода мекунад» [115, 19]. Чунин акидаро В.М. Мокиенко низ ҷонибдорӣ карда мегӯяд: «Зарбулмасал аз мақол бо маънои пуррааш фарқ карда, мақол мафҳумро ва зарбулмасал мулоҳизаро ифода мекунад» [92, 10].

Дар инкишофи масъалаҳои назариявии зарбулмасалу мақолҳои даврони шуравӣ А.М. Жигулев, М.А. Рибникова, Г.Л. Пермяков (1968, 1970, 1975) ва дигарон саҳми худро гузоштаанд. Маҳз, аз ҷониби Г.Л. Пермяков ҷанбаҳои

забоншиносӣ, мантиқӣ-семантикӣ ва предметӣ-образнокии омӯзиши зарбулмасал ва мақолҳо пешниҳод шудааст.

Азбаски зарбулмасал ва мақолҳо дар худ дурдонаҳои пурҳикмати сарвати маънавии халқро таҷассум мекунанд, пас мушкилоти омӯзиши онҳо хусусияти байналмилалиро дорост.

Дар солҳои 60-70-уми садаи XX муттаҳидшавии олимони паремиологии ҷаҳон бо мақсади тақмили методикаи таҳқиқот, беҳтарсозии ташкили мубодилаи иттилооти илмӣ оид ба паремиология ва паремиография ва баланд бардоштани самаранокии ҳамкориҳои мутахассисон дар ин соҳа оғоз гардид. Чунин рушди афкори паремиологӣ буд, ки соли 1964 дар Хелсинки маҷаллаи байналхалқӣ оид ба паремиология – «Провербиум» ба забонҳои англисӣ, фаронсавӣ, русӣ ва олмонӣ бо мадади Бунёди ҷамъияти адабиёти финӣ мунташир шуд.

Ҳамаи масалшиносони ҷаҳон атрофи ин маҷалла муттаҳид шуда, фаъолона мушкилоти рӯзмарраи паремиология ва паремиографияи муосирро ҳаллу муҳокима мекунанд ва усулҳои таҳқиқи зарбулмасалу мақолҳоро коркард намудаву тақмил медиҳанд. Махсусан, саҳми олимони тоҷикро қайд кардан бамаврид аст, ки маҳсули корҳои худро ҷандин маротиба дар маҷаллаи «Провербиум» нашр намудаанд, аз он ҷумла Б. Тилавов [1967, 1971, 1973, 1974] ва Д. Карамшоев [1967].

1.3. Қолабҳои сохторию маъноии зарбулмасалу мақолҳо дар забоншиносӣ

Масъалаи муайянкунии қолабҳои сохторию маъноӣ, инчунин мавқеъ ва мақоми зарбулмасалҳо миёни дигар падидаҳои забонӣ таърихи худро дорад. Зикр кардан бамаврид аст, ки забоншиносон ҳанӯз дар асри XIX ба ҷамъоварӣ ва таснифоти зарбулмасалҳо оғоз намуда буданд. Бори нахуст ба омӯзиши ҷанбаи лингвистии зарбулмасалҳо А.А. Потебня оғоз карда, ба масоили пайдоиши зарбулмасалҳо, семантикаи онҳо, тафрикаи

зарбулмасалҳо аз офаридаҳои мушобех дахл кардааст. Баъдан доир ба омӯзиши қолабҳои сохтори маъноии зарбулмасалҳо И.М. Снегирев, М.И. Михелсон, В.И. Дал ибтидо мегуздоранд. Мушоҳидаҳои алоҳида барои хусусиятҳои таркибӣ-семантикии зарбулмасалҳо дар кори академик В.В. Виноградов дида шуда, ба ин мушкилот баъзе мақолаҳои Б.А. Ларин ва дигар олимони бахшида шудаанд. И.М. Снегирев навиштааст, ки: «Дар забонҳои гуногун шумораи зиёди истилоҳоте ҳастанд, ки барои ифодаи ибораҳои устувори хусусиятҳои гуногундошта корбурд мешаванд» [120, 29]. Ҳамаи муҳаққиқон пайдоиши мардумии зарбулмасалҳо, муъҷазӣ, зарофат, умумиистеъмоли, имконияти ба тарзи нав фаҳмидани маъно, кӯтоҳбаёнӣ, фаҳмоӣ, фишурдагӣ ва пуррагии афкорро дар онҳо қайд кардаанд.

Ба ин масъалаҳо корҳои В.П. Аникин [1957], В.П. Жуков [1966], Г.Л. Пермяков [1968], В.В. Виноградов [1986] ва дигарон бахшида шудаанд. Дар корҳои онҳо зарбулмасал ва мақолҳо дар се ҷанба омӯхта мешаванд: забоншиносӣ, луғавӣ-семантикӣ ва бадеӣ-образнокӣ. Зарбулмасал ва мақолҳои забон натиҷаи дурударози инкишоф маҳсуб ёфта, аз як насл ба насли дигар оид ба ҳаёти ҷомеа маълумотро интиқол медиҳанд. Аз ин рӯ, онҳо на ҳамчун воситаи иртиботот муҳиманд, балки ҳамчун манбаи иттилооти гуногуни муҳими ҷамъиятӣ маҳсуб мешаванд.

Ташаккули фарҳанги маънавии инсоният – ин маҳсули таърих аст, ки забон онро дар худ фаро мегирад ва инъикос мекунад. Ин нуқтаи назарро В. Ҳумболд дар асараш ба таври зер тавзеҳ медиҳад: «Забон ба инкишофи маънавии инсоният зич печидааст ва онро дар ҳар як зинаи пешрафти маҳаллӣ ва таназзули он дар худ инъикос карда, бо он ҳамсафар аст» [33, 48]. Ҳар чӣ қадар таърих ва забони халқ ғанӣ бошанд, ҳамон қадар зарбулмасалу мақолҳои он равшантару пурмазмунтар мешаванд. Моҳияти зарбулмасалу мақолҳо ҳамчун зухуроти забонӣ то охир равшан карда нашудааст.

Ба андешаи мо, хусусияти мураккаби маъно ва таркиби зарбулмасалҳо, ки қобилияти ифодакунии аломати воҳидҳои гуногуни забонро доранд, на ин

ки масъалаи таърифи забоншиносии истилоҳи «зарбулмасал»-ро мураккаб мекунад, балки муҳаққиқонро низ маҷбур месозанд, ки меъёри иловагии тафрикаи зарбулмасалро аз падидаҳое ҷўянд, ки баъзан бо онҳо мушобеҳанд.

Мутобиқи таснифоти типологии Е.Л. Пермяков: «Зарбулмасал гуфта, ҳикмати пурраи грамматикиро бо далели образноки аҳамияти умумидошта ном мебаранд ва мақол бошад, ҳамчун ҳикмати ба таври грамматикӣ (ҷумларо тартибдиҳанда) бо маънои умумии дорои далели образнок таъриф мешавад, ки ба зарбулмасали асли мухолифат дошта, маънои истиоравии ҷузъҳои лексикиро надоранд» [108, 10]. Дар қорҳои В.И. Аникин омадааст: «Зарбулмасал – ин ибораи мухтасари ба нутқ воридгардида ва дорои маънои насихатомез, ҳикмати шоиронаи хушоҳанг – офаридае аст, ки бо он халқ дар тури асрҳо таҷрибаи иҷтимоӣ- таърихӣ худро ҷамъбаст кардааст» [7, 14]. Дар ин таъриф ба чунин шаклсозии унсuri зарбулмасал ба мисли падидаи хушоҳангӣ диққат дода мешавад, ки дар онҳо хусусиятҳои пандомези зарбулмасалҳо, мулоҳизаи мукаммали онҳо таъкид мешаванд. В.И. Аникин мақолро ба таври зер таъриф мекунад: «Мақол – ин ибораи образноки васеъ паҳнгардида аст, ки кадом як зухуроти ҳаётиро ба таври рехта муайян мекунад. Дар тафовут аз зарбулмасал мақолҳо, ки аз рӯи шакл наздиканд, аз маънои пандомезу ҳулосавии асли маҳруманд ва бисёр вақт дар муайян қардани ягон зухуроти образнок, аксаран маҳдуданд» [7, 15]. Дар мақолҳо мавҷуд набудани хусусияти ҷамъбасти таъкид мешавад ва ин қатъист. Зарбулмасал фақат ҳулоса мекунад, мақол бошад, муқаррар ва аниқ мекунад. Таҳти мафҳуми зарбулмасалҳо ба маънои васеъ мо ҳикмати мухтасари халқиро мефаҳмем, ки ҳамзамон тарҳи асли ва маҷозӣ доранд ва ё танҳо маънои маҷозӣ ва аз ҷиҳати грамматикӣ ҷумлаи пурраро ифода мекунанд [163, 11].

Таҳти мақолҳо ибораҳои мухтасари халқӣ (бисёр вақт дорои хусусияти насихатомез) фаҳмида мешаванд, ки танҳо шарҳи асли доранд ва аз ҷиҳати грамматикӣ ҷумлаи пурра мебошанд. Ҳамин гуна нуқтаи назарро

А.А. Молотков дастгирӣ намуда, собит мекунад, ки зарбулмасал ҳамеша дучиҳата аст ва ҳамзамон мавқеи мулоҳизаро дорад. Мақол, ба ақидаи ӯ ҳамеша якчиҳата аст, чунки он танҳо маънои аслии мулоҳизаро мефаҳмонад [94, 20]. Воқеан баъзе муҳаққиқон ишора мекунанд, ки ҳам зарбулмасал ва ҳам мақол аз чиҳати грамматикӣ бо сохти ҷумлаҳо мутаносибанд [166, 313]. А.А. Молотков қайд мекунад, ки ба мисли зарбулмасал, мақол низ тақрибан дар шакли ҷумла ташкил меёбад. Ба шабоҳати таркибии зарбулмасал ва мақол В.П. Жуков низ чунин ишора кардаст: «Онҳо дорои ҷумлаи пурра мебошанд» [163, 9]. Ба ақидаи А.В. Кунин ин пайвастагиҳои мухталифи калимаҳо, ки ягона муттаҳидкуданда мебошанд, зарбулмасал маҳсуб намешаванд, «ҳарчанд наздикии онҳо ва дигарашонро дар ҳолатҳои алоҳида инкор кардан нашоёд» [166, 314].

Дар забоншиносии англисӣ коркарди илмӣ масъалаи идиоматика танҳо бо қайдҳои мухтасар маҳдуд мешавад, ки дар пешгуфтори баъзе луғатҳо, «ибораҳо» ва дастурҳои амалӣ оид ба забон гуфта шудаанд. Омӯзиши зарбулмасалҳо дар ду самт гузаронида мешавад: омӯзиши зарбулмасалҳо аз чиҳати диахронӣ ва омӯзиши байнифарҳангии хусусиятҳои таркибии зарбулмасалҳо. Танҳо баъзе муҳаққиқон ба муайян кардани мақоми зарбулмасалҳо ва чиҳатҳои фарқкунандашон аз падидаҳои ба онҳо наздик машғул мешаванд. Барои муқарраркунии мақоми зарбулмасал ҳамчун воҳиди забон дар забони англисӣ А. Тейлор, М. Волфганг, Ҷ. Миллер, А.В. Кунин ва дигарон машғул шудаанд. Ҳангоми тартиб додани луғатҳои дузабонаи фразеологӣ муаллифон бинобар номуайянии мавқеи он дар забоншиносӣ аз корбурди истилоҳи «мақол» даст кашидаанд. «Мақол» ҳамчун синоними «зарбулмасал» гардида, ҳар ду истилоҳ ҳаммаъноӣ англисии «proverb» шудаанд. Луғатҳои тафсирии забони англисӣ моҳияти истилоҳи «зарбулмасал»-ро ба таври зер мефаҳмонанд: маъруфияти умумихалқӣ дошта, муддати дурударози истеъмол дорад ва дар худ ҳикмати ҳақиқиро фаро гирифтааст [171, 6].

1.4. Таҳқиқоти муқоисавии зарбулмасалу мақолҳо дар забонҳои гуногуннизом

Кайҳо мушоҳида шудааст, ки хирадмандӣ ва тафаккури шуури мардум дар зарбулмасалу мақолҳои он инъикос ёфта, донишони зарбулмасалу мақолҳои ин ё он халқ на танҳо ба бештар донишони забон, балки ба бештар фаҳмидани тарзи тафаккур ва хислати мардум мусоидат мекунад.

Зарбулмасалу мақолҳо жанри қадимаи эҷодиёти даҳанакии халқ мебошанд. Онҳо дар замонҳои пеш пайдо шуда, аз қарри асрҳо реша гирифтаанд. Бештари онҳо ҳанӯз дар давраҳои пайдо шудаанд, ки он замонҳо ҳатту алифбо набуд. Аз ин рӯ, масъалаи сарчашмаҳои нахустини онҳо ҳанӯз номаълум ва ҳалношуда боқӣ мемонад.

Зарбулмасалу мақолҳо навъи хоси осори шиғоҳӣ мебошанд, ки садсолаҳо таҷрибаи меҳнатии наслҳои сершуморро дар худ акс кардаанд. Тавассути тартиби махсус, обуранги овозӣ, истифодабарии воситаҳои хоси баёнии забон онҳо муносибати одамонро ба ин ё он ашё ва ё ҳодисае нишон медиҳанд. Зарбулмасалу мақолҳо, чун дигар жанри эҷодиёти даҳанакии халқ, дар тасвири инъикоси бадеӣ таҷрибаи андӯхтаву азсаргузаронидаро бо тамоми гуногуншаклӣ ва зиддиятҳои инъикос менамоянд. Муқоисаи зарбулмасалу мақолҳои халқҳои гуногун нишон медиҳад, ки халқҳо бисёр умумиятҳои доранд, ки он дар навбати худ фаҳмиши байниҳамдигарӣ ва наздикии онҳоро муайян мекунад.

Ба ҳар сурат, боиси ёдоварист, ки зарбулмасалу мақолҳои халқҳои забонашон гуногуннизом дар шароитҳои гуногуни таърихӣ эҷод гардидаанд. Аз ҷумла, дар зарбулмасалу мақолҳои англисзабонон ва тоҷикони вахонизабон, ки соҳиби забонҳои гуногуннизоманд ва аз назари ҳудудӣ (ҷуғрофӣ) дар минтақаҳои гуногун ҷойгиранд, барои ифодаи ҳамон як маъно ва ё мақсади якхела бештар шаклҳои гуногунро ба кор бурдаанд, ки ин дар навбати худ гуногунии ҳаёти иҷтимоӣ ва маишӣ ду халқро инъикос мекунад. Зарбулмасалу мақолҳо ҳиссае аз фарҳанги халқҳои мазкур махсуб

ёфта, ба рушду инкишофи иқтисодиёт ва техника, ба пешрафти ҷомеа ва ғайра нигоҳ накарда, ҳамеша ғаёл буданд. Дар ҳар даври замон зарбулмасалу мақолҳо хислати хоси ҳар як мардумро ифода карда, мавриди таҳқиқ қарор мегиранд.

Ҳангоми муқоисаи зарбулмасалу мақолҳо мо метавонем мушоҳида намоем, ки ин мардумон байни худ умумияте доранд ва он умумиятҳо ба ҳамдигарфаҳмии онҳо мусоидат мекунанд. Таҷрибаи бойи таърихии халқ, тасаввуроти ба ғаёлияти меҳнатӣ ва рӯзгору фарҳанги онҳо марбут, ҳамеша дар зарбулмасалу мақолҳо инъикос ёфтаанд. Истифодаи дуруст ва муносиби зарбулмасалу мақолҳо ба нутқ ғасоҳату пурмазмунӣ ва гуногуншаклии нотакрор ва хосеро мебахшад. Зарбулмасалу мақолҳо, ҳамчун яке аз намудҳои эҷодиёти шиғоҳии халқ, дар худ мушоҳида, таҷрибаҳои ҳаётию ҳикмати халқеро инъикос мекунанд, ки онҳоро офаридааст.

Зарбулмасалу мақолҳо барои хуб фаҳмидани хислатҳои миллии забонашон гуногун, шавқу рағбат, муносибат ба вазъиятҳои гуногуни зиндагӣ ва анъанаҳои онҳо кумак мерасонанд. Маҳорати дуруст ба кор бурдани зарбулмасалҳо на танҳо ҳангоми муошират бо соҳибзабонон, балки ҳангоми тарҷумаи матнҳои бадеӣ низ муҳим арзёбӣ мешаванд.

Беҳтар фаҳмидани хусусияту алоқаи байниҳамдигарии фарҳангҳои гуногун тавассути омӯзиши ин намуди эҷодиёти шиғоҳии халқ муяссар мегардад.

Бо мақсади ҷудо кардани зарбулмасалу мақолҳои мардумони гуногунзабон, якум ба хусусиятҳои умумии онҳо бояд диққат дод. Дувум, хусусиятҳои миллий, ки дар як вақт онҳоро наздик ва ё ҷудо мекунанд ва сеюм, хусусиятҳои фарқкунандаи онҳоро бояд ба назар гирифт.

Насиҳатомезиву пандомезӣ нишондиҳандаи умумияти муҳтавои мақолҳо маҳсуб мешаванд. Зарбулмасалҳо — инҳо баёни ифодаи тасвири устувор, кӯтоҳ, ғасеҳ, сермаъно, дорои маънои маҷозӣ, наҳван чун ҷумла сохташуда, басо хушоҳанг бунёдшуда, таҷрибаи иҷтимоию таърихии

мардумро чамъбасткунанда ва хусусияти пандомездоста мебошанд. Мақолҳои дар нутқ ба таври фаровон истифодашаванда, устувор, мухтасар, бештар фасеҳ мешаванд, ки гоҳо сермаъно, дорои маъноӣ маҷозӣ ва ҷунҷида, дар нутқ ҳамчун ҳиссаи ҷумла қорбурдшаванда, баъзан, ҳушоҳанг сохтанида, вале дорои хусусиятҳои насихатомез ва чамъбасткунандаи таҷрибаи иҷтимоӣ таърихӣ халқ нестанд.

Зарбулмасалу мақолҳо дар забонҳои низомашон гуногун дурдонаи эҷодиёти халқ мебошанд, ки дар онҳо таҷрибаи халқ садсолаҳо суфта шуда ва ё сайқал ёфта, аз насл ба насл, аз даҳон ба даҳон гузашта омадааст. Донишманди зарбулмасалу мақолҳои ин ё он халқ на танҳо ба бештар донишманди забон, балки ба ҳуб фаҳмида гирифтани намунаи афкор ва ҳислати халқҳо мусоидат менамояд.

Таҳқиқи муқоисавии мазмунҳои зарбулмасалҳои ду забони муқоисашаванда имкон медиҳад, ки сохт ва семантикаи зарбулмасалҳо, умумият ва ҷанбаи ниғориши миллии ва хусусиятҳои ҷаҳонфаҳмии халқҳо муайян карда шавад.

Ҳангоми муқоисаи забонҳои ҳеши дур метавон имкониятҳои муносиби тарҷумаи онҳоро ошкор намуд, ки дар робитаҳои байнифарҳангӣ аҳамияти қалон дорад.

Муқоисаи зарбулмасал ва мақолҳо нишон медиҳад, ки халқҳои мазкур умумият доранд ва ин умумиятҳои ҷаҳонфаҳмии онҳо дар навбати худ ба ҳамдигарфаҳмӣ ва наздикшавии онҳо шароит фароҳам меоранд.

Агар дар асри гузашта мақсади асосии омӯзиши зарбулмасалу мақолҳо дарки «руҳияи мардум» бошад, пас акнун муҳаққиқонро хусусиятҳои сирф забонии ин воҳидҳо, қорбурди онҳо дар нутқи бадеӣ, таъсири мутақобила бо ҳазинаи фолклории дигар халқҳо, масъалаҳои тарҷума ба дигар забонҳо ҷалб мекунад. Нақши зарбулмасалҳоро дар нутқ ба қадри лозима бояд арзёбӣ кард.

Ҳанӯз дар садаи Х дар Англия зарбулмасалҳо ҳамчун яке аз воситаҳои омӯзиши забони латинӣ истифода мешуданд. Зарбулмасалҳои ҳеле

пахнгардида то кунун як қисми маълумоти умумии ҳар як инсони донандаи забони англисиро ташкил медиҳад.

Онҳо, ҳамчун маводи таълимӣ ва яке аз усулҳои самарабахши омӯзиши забони англисӣ маҳсуб мешаванд, ки таълими ин забонро шавқовар, осон ва самаранок мегардонанд.

Минбаъд бо эътимоду боварӣ ва бо дурустии ифода метавон, мухтасар ва хеле дақиқ андешаи худро баён кард. Аввалин зарбулмасалҳои англисзабонон ба зарурати устувор гардонидани шуури инсону ҷомеа алоқаманд буданд, ки қоидаву қонунҳои нонавишта ва урфу одатро дар бар мегирифтанд. Бо вучуди ин, шакли аввалияи устуворсозии ин гуна қоидаву қонунҳо, урфу одатҳо дар чорҷӯбаи корбурди амалӣ боқӣ намондааст. Зарбулмасалҳои пандомӯзи қадима метавонанд ба масъалаҳои тарбиявии имрӯза ҷавобгӯ бошанд, зеро дар доираи анъанаи роиҷгардида асарҳое пайдо шудаанд, ки дар онҳо таҷрибаи ахлоқиву пандомӯзи наслҳо ҷамъбаст шудааст. Шумораи чунин асарҳое, ки дар онҳо зарбулмасалҳо бо мақсади тарбия истифода шудаанд, хеле зиёд аст.

Манбаъҳои пайдоиши зарбулмасалу мақолҳо дар забонҳои муқоисашаванда хеле гуногунанд, вале, пеш аз ҳама, мо бояд мушоҳидаи бевоситаи халқро дар бораи ҳаёт ном барем.

Муҳимтарин манбаъҳои зарбулмасалу мақолҳои забонҳои гуногуннизоми эҷодиёти шиғоҳии мардумӣ ва адабиёти бадеии соҳибзабонон ба шумор мераванд. Зарбулмасалу мақолҳо дар сурате пураҳамият мешаванд, агар онҳо ба шуури миллии халқҳо наздик бошанд ва одамон онҳоро ёд гиранду омӯзанд ва истифода баранд. Азбаски зарбулмасалу мақолҳо аз ҷониби мардум офарида шудаанд ва онҳо аз рӯйи мазмуну муҳтаво, ҳамчунин, аз рӯйи шакл низ баъзан бо ҳам монанданд, пас раванди иқтибос шудани онҳо низ мушкил нахоҳад буд.

1.4.1. Таърихи таҳқиқоти зарбулмасалу мақолҳо дар забоншиносии тоҷик

Зарбулмасалу мақолҳо диққати муҳаққиқонро тули солҳои зиёд ба худ ҷалб кардаанд. Таҳти номҳои гуногун (суханони болдор, афоризмҳо, зарбулмасал ва мақолҳо, идиомаҳо, таъбирҳо, ибораҳои нутқӣ ва ғ.) онҳо аз охири асри XVIII сар карда, ҳам дар маҷмуаҳои махсус ва ҳам дар фарҳангҳои тафсирии маънидод карда шудаанд. Дар фолклоршиносӣ ва забоншиносии тоҷик чунин кор аз ҷониби муҳаққиқон В. Асрорӣ [1956], Б. Тилавов [1962; 1967], Н. Маъсумӣ [1954], Р. Ғаффоров [1966; 1990], Б. Камолиддинов [1967], Ҳ. Ҳусейнов [1963; 1973], М. Фозилов [1976], Бойматова [1977], Я.И. Калонтаров [1989], Ф. Муродов [2001], Ф.М. Турсунов [2006], С. Алихонова [2006], О.Ш. Иқболов [2017], Ш.А. Норов [2018], А. Юнусӣ [2019] ва дигарон анҷом пазируфтааст.

Дар ин бобат, махсусан, муқоисаи хусусиятҳои луғавӣ-семантикии зарбулмасалу мақолҳо метавонанд ҷолиб бошанд, зеро маҳз дар онҳо обуранги миллӣ ва яқпорчагии семантикӣ ба таври воқеӣ инъикос меёбанд. Таҳқиқи зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикон, на танҳо барои ҳалли масъалаҳои зарбулмасалу мақолҳои қавмҳои ориёӣ аҳамияти илмӣ дорад, балки барои равшанкунии мушкилоти умуминазариявии зарбулмасалу мақолҳо мусоидат хоҳад кард. Фолклоршиносон ва забоншиносони тоҷик дар ҷамъоварӣ ва омӯзиши зарбулмасалу мақолҳо ба қомеъҳои назаррас ноил гардидаанд. Қорҳои дар сатҳи баланди илмӣ иҷрошуда бо истифодаи усулҳои навини таҳқиқотии зарбулмасалу мақолҳои тоҷик кайҳо боз миёни на танҳо мутахассисони ҷумҳурӣ, балки берун аз ҳудуди он низ эътибори қалон пайдо кардаанд. Дар офаридаи шудани асарҳои бунёдии забоншиносони тоҷик доир ба паҳлуҳои гуногуни лингвистии зарбулмасалу мақолҳо заҳматҳои фолклоршиносони тоҷикро дар ин ҷо наметавонем мадди назар намоем. Хидмати бузург оид ба мураттабсозӣ ва нашри нахустин фарҳанги 3-ҷилдаи зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ инчунин, ҳалли масъалаҳои муҳимми

назариявии зарбулмасалу мақолҳо ва паремиографияи тоҷик ба М. Фозилов [1977] тааллуқ дорад. Дар маркази диққати ин олим масъалаҳои зерин мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифтаанд: тафсири зарбулмасал ва мақол, муносибат ва тафовути онҳо, таърих, манбаъ ва роҳҳои пайдоиши онҳо, муайянкунии ҳудуди онҳо, сабабҳои ба зарбулмасалу мақол табдил ёфтани ашъори насихатомези классикони адабиёти тоҷику форс. Ногуфта намонад, ки М. Фозилов ҳанӯз пештар аз нашри «Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ» фарҳанги дигари худ таҳти унвони «Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик (фарҳанги фразеологӣ)»- ро таҳия намуда буд. Дар «Фарҳанги ибораҳои рехта» низ зарбулмасалу мақолҳо фаровон қорбаст шудаанд. Чунончи ҳуди муаллиф таъкид кардааст: «Як қисми зарбулмасал ва мақолҳо ба фразеология алоқаманд мебошанд. Он зарбулмасал ва мақолҳое, ки маъноӣ маҷозӣ доранд ва аз ҷиҳати сохташон рехтаю тағйирнашаванда буда, вирди забон гаштаанд, бешубҳа ба фразеология дохил карда мешаванд» [174, 13].

Хосатан, асарҳои илмӣ Б. Тилавов «Поэтикаи зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ» [1962], «Репертуари зарбулмасали муносири халқи тоҷик» [1975], «Таҷрибаи таҳлили миқдории фолклори тоҷик» [1989] ва дигарҳо қобили қайд аст, ки дар онҳо муаллиф ҷанбаҳои гуногуни мушкilotи паремиологияи тоҷикро муфасссал баррасӣ намудааст.

Барои дуруст ва ҳаматарафа фаро гирифтани хусусиятҳои зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ, ки тули қарнҳои зиёд тавлид шудаанду такмилу суфта гардидаанд ва ба асари бадеии минҷатурӣ мубаддал гардидаанд, Б. Тилавов онҳоро бо истифода аз методи таҳлили миқдорӣ аз се ҷиҳат таҳлил ва таҳқиқ кардааст: адабӣ, фолклорӣ ва забоншиносӣ.

Зарбулмасалу мақолҳо аз рӯйи жанри худ асари начандон табиӣ буда, дар худ чандин объекти таҳқиқотро фаро гирифтаанд. «Бешак барои ҳаматарафа равшан кардани масъалаҳои зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ – ба ғояи мазмун, мавзӯ, поэтика ва забони онҳо – ба ҳар як ҷанбаҳои номбурда

таҳқиқоти монографии алоҳида заруранд. Маводи библиографии қариби 6000 номгӯй ҷамъоваришуда шаҳодат аз он медиҳад, ки дар ҷумҳурӣ, аллакай, оид ба омӯзиши зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ миқдори зиёди таҳқиқот анҷом ёфтааст» [129, 1974]. Дар замони ҳозира қорҳои хеле зиёди марбут ба ин масъала (Тилавов, 1962; Бойматова, 1977 ва ғайраҳо) мавҷуданд.

Аз ин рӯ, зарурати ба мисолҳои мушаххаси зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ равшанӣ андохтан ба миён меояд. То ҳанӯз онҳо дар баробари омӯзиши забон ва услуби нависандагони алоҳида, ҳамчун қисми таркибии асарҳои бадеӣ, чун воситаи забонии маъноӣ ибораҳоро ифодакунанда баррасӣ мешуданд (ниг. Н. Маъсумӣ [1954], Р. Ғаффоров [1966], Б. Камолиддинов. [1967], Ҳ. Ҳусейнов [1973], Ф.М. Турсунов [2006], О.Ш. Иқболов [2017] ва дигарон). Масалан, Р. Ғаффоров забону услуби асарҳои Р. Ҷалилро омӯхта чунин менависад: «Зарбулмасалу мақолҳо дар романи «Одамони ҷовид» қисми таркибии забони асарро ифода мекунад. Нависанда тавассути ин воситаи тавоноии забон хусусиятҳои арзандаи персонажҳои асарро нишон дода, бо ин роҳ образнокӣ, содагӣ ва равшании забони романро таъмин мекунад» [37, 98]. Ба ақидаи Б. Камолиддинов, «Қорбурди зарбулмасал ва мақол – ҷиҳати фарқкунандаи забони насри муосири аср аст» [62, 82]. «Омӯзиши забони зарбулмасалу мақолҳо арзиши ҳудро дорад, пеш аз ҳама, бо онҳо забони адабиро дар давраи муайяни таърихӣ дақиқ таҳқиқ кардан мумкин аст. Зеро дар сохти пурра ва устувори бастаи зарбулмасалу мақолҳо тамоми унсурҳои забонро шуруъ аз фонетика, лексика ва грамматика, то воситаҳои тасвирию маънодори забон (истиора, маҷоз, тарзҳои услубӣ) дарёфтани мумкин аст» [132, 2006].

Қайд кардан ҷоиш аст, ки дар забоншиносии тоҷик ба таври мукамал зарбулмасалу мақолҳоро таҳқиқ намудаанд. Муҳаққиқон борҳо қайд кардаанд, ки омӯзиши моҳияти маъноии калимаҳо ба бисёр мушкилиҳо иртибот дорад. Дар навбати аввал, дар бораи муносибати мафҳум ва маъно ёдовар шудан зарур аст, зеро ҳалли дурусти масъалаи мазкурро бештар

хусусияти минбаъдаи таҳқиқоти этнолингвистии забонҳои муқоисашаванда муайян мекунад. Аз ин рӯ, хусусиятҳои миллию фарҳангии зарбулмасалҳо ва мақолҳо барои муайян кардани гунаҳои зиёди муносиби зарбулмасалу мақолҳои тоҷикони вахонизабон дар забони англисӣ барои ҳалли масъалаҳои назария ва амалияи тарҷума хизмат мекунанд.

Бояд гуфт, ки забоншиноси тоҷик Ф.М. Турсунов [2006] дар рисолаи илмӣ худ маҳз ба масъалаи тарҷумаи зарбулмасалу мақол таваҷҷуҳ намуда, дар асоси маводи асарҳои нависандаи тоҷик Ф. Муҳаммадиев хусусиятҳои тарҷумавии зарбулмасалу мақолҳоро ба риштаи таҳқиқ кашидааст. Муҳаққиқи тоҷик дар таҳқиқоти хеш ба хулосае омадааст, ки: «Калима-реалияҳо робитаи махсусе бо зарбулмасалу мақолҳо доранд. Аз назари маъноӣ онҳо ба соҳаҳои гуногуни фарҳанг ва ҳаёти мардуми тоҷик мансубанд. Миқдори зарбулмасалу мақолҳое, ки калимаҳо-реалияҳои ифодакунандаи хусусиятҳои миллию-фарҳангиро дар бар мегиранд, камшумор бошанд ҳам, аммо тарҷумаи онҳо бо масъалаҳои ҳифзи тобишҳои миллий дар асарҳои бадеӣ саҳт алоқаманд аст» [132, 14].

Воқеан, ба ақидаи ин муҳаққиқ наметавон розӣ нашуд. Зеро дар ҳар як зарбулмасалу мақол хусусиятҳои миллий, хусусан, фарҳангӣ ва забонии қавмҳои халқиятҳо нухуфтааст. Аз ин рӯ, ҳангоми тарҷума ба забони дигар диққат додани тарҷумон ба вожа-реалияҳо хеле муҳим буда, ниғаҳдошти хусусиятҳои хоси миллий шартӣ асосӣ аст. Аз ҷониби муҳаққиқон омӯзиши муқоисавии зарбулмасалу мақолҳо аз назари лексикӣ-семантикӣ дар асоси маводи, ҳатто, як нависанда имконият медиҳад, ки хусусиятҳои умумӣ ва хоси ду забони ба ҳам хеш ва ё бегона омӯхта шавад. Бинобар ин, таҳқиқоти дар ҳамин самт аз ҷониби Ф.М. Турсунов аҷомёфта нишон медиҳад, ки дар зарбулмасалу мақолҳо хусусиятҳои миллии ин ё он мардум нухуфтааст ва ба ҳеҷ ваҷҳ наметавон ҳангоми тарҷума ин хусусиятҳои миллиро ба назар нагирифт. Мо гуфтаҳои ғавқузикри Ф.М. Турсуновро ҷонибдорӣ намуда,

ёдовар мешавем, ки ҳангоми муқоисаи зарбулмасалу мақолҳои тоҷикони ваҳонизабон ҳамин ҳолат бараъло ба назар мерасад.

Забоншиноси дигари тоҷик О.Ш. Иқболов дар асоси маводи «Маснавии маънавӣ»-и Ҷалолиддини Балхӣ рисолаи илмӣ худро таҳти унвони «Таҳлили хусусиятҳои лексикӣ-семантикӣ зарбулмасалу мақолҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (дар асоси маводи «Маснавии маънавӣ Ҷалолиддини Румӣ)» [2017] дифоъ намуда, ба хусусиятҳои семантикӣ ва лексикӣ зарбулмасалу мақолҳои забонҳои низомашон гуногун – тоҷикӣ ва англисӣ назари хос дорад. Мавсуф дар кори илмаш таъкид мекунад, ки: «Зарбулмасалу мақолҳо метавонанд, маводи фаровонро барои пажӯҳиши масъалаҳои алоқаманд ба семантика фароҳам оваранд, ки ифодакунандаи хувияти миллӣ, расму анъанот, муҳити зиндагӣ ва ҷаҳонбинии онҳо мебошад» [58, 4].

Зарбулмасалу мақолҳое, ки шакли хаттӣ доранд, яъне гирдоварӣ шудаву дар асарҳои бадеӣ ба таври васеъ истифода мегарданд, қолаби ягонаро ба худ касб мекунанд ва аз назари сохтори грамматикашон низ устувортар мегарданд. Ҳамин андешаро О.Ш. Иқболов дар кори илмӣ худ қайд карда, таъкид мекунад, ки: «Мисолҳое, ки дар кори илмӣ мо оварда шудаанд, аз он шаҳодат медиҳанд, ки бо гирифтани шакли хаттӣ доираи истифодаи зарбулмасалу мақолҳо васеътар мегардад ва ба ҳамин минвол сохтори грамматикашон низ устувор мегардад. Шакли хаттӣ барои истифодаи шакли адабии онҳо бештар имконият медиҳад» [58, 18]. Аз як ҷониб, дар ин масъала метавон, бо фикри О.Ш. Иқболов розӣ шуд, ки шакли адабӣ барои истифодаи зарбулмасалу мақолҳо имконияти фарохтар медиҳад. Аммо, аз ҷониби дигар, наметавон ин андешаи муҳаққиқро ҷонибдорӣ намуд. Зеро дар шакли шифоҳӣ зарбулмасалу мақолҳо асосати қадимии онҳо бештар боқӣ мондааст. Вале чун шакли адабиро ба худ касб кунанд, минбаъд қолабӣ мегарданд ва ҳатто баъзан вожаҳои архаистиро аз даст медиҳанд.

Дар забони вахонӣ, ки ҳанӯз шакли хаттии устувор надорад ва ҳамзамон шакли адабии он то ҳол инкишоф наёфтааст, зарбулмасалу мақолҳо дар шаклҳои гуногун, аз ҷумла дар шакли қадимии худ маҳфуз мондаанд, ки ҳатто маъноӣ баъзе аз зарбулмасалҳо барои насли имрӯз нофаҳмо аст.

Дар забоншиносии тоҷик доир ба зарбулмасалу мақолҳои яке аз забонҳои бадахшонӣ – забони шуғнонӣ кори мукаммале, ки анҷом пазируфтааст, ин рисолаи илмӣ С.Т. Алихонова таҳти унвони «Хусусиятҳои лексикӣ-грамматикӣ зарбулмасал ва мақолҳои шуғнонӣ»

[2006] мебошад. Мавсуф зарбулмасалу мақолҳои забони шуғнонро аз назари мавзӯӣ тасниф кардааст. Ҳамзамон, қабатҳои луғавӣ зарбулмасалу мақолҳоро нишон дода, аз назари грамматикӣ таҳлил намудааст. С.Т. Алихонова дар кори худ зарбулмасалу мақолҳоро аз назари замон ҷудо намуда, таъкид кардааст, ки: «Зарбулмасалу мақолҳои шуғнонӣ ҳаёти сиёсӣ иқтисодӣ, маданияи маишӣ, тарзи ҳаёти мардуми ин диёрро дар худ инъикос намуда, барои омӯзиши паҳлуҳои гуногуни илм кумак мерасонанд. Мазмуну мундариҷаи зарбулмасалу мақолҳо тарзи зисту зиндагонии мардум, хоҷагидорӣ ва тамоми ҷанбаҳои ҳаёти мардуми Шуғнонро дар ҳар давраи замон нишон медиҳад. Аз рӯйи замон таҳлилу таҳқиқи зарбулмасалу мақолҳои мардуми Тоҷикистон, махсусан мардуми Шуғнон барои тадқиқи минбаъдаи таърихи забон, этнография ва фолклор аҳамияти аввалиндараҷа дорад» [6, 12].

Воқеан, аз назари замон таҳлил намудани зарбулмасалу мақолҳо, пеш аз ҳама, барои таҳқиқи таърихи забон аз аҳамият ҳолӣ нахоҳад буд. Аммо аз назари дигар ба давраҳо ҷудо намудани зарбулмасалу мақолҳо хеле баҳсбарангез хоҳад шуд.

Ҳамин тавр, дар забоншиносии тоҷик, хусусан, дар бахши яке аз забонҳои ғарбии ориёӣ – забони тоҷикӣ доир ба зарбулмасалу мақолҳо қорҳои фаровони илмӣ анҷом ёфтаанд, аммо дар бахши забонҳои шарқӣ

орией, аз ҷумла забони вахонӣ, ки ҳамчун забони бехат маълум аст, ҳанӯз кори илмии мукаммале анҷом нашудааст.

1.5. Зарбулмасалу мақолҳо ҳамчун сарчашмаи маълумот доир ба фаҳмишу дарки ҷаҳони халқҳои забонашон бехат

Забоншиносони амрикоӣ Эдуард Сепир ва Франс Боас аз нахустин касоне буданд, ки ба таҳқиқи забонҳои бехати бумиёни амрикоӣ тавассути омӯзиши расму оин ва суннату анъанаи қадимии онҳо пардохтанд. Андешаҳои Ф. Боас ва Э. Сепирро ҳамватанашон Бенҷамин Уорф давом дода, таъкид мекунад, ки забон, дин, анъана, расму оин ва санъат барои таҳқиқоти этнолингвистӣ дар ҳар ду ҳолат (синхронӣ ва диахронӣ) барои аз нав барқарор кардани муносибатҳои қадимаи забон ва халқ, забон ва санъатҳои мардумӣ нақши бузургеро мебозанд [79, 3].

Ҳар як халқ бо ҷаҳонфаҳмии ба худ хос фарқ мекунад. Сабаби он гуногунии эътиқодоти динӣ, гуногунии мафкура ва гуногунии расму одат ва фарҳанг ба шумор меравад. Яке аз сарчашмаҳои муҳимми маълумот доир ба фарҳанги миллии зарбулмасалу мақолҳо маҳсуб меёбанд, зеро дар онҳо таҷрибаи ҳазорсолаҳо андӯхтаи мардум ҷамъ шудааст. Дар мазмуну муҳтавои зарбулмасалу мақолҳо тафовути дарки олами атроф, ки хусусиятҳои хоси миллию фарҳангиро ташкил медиҳанд ва он дар тури таърих шакл гирифтааст, аз ҷониби соҳибзабонон хеле хуб мушоҳида мешавад.

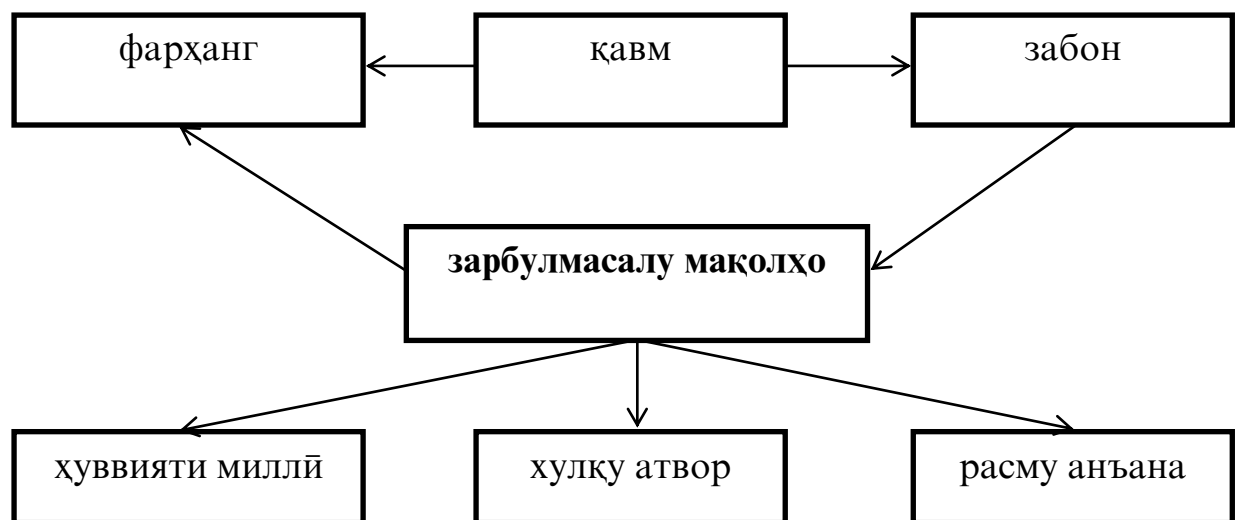
Мушоҳидаи воҳидҳои мушаххаси захираи зарбулмасалу мақолҳои забонҳои бехат нишон медиҳанд, ки дар байни онҳо ҳам воҳидҳои аз лиҳози маъно ва таркиб бо ҳам баробар ва ҳам воҳидҳое, ки махсусиятҳои миллиро фаро гирифтаанд, мавҷуданд. Зарбулмасалҳои аз нигоҳи махсусиятҳои миллию фарҳангӣ арзишманд, чунин зарбулмасалҳое мебошанд, ки унсурҳои номҳои ҷуғрофӣ, этнонимҳо ва антропонимҳоро дар бар дошта бошанд. Маводи зиёди фарҳангшиносиро чунин зарбулмасалҳое фаро гирифтаанд, ки решаи образҳои онҳо аз расму оинҳо ва боварҳои қадимаи халқ сарчашма

мегирад. Вале, ба назари мо, аз ҷиҳати забоншиносии фарҳангӣ зарбулмасалҳое, ки махсусиятҳои миллиро фаро нагирифта бошанд ҳам, аҳамияташон аз ин камтар нест. Яке аз воситаҳои асосии ҳифзу интиқоли маълумоти миллию фарҳангӣ барои забонҳои беҳат зарбулмасалу мақолҳо ба шумор мераванд. Зарбулмасалу мақолҳо хислатҳои миллӣ, мафкура ва маҷмуи хусусиятҳои нисбатан арзишманди миллиро ҳаматарфа ва пурратар нишон медиҳанд. М.Н. Дубровин қайд мекунад, ки: «Ҳикмат ва маънавиёти халқ ба таври возеҳ дар зарбулмасалу мақолҳои он зоҳир мегарданд ва донишманди зарбулмасалу мақолҳои ин ё он халқ на танҳо барои беҳтар донишманди забон, балки барои беҳтар фаҳмидани тарзи андешаронӣ ва хислатҳои халқ мусоидат мекунад» [45, 678].

Зарбулмасалу мақолҳо як воситаи иртибот байни забон, фарҳанг ва мафкура ба шумор мераванд, ки онро дар қолаби сохтори маълумоти миллию фарҳангӣ ба таври зайл метавон тасвир кард (ҷадвали 1):

Ҷадвали 1

Тарҳи маълумоти этнолингвистӣ

Аз ин ҷо бармеояд, ки зарбулмасалу мақолҳо нисбатан пурратар хусусиятҳои хоси ин ё он халқро инъикос мекунанд ва тавассути забон дар онҳо фарҳанги халқ маҳфуз монда, аз як насл ба насли дигар интиқол меёбад.

Забони вахонӣ, ки аз забонҳои бехати Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, аз жанрҳои фолклорӣ хеле бой мебошад. Аз он ҷумла, зарбулмасалу мақолҳо дар забони вахонӣ ҷойгоҳи махсуси худро доранд. Барои ҳифзи вожаҳои аслий, шинохти тафаккури тоҷикони вахонизабон, дарки ҷаҳони атроф аз ҷониби онҳо ва тасвири забонии ҷаҳони онҳо маводи гаронбаҳое маҳсуб меёбанд. Тавассути зарбулмасалу мақолҳо мо ба зисту зиндагӣ ва урфу одати вахонизабонҳо дар гузашта ошноӣ пайдо мекунем. Аз муносибати онҳо ба олами атроф, ба табиат ва ба яқдигар огоҳ мегардем. Масалан, муносибат ба зан, шинохти қадри ӯ, меҳру муҳаббати ӯ ва умуман эътибори зан ҳамчун чинси латиф дар зарбулмасалу мақолҳои забони вахонӣ хеле баланд садо медиҳад:

awrat zman ku dod nēst, muy dod gīzd [81, 107] [*таҳтул.* чинси зан ба андозаи кӯҳ мешинад, ба андозаи мӯй бармехезад]. Дар ин зарбулмасал, дар забони вахонӣ, пеш аз ҳама тарбия ва ба воя расидани духтар дар оила дар назар дошта шудааст. Тоҷикони вахонизабон тарбияи духтарро дар хонавода ба вазнинию сахтии кӯҳ баробар медонанд, яъне бисёр муҳим мешуморанд. Замони ба шавҳар додани ӯро ба тори мӯ монанд мекунанд, ки гӯё хеле сабук аз дӯши падару модар бардошта мешавад. Ҳамчунин, таъкид мекунанд, ки чинси зан бояд ҳамеша ботамкин ва боандеша буда, дар ҳама вақт босабур (вазинин) бошад.

ganj dē ʔinan dast [*таҳтул.* ганҷ дар дасти зан ҳаст]. Дар ин зарбулмасал ба он ишора мегардад, ки ободии хонавода ва фаровонии дастархон ба зани хонавода дахл дорад.

ḡay dē səfarət ʔinan dē ayloq malým wost [*таҳтул.* мард дар сафару зан дар айлоқ маълум мешавад]. Дар гузашта ақарияти занони вахонизабон дар фасли тобистон ҷорворо ба ҷарогоҳи тобистона (айлоқ) мебарданд ва дар се моҳи фасли тобистон дар он ҷо ба раған, қурут ва дигар навиҳои маҳсулоти шириро тайёр мекарданд. Албатта тайёр намудани раған дар ҷарогоҳҳои тобистона (айлоқ) кори мушкул аст. Аз уҳдаи ин кор танҳо заноне

мебаромаданд, ки қобилияту маҳорат ва ҳунари хуб доранд. Аз ин рӯ меғуфтанд, ки ҳунардориву беҳунарии зан дар айлоқ маълум мешавад.

Ҳамин гуна мисолҳоро мо метавонем доир ба сабру тоқат доштани ин мардум низ оварем, ки дар зарбулмасалу мақолҳо баръало инъикос меёбанд ва онҳо гувоҳи пурсабру тоқат будани тоҷикони вахонизабон мебошад: **dəraxt iwək miwa nəwıdyrt** [таҳтул. дарахт яку якбора мева намегирад]; **Xədownand dig dəʃ juʃ wızit** [81, 112] [таҳтул. деги Худованд дер чӯш меояд].

Ҳамин тавр, аз таҳлилҳои ғавқ маълум мегардад, ки зарбулмасалу мақолҳо барои ғажмишу дарки ҷаҳони халқҳои забонашон беҳат сарчашмаи бузурге мебошад ва инро дар мисоли забони вахонӣ дар бобҳои дигар дида мебароем.

Хулосаи боби якум

Дар боби мазкур мо назарияҳо ва ғояҳои забоншиносон, ғарҳангшиносон ва фолклоршиносонро дар робита ба зарбулмасалу мақолҳо ва ҷойгузинии онҳо дар илми муосири забоншиносӣ ва дигар илмҳо мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додем. Маълум гардид, ки:

1. Зарбулмасалу мақолҳо инъикоси тасвири забонии ҷаҳони он халқе маҳсуб мешаванд, ки онҳоро эҷод кардааст ва тавассути чандин насл интиқол додааст. Ҳар як андешае, ки дар зарбулмасалу мақолҳо баён шудааст, дар шуури соҳибони забон на танҳо барои он нақш бастааст, ки он амиқу ҳикматомез аст, балки ифодаи забонии ин андешаҳои ҳикматомез онҳоро дилнишин ва тақрорнашаванда мегардонад.
2. Зарбулмасалу мақолҳо мухтасару фишурда мебошанд. Дар таркиби зарбулмасалу мақолҳо дар байни вожаҳои калидие, ки касбу кор, ашёҳои рӯзгор, ҳайвоноту растаниҳо ва ғайраро ифода меkunанд, тафовути муайяни луғавӣ мушоҳида мешавад. Чунин тафовут бо махсусиятҳои тарзи зиндагии одамони ин кишварҳо, анъанаҳо, махсусиятҳои маишат ва шароитҳои ҷуғрофӣ алоқаманд мебошанд.

3. Дурдонаҳои бешумори афкору тачрибаи инсонӣ ҳазорсолаҳо ғун гардида, дар сухан абадан зинда мемонанд ва мумкин аст, ки дар қолаби зарбулмасалу мақолҳо бо чунин неру зоҳир шавад.
4. Умумият дар омӯзиши зарбулмасалу мақолҳо дар забоншиносии тоҷик ва ҷаҳонӣ танҳо нуқтаи назари методологии омӯзиши онҳо, пеш аз ҳама, дар ҷорҷӯбаи паремиология ҳамчун илм ба ҳисоб меравад. Натиҷаи ин таҳқиқотҳо бошад, метавонад дар асоси меъёрҳои умумӣ ба таври ба худ хос ва миллӣ, ҳамчун табиати зарбулмасалҳо мукаммал карда шавад.
5. Таҳқиқу пажӯҳиши зарбулмасалу мақолҳо аз назари забоншиносии фарҳангӣ ва забоншиносии қавмӣ дар замони муосир хеле муҳим арзёбӣ мегардад. Танҳо ҳамин қисматҳои забоншиносӣ, ки инсонмехвариро маркази таҳқиқоти худ қарор додаанд, забон ва фарҳанг, забон ва қавмро бо тамоми ҷанбаҳои пажӯҳишиашон бо ҳам тавъам ва пайваста меомӯзанд.
6. Чунин навъи пажӯҳиш имкон медиҳад, на танҳо забон ва воҳидҳои он муқоиса карда шавад, балки забон бо тамоми унсурҳои фарҳангӣ, расму оин, анъана ва эътиқодоти ин ё он қавм мавриди таҳлил қарор гирифта, аз ҳама муҳим, чӣ гуна тасвир шудани биниш ва фаҳмишу дарки муҳити атрофро дар забон инъикос мекунад.

БОБИ II. ВИЖАГИҲОИ МАЪНОИИ ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲОИ ЗАБОНИ ВАХОНӢ ДАР МУҚОИСА БО ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

2.0. Матолиби муқаддимавӣ

Дар мавриди омӯзиши фарҳанги ин ё он халқ набояд таъсири андешаи онҳоро ба пайдоиши зарбулмасалу мақолҳои дар байни онҳо роиҷ сарфи назар кард. Ба андешаи В.Н. Телия: «Андеша ва афкор бо ёрии фарҳанг инкишоф меёбад» [124, 251].

Ҳамзамон, ҷаҳонфаҳмии халқ ба ташаккули минбаъдаи фарҳанги он таъсири амиқ мерасонад. Ин ду категория — *ташаққули фарҳанг* ва *ташаққули афкор* ба ҳам таъсирпазир ва аз ҳам вобаста ба шумор мераванд ва масъалаи муҳим ё аввали донишҷуяни яке аз онҳо аз нуқтаи назари илм дуруст ҳисобидан ҷоиз нест. Ба ғайр аз ин, фаҳмиши халқ низ аз омилҳои табиӣ, шароити берунаи зиндагии халқ вобастагӣ дорад ва дар ҷаҳорҷӯби фарҳанг маҳдуд намешавад.

Зарбулмасалҳо ҳамчун матнҳои забону фарҳанг аз воҳидҳои фарҳангии рамзӣ иборат мебошанд ва дар шуури соҳибони забон маҷмуи як ҳел донишҷуеро ба вучуд меоранд, ки, аввалан, сохтори мантиқии онҳоро муқаррар мекунад ва дуюм, сарҳади қорбурди ин ё он ифода, услуб ва робитаи онро бо ҳолатҳои мушаххаси ҳаёт, ҳодисаҳои фарҳанг ва таърихи халқ муайян мекунад. Маҷмуи чунин донишҳо фазои фарҳангии таърихӣ зарбулмасалҳоро ба вучуд меорад.

Бинобар ин, дар боби мазкур таваҷҷуҳ ба вижагиҳои маъноии зарбулмасалу мақолҳои забонҳои ваҳониву англисӣ дода, аз лиҳози забоншиносӣ фарҳангшиносӣ арзишмандтарини онҳоро ҷудо намудем, ки ҳар кадоме аз онҳо баррасии ҷудогона ва нисбатан амиқро сазоворанд. Ҳар яке аз онҳо арзишҳои ахлоқии мардумони забонҳояшон муқоисашавандаро инъикос намуда, анъанаҳои миллӣ, аз ҷумла муносибатҳои оилавӣ

хешовандӣ, муносибати инсон ба меҳнат ва анъанаҳои меҳмоннавозии онҳоро таҷассум мекунанд.

2.1. Инъикоси арзишҳои ахлоқии мардумони забонхояшон муқоисашаванда дар зарбулмасалу мақолҳо

Зарбулмасалу мақолҳо як баҳши арзишманди забонҳои ваҳониву англисиро ташкил дода, дар сатҳи нисбатан баланд тасвири умумии забонии олами атрофи ваҳонизабонон ва англисзабонҳоро пурра мекунанд. Дар онҳо қисми хеле калони маълумот дар бораи воқеияти атроф сабт ва ниғаҳдорӣ мешавад ва аз як насл ба насли дигар интиқол меёбад. Бо вуҷуди ин, далелу воқеият ва ҳодисаҳои ҷудогона, ки асоси ин ё он зарбулмасалу мақолро ташкил медиҳанд, дар низоми луғавии забонҳои ваҳониву англисӣ акс наёфтаанд. Бинобар ин, барои забоншиносии тоҷик ва англис ҳалли масъалаи дар шакли зарбулмасалу мақолҳо сабт ва ниғаҳдорӣ шудани донишҳои ҳолисона, ки ҳоси намояндаи ҷомеаи соҳибзабонон аст, муҳим доништа мешавад. Маълумоти таснифшудаю таҳлилшудаи фарозабоние, ки дар зарбулмасалу мақолҳои ин ё он гурӯҳи мавзӯӣ ифода ёфтааст, метавонад, донишҳои моро дар бораи соҳаи дахлдори ҳаёту ғайолияти соҳибзабонон хеле зиёд намояд.

Кӯшиши махсуси соҳибзабонон ба корбурди зарбулмасалу мақолҳо дар нутқ имкон медиҳад, тахмин кунем, ки чунин хусусиятҳои гурӯҳи воҳидҳои фразеологӣ, ба мисли тарбиявӣ, таъсирбахшӣ, ифодаи маҷозӣ ба шарофати хусусияти ба худ ҳоси ҷаҳонфаҳмӣ ва мафкураи анъанавии соҳибзабонон ба намояндагони ин халқ талқин карда мешаванд. Аз ин рӯ, таҳлили забоншиносии фарҳангии зарбулмасалу мақолҳои мардумони забонхояшон муқоисашаванда, инчунин, дар бораи ҳуди соҳибзабонон маълумоти бевосита медиҳад. Ба шарофати хусусияти тарбиявии ҳоси зарбулмасалҳо ва хусусияти баҳодихӣ ҳоси мақолҳо захираи зарбулмасалу мақолҳо маҷмуи махсуси арзишҳои ахлоқӣ ва муқаррароти ахлоқии соҳибзабонон ба шумор меравад. Таҳлили муқоисавии гурӯҳҳои мавзӯии мушаххаси зарбулмасалу

мақолҳо имкон медиҳад, ки афзалиятҳои ахлоқии онҳоро мушоҳида намоем. Зарбулмасалу мақолҳо дар мавзӯҳои зерин далели ин гуфтаҳо мебошанд:

- хушбинӣ:

вах. **ǰə astər nast məǰan** [таҳтул. ҳастатро нест мағӯй];

вах. **di iǰkuu ǰam xysiǰ məsar** [таҳтул. дар ғами ҳеч кас шодӣ макун];

вах. **baf ki sə ti ǰaǰən nənywyzd, ǰak bə mə ǰan** [81, 107] [таҳтул. агар сухани хуб гуфтан натавонӣ, бадгӯй ҳам нақун];

вах. **də ǰak xalg xysi xys məwos, dam məloliǰ mlol** [81, 108] [таҳтул. дар хурсандии одами бад хурсанд мабошу дар нохушиаш ғамгин];

англ. **never say never** [таҳтул. ягон бор нагӯед, ҳеч гоҳ] (маъно: нагӯед, ки чизе ғайриимкон аст).

англ. **never say die** [таҳтул. ҳеч гоҳ нагӯед, ки мемиред] (маъно: ноумед нашавед).

англ. **it is a poor heart that never rejoices** [таҳтул. ин дили бечорае аст, ки ҳеч гоҳ шодиро надида бошад]; маъно. ҳатто касе, агар ғамгин бошад, ҳам метавонад аз он лаззат гирад.

- дурусткорӣ:

вах. **dryšt ымыуət dryst ымыу** [таҳтул. дурушт бошу дуруст бош];

вах. **ǰazən yaw fand to ir ǰtak** [81, 112] [таҳтул. дурӯғи одами тоссар (қал) то тулуи офтоб];

вах. **wəsk ǰət pə diwol nənədəfst** [81, 108] [таҳтул. хоки хушк дар девор намеистад (яъне, одами дурусткор ҳамеша рост мебарояд)];

вах. **lup ǰaǰ pəs rost ǰyud** [81, 110] [таҳтул. сағи пир рост меҷақад];

вах. **ir pə ǰə domanən wydrak nəwost** [81, 109] [таҳтул. Офтоб бо доман пӯшида намешавад];

англ. **true blue will never stain** [167, 864] [маъно. Офтоб бо доман пӯшида намешавад]; маъно. бошараф ҳамеша бошараф боқӣ мемонад.

англ. **better speak truth rudely than lie covertly** [таҳтул. беҳтараш дурушт гап занӣ, назар ба дурӯғи пинҳонӣ];

англ. **a bargain is a bargain** [167, 83] [*маъно*. ваъда додӣ, вафо кун, қавл додӣ, иҷро кун].

- *ватандӯстӣ ва ватанпарастӣ*:

вах. **pirxona/langarxonai lič mædi** [*таҳтул*. пирхона/лангархона (яъне, макони зист)-ро лагат мазан (яъне тарк макун)].

англ. **East or West, home is best** [173, 254] [*муодил*. хоки Ватан аз тахти Сулаймон беҳтар];

англ. **be it ever so humble, there's no place like home** [*таҳтул*. манзил, агар он қадар фақирона бошад, беҳтар аз он ҷое нест];

англ. **the wider we roam, the welcome home** [*таҳтул*. ҳарчанд ғарибӣ, боз ба хонаи хеш бармегардӣ];

англ. **home, sweet home** [173, 254] [*муодил*. ҷон хонаи худ дилу ҷон хонаи худ].

- *хуДДорӣ, хотирбинӣ ва боодобӣ*:

вах. **dard ki nast, šarm tæy** [81, 108] [*таҳтул*. дард набошад, ҳаё ҳаст];

вах. **zik bi sætxon** [81, 109] [*таҳтул*. забон бе устухон];

вах. **skid broi nomys** [81, 111] [*таҳтул* тоқӣ барои номус];

вах. **xalg xotir pæ šafšæn** [81, 112] [*таҳтул*. хотири одам аз мӯй бориқтар, яъне бисёр нозук аст, ки ҳар замон шикастанаш мумкин аст];

англ. **a good conscience is a good pillow** [*таҳтул*. вичдони пок болишти хуб аст];

англ. **honesty is the best policy** [167, 168] [*таҳтул*. бовичдонӣ сиёсати беҳтарин аст];

англ. **might make right** [167, 520] [*маъно*. зӯр ҳақ аст];

англ. **honour change manners** [167, 409] [*маъно*. шуҳрат рафтору кирдори иваз мекунад].

- *фанду фиреб, дуруғгӯӣ, бераҳмӣ, худпарастиву худхоҳӣ, бетарбиятӣ, мумсикӣ*:

вах. **fandin Xædo dıŝman** [*таҳтул*. дурӯғгӯй душмани Худо];

вах. **fandinən yaw kыfċ ruу Ńыw** [таҳтул. ҳар ду тарафи рӯи дурӯғгӯй сиёҳ аст];

вах. **fandin сә fandinым kŃыyd** [таҳтул. дурӯғгӯй аз дурӯғгӯй мешунавад];

вах. **dyzd yiwyt gəmonbar azor** [81, 108] [маъно. дузд якто, гумонбар ҳазор];

англ. **a fair face may hide a fail heart** [167, 308] [маъно. суратро чӣ кунам, гар ту надорӣ сирате];

англ. **all are not friends that speak-fair** [167, 47] [маъно. ба дустӣ худ носанчида бовар набояд кард];

англ. [167, 372] **gossiping and lying go hand in hand** [маъно. эй бародар манех ба ғайбат рӯй];

англ. **lies have short legs** [167, 484] [маъно. умри дурӯғ кутоҳ аст].

Дар як қатор зарбулмасалу мақолҳо хусусияти неки инсонӣ нишон дода шуда, муқобили он ҳислатҳои бади инсонӣ зери тозиёнаи танқид қарор дода шудааст. Ҳамчунин, қайд мешавад, ки ҳар неку баде, ки ба сари инсон меояд, вобаста ба рафтору кирдори ӯ аст, яъне ба неки ҷавоби нек ояд:

- **неки ва накукорӣ:**

вах. **niki car niki tar pŃit** [таҳтул. неки кунӣ, неки мебинӣ];

вах. **baf xalgi kыċt Ńand** [таҳтул. одами хубро ҳама ёд мекунанд];

вах. **to iċkuyər Ńaki сә nəcar, Ńak nəwin** [таҳтул. то ба касе бадӣ накунӣ, бадӣ намебинӣ];

вах. **səzoi bafi Ńaki** [таҳтул. сазои некиро бадӣ гуфтаанд];

вах. **niki ki kərtət minat мысар** [таҳтул. неки, ки кардӣ, миннат нақун];

вах. **ar ċiz ki Ńatr rwo ныwin, dgarvyr бы rwo мыwin** [таҳтул. ҳар чизро, ки ба худ раво набинӣ, ба каси дигар раво набин];

вах. **baf yaŃыр yi qəmcin, baf xalgyr i gar** [81, 107] [таҳтул. ба аспӣ хуб як қамчин, ба одами хуб як гап] яъне барои иҷрои ягон амал одами хубро ҳатто як ишора басанда аст;

вах. **pə ičkuy bar məkław** [таҳтул. дари касеро макӯб];

англ. **a clean conscience laugh at false accusations** [маъно. агар вичдонатон пок бошад, шумо аз тухмати ноҳақ наметарсед] [81, 161];

англ. **a good deed is never lost** [таҳтул. амали нек ҳеҷ гоҳ аз даст намеравад];

англ. **a forced kindness deserves no thanks** [таҳтул. некии маҷбурӣ сазовори сипос нест].

- *худнарастӣ ва беэҳтиромӣ:*

вах. **šak xalg nəmirit** [таҳтул. одами бад намемирад];

вах. **šak xalg sə ʔə qsa wizit** [таҳтул. одами бад бо ном гирифтаниш пайдо мешавад];

вах. **šak xalg ʔ šakiyi sə dišt pzyv kaft** [таҳтул. одами бад, агар бадиашро фаҳмад, дилаш мекафад];

вах. **šak xalg baf nəwost, šak awo baf wost** [таҳтул. одами бад хуб намешавад, ҳавои бад хуб мешавад];

вах. **šak yark sə šak xalg dastən wizit** [таҳтул. кори бад аз дасти одами бад меояд];

вах. **šakər šykr car, bafi got** [таҳтул. ба бад шукр кун, нағзро ҳам меёбӣ].

англ. **it is an ill wind that blows nobody good** [таҳтул. шамоли саҳт ба ҳеҷ кас хубӣ намеорад];

англ. **a good beginning is half the battle** [таҳтул. оғози хуб нисфи мубориза аст].

Дар зарбулмасалҳои зерин нақши *ақл* ба таври моҳирона тасвир шудааст. Ҳар кори нек маҳз ба ақл вобаста мебошад, инро ба назар гирифта, тоҷикони вахонизабон оид ба ин дар зиндагӣ бо мурури замон суҳанҳои андарзомӯз офаридаанд ва мо онҳоро чун зарбулмасалу мақолҳо ном мебарем:

вах. **Хədoyjon кыхтыр аql rətk** [таҳтул. Худо ба ҳама ақл додааст];

вах. **aql dā sarət dā pəd nəy** [*тахтул.* ақл дар сар, на дар пой];

вах. **gap dā aqlət dā сырат nast** [*тахтул.* гап дар ақл, на дар сурат];

вах. **aql ki nast jon dā azob** [*тахтул.* ақл, ки набошад, чон дар азоб];

англ. **a wise man changes his mind, a fool never will** [*тахтул.* доно фикри худро дигар мекунад, аблаҳ ҳеҷ гоҳ];

англ. **a word is enough to the wise** [*тахтул.* барои марди доно як сухан бас аст];

англ. **a sound mind is in a sound body** [*тахтул.* ақли солим дар тани солим].

Сухан асрори ниҳонӣ ва дилангезест, ки инсонҳоро ба ҳам мепайвандад. Аз ин лиҳоз, оид ба *сухану суханпардозӣ* аз давраҳои пеш халқ суханҳои дилнавозро меофариданд, ки зарбулмасалу мақолҳо яке аз онҳо мебошанд. Сухани *нек* ва *сухандонӣ* дар зарбулмасалу мақолҳои ваҳонӣ ва англисӣ васф ёфта, аммо мазаммати *бадғуфторӣ* ва одамони *бадгӯй* дар забонҳои мазкур бештар ба назар мерасад:

вах. **tqi gap xurər vыр** [81, 111] [*тахтул.* гапи бисёр ба ҳар бор];

вах. **kəž zaxm naštət, zar gap nəy** [*муодил.* захми шамшер мераведу захми забон не];

вах. **šak gap tiz rəšt** [*тахтул.* гапи бад зуд паҳн мешавад];

вах. **xam sari kəž nədyrzd** [*тахтул.* сари пастро теғ намебурад];

англ. **an honest tale speed best, being plainly told** [*маъно.* сухани доно дилафрӯз аст] [167, 408];

вах. **bi žarž ýw sədo bland** [*тахтул.* гови бешир овозаш баланд];

англ. **better to do well, then to say well** [*тахтул.* кори нек аз гуфтори нек беҳтар аст];

англ. **fair words break no bones** [*тахтул.* сухан оинаи марди сухангӯст];

англ. **give every man the ear and few the voice** [*маъно.* сухан бисёр дону андаке гӯй] [167, 365];

англ. **he cannot speak well that cannot hold his tongue** [маъно. сухангӯй дар анҷуман хор шуд] [167, 406].

Таҳлили низоми лексикаи зарбулмасалҳо дар забонҳои алоҳида, асосан, ба самти омӯзиши хусусиятҳои луғавӣ-семантикӣ равона шудааст. Ин навъи таҳлил дар низоми ҳамаи забонҳо инъикос меёбад. Низоми лексикаи зарбулмасалу мақолҳои забонҳои мухталиф аксар вақт мавқеи муайян кардани хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи соҳибони забонҳои гуногунро нишон медиҳад:

вах. **kuy ʔə qadri sə nədišt, dgariš by yawi urmat nəcarən** [таҳтул. касе, ки қадри худро намедонад, дигарон ҳам ӯро ҳурмат намекунанд];

вах. **mərdadusti zinda dəšman** [таҳтул. мурдадӯсти зинда душман];

вах. **ar šač də ʔə xunbar zur** [таҳтул. ҳар сағ дар пеши хонаи ҳудаш зӯр аст];

англ. **don't judge a book by its cover** [таҳтул. танҳо бо намуди зоҳирӣ ба касе ё чизе баҳо надихед];

англ. **people who live in glass houses should not throw stones** [таҳтул. дар хонаи шишагӣ зиндагӣ кардан набояд ба дигарон сангпартоӣ кунад (онҳо набояд дигаронро ба касе маҳкум кунанд, ки ҳудаш беайб аст)].

Дар забони муосири ваҳонӣ захираи зарбулмасалҳо устувор гардида, шумораи гунаҳои онҳо низ афзун мешавад, ҳуди зарбулмасалҳо ба пардозӣ адабӣ дучор шуда истодаанд. Бо ҳамин роҳ гуногунрангии мантиқӣ, ашёӣ ва образнокии зарбулмасалҳо афзун мегардад. Аз таҳлили зарбулмасалу мақолҳои ваҳонӣ аён мегардад, ки дар қисми зиёди онҳо, мухтасаран, ҳулосаҳои воқеии халқ дар бораи меҳнат ва муносибатҳои байниҳамдигарии оилавӣ-ҳаёӣ ва иҷтимоӣ-синфӣ дар марҳилаҳои гуногуни инкишофи таърихӣ ифода ёфтаанд.

Зарбулмасалҳо садои зиндаи суханварест, ки оид ба тамоили тафаккури кӯҳистониён гап мезанад. Дар доираи зарбулмасалҳои забони ваҳонӣ шикоятҳо, умедҳо, заҳрханда, писхандҳои ҳаҷвӣ ва хандаҳои талх равшан ва

рехта садо медиҳанд. Зарбулмасалу мақолҳо яке аз воситаҳои равшани воситаи миллию фарҳангии забон маҳсуб мешаванд. Онҳо на танҳо дар забони зиндаи ҳикматомӯзи халқ ҳифз мешаванд, балки таъриху ҷаҳонбинӣ, анъанаҳо, ахлоқ, урфу одат, хусусиятҳои эҳсосотӣ, зехнӣ ва дарккунии оламро инъикос мекунанд:

də i sprəʃən boor nəwost [*муодил.* бо як гул баҳор намешавад];

šač kuynət sy kuy kutəʃ ryyd [*таҳтул.* саги киву дар боми кӣ аккос мезанад];

nyəsətkin šači aga mysar [*таҳтул.* саги хуфтаро бедор макун];

šač baxʃ woc [*таҳтул.* луқмаи саг мешавӣ].

Дар одитарин шакли ҳаҷву зарофати онҳо бештар на танҳо таҷрибаи инсонӣ, балки шароити зисти ҳаёти халқ – соҳиби забон, таърих, фарҳанг, ғалсафа, қонунҳо, ҷуғрофияи кишвар ва дигар таркибҳои миллию фарҳангӣ ҳифзу ниҳон аст. Ҳангоми шиносӣ бо зарбулмасалҳои халқҳои забонашон муқоисашаванда, ба мавҷудияти шабоҳати онҳо диққат надодан номумкин аст ва баъзан ба зарбулмасалҳои мувофиқаткунанда низ дучор меоем, ки аз як тараф ба ҳулосаи таҷрибаи инсонӣ ишора мекунанд, аз тарафи дигар, натиҷаи робитаҳои фарҳангҳои гуногун маҳсуб мешаванд. Дар онҳо на танҳо баёни ахлоқӣ: устуворӣ, матонат, мардонагии халқ, балки боварӣ ба ғалабаи ниҳой ифода меёбад. Сухани нави дар зарбулмасал баёншуда бо оҳанг мустаҳкамтар ва таъсирбахштар мешавад. Дар зарбулмасалҳои ҳар ду забон на танҳо эҳсосот, балки афкор, тасвирҳои зинда ва ғайраҳо тафсилоти алоҳида мебошанд. Халқ меомӯзад, ки дар ду-се калима тасвири равшану дар шуур нақшбастаро бо ҳаҷву зарофати тези худ ифода кардан мумкин аст. Зарбулмасалу мақолҳои ваҳонӣ ва англисӣ дар худ афкору эҳсосоти чандин насли одамонро фаро гирифтаанд.

Зарбулмасалу мақолҳо, ҳамчун яке аз ҷанбаҳои эҷодиёти шиғоҳии халқ, дар натиҷаи таҷрибаи омӯхтаи халқ пайдо мешаванд, ки аз амалу ғайолияти мардум ҳосил шудаанд. Дар иртибот ба зарбулмасалҳо дар бораи инсон

ҳаминро қайд кардан муҳим аст, ки дар онҳо баъзан давраҳои гуногунранги ҳаёт инъикос ёфтаанд, ки махсусан ибратбахшанд. Дар ин гурӯҳи зарбулмасалу мақолҳои ҳар ду забон натиҷаи тарбияи ахлоқии одамон дар алоқамандӣ бо қадру қимат ва камбудии онҳо инъикос ёфтааст. Ин ба муайянкунии табиати инсон аз рӯи баромад, мавқеаш дар ҷомеа, ҷиҳатҳои хос, омӯзиши фаъолияти инсон, муносибати яққояи одамон марбут аст. Аз забонҳои таҳқиқшаванда зарбулмасалу мақолҳои оварда шудаанд, ки мақому нақши инсонро муайян карда, ба ӯ баҳогузорӣ мекунад:

вах. **kal tuʃən kal ʃəʃ** [81, 109] [*таҳтул.* аз бузи кал бузғолаи кал таваллуд мешавад];

вах. **boy ʃin tang** [*муодил.* одами бой хасис мешавад];

вах. **sə ʃak xrjinən baf kola** [*таҳтул.* аз хӯрчини дарида колои нав];

вах. **stowakызg wundr krir dəxt** [81, 111] [*таҳтул.* замини худситоро хор зер мекунад].

2.2. Таҷассуми анъанаҳои миллӣ дар зарбулмасалу мақолҳо

2.2.1. Инъикоси бархе аз махсусиятҳои миллии тоҷикони

вахонизабон дар зарбулмасалу мақолҳо

Зарбулмасалу мақолҳо одатан дар умқи эҷодиёти халқ дар раванди фаъолияти маърифатии ҷомеаи соҳибзабонон дар асоси рамзу симоҳо (образҳо) эҷод мешаванд. Ба ин монанд, имкон дорад, ки зарбулмасали ваҳонии **ʃoni də bar, kla tər koz** [81, 114] [*таҳтул.* домод дар назди дарвоза, гӯсфанд дар чаро] дар заминаи ҳамин гуфтаҳо ба вучуд омадааст, ки дар захираи зарбулмасалҳои ваҳонӣ ҷойгоҳи хоссаро соҳиб шудааст. Дар зарбулмасали мазкур парвариши гӯсфанд рамзе аст, ки аз расму анъанаи мардуми Ваҳон дарак медиҳад. Дар байни мардуми Ваҳон чунин расм аст, ки вақте домод арӯсро аз хонаи падараш ба хонаи худ меоварад, дар назди даҳлез дар пеши пойи арӯсу домод гӯсфанде, ки онро махсус барои ҳамин рӯз парвариш кардаанд, мекушанд. Дар ин зарбулмасал ифодаҳои «**ʃoni də bar**»

ва «**kla tər koz**» фақат барои мардумони вахонизабон маълум аст. Чун дар дигар расму анъана он маълум нест, чунин ифода низ нофаҳмо мешавад. Маънои зарбулмасал: «фурсати муҳиме фаро расидаст, аммо кашолакорӣ ҳанӯз идома дорад».

Дар зарбулмасали дигар: **šačəv kyɬətk pə raʒsar, yaw xymətk rə yorč** [81, 114] [*маъно*. сагро дар ҷои аз ҷама боло бурдаанд, аммо вай ба поён фуromaдааст] анъанавии дигари тоҷикони вахонизабон — анъанавии меҳмоннавозӣ ва фурутаниву хоксорӣ инъикос ёфтааст. Аммо истилоҳи «**raʒsar**» ва «**yorč**», ки хоси хонаҳои бадахшонӣ мебошанд, барои дигарон норавшан мемонад. Барои дарки ин зарбулмасал бояд доир ба сохтори хонаҳои бадахшонӣ иттилоъ дошт. Дар хонаҳои тоҷикони вахонизабон «**raʒsar**» ҷоеро меноманд, ки мақоми он аз қисматҳои дигари хона боло меистад ва дар ин ҷой калонсолон менишинанд, агар меҳмон ба хона ташриф орад, ӯро низ ба ҳамин ҷо даъват мекунанд, яъне ҷойи иззату эҳтиром аст. Вале «**yorč**» қисмати аз ҷама поёнии хонаҳои тоҷикони вахонизабон аст ва дар ин ҷо ба ҳеҷ кас иҷозати нишастанро намедиханд, танҳо вақти хӯрокхӯрӣ ба саг ё гурба дар «**yorč**» (пойгаҳ) устухон мепартоянд. Мазмуни зарбулмасали боло: яъне, саг ки қадру қимати худро намедонад, агар дар ҷои аз ҷама боиззату эҳтиром ҳам онро баред, ӯ ба сӯйи ҳамон пасти худ майл мекунад. Дар симои саг, албатта, дар ин ҷо одамони пастфитрат ва ҳақношинос тасвир шудаанд.

Ба ҳамин монанд мақоли «**sot də išin cə din**»-ро низ метавон мисол овард. Дар ин мақол ифодаҳои «**sot** (тахтасанг)» ва «**išin** (дарғ)» нофаҳмо барои ғайри тоҷикони вахонизабон аст. Албатта, ин мақол аз ҳаёти рӯзмарраи ин мардум гирифта шудааст. Дар заминҳои водии Вахон, ки ба қисмҳо ҷудо шудаанд, барои обёрӣ ҳар як қисм, дарғот (**išin**) дорад. Дарғотҳо танҳо вақти обёрӣ кушода мешавад ва пас аз 2 ё 3 соати обёрӣ онҳо бо тахтасангҳо (**sot**) ва хок чунон маҳкам карда мешаванд, ки қатрае об аз онҳо намегузарад. Ҳамин ҳолат дар мақоли боло тасвир ёфтааст, ки дар

забони тоҷикӣ муодили он «даҳани касеро бастан» мебошад. Ин мақолро М. Фозилов дар «Фарҳанги ибораҳои рехта» чунин тасвир намудааст: «1. касеро аз гуфтани чизе боздоштан, хомӯш гардонидан. 2. касеро розӣ кунондан; ришва додан; забонкӯтоҳ кардан. 3. дар музокира, мубоҳиса касеро мағлӯб намудан» [175, 332].

Ҳамин гуна тафсире, ки мақоли тоҷикии «даҳони касеро бастан» шудааст, мақоли «**sot də išin sə din**» низ тафсир мешавад, танҳо тарзи баён вобаста ба хусусиятҳои миллӣ ё анъанаҳои хоси қавмӣ сураат гирифтааст.

2.2.2. Баъзе вижагиҳои ҳувияти миллии мардуми англисзабон дар зарбулмасалу мақолҳо

Зарбулмасали англисии **good wine needs no bush** [173, 230] [*таҳтул.* барои майи хуб бутта даркор нест] дар байни мардумони англисзабонон маълум аст. Вожаи калидии ин зарбулмасал калимаи «**bush**» мебошад, ки дар он ҳодисаи нодири кишваршиносӣ аз таърихи Британияи Кабир нухуфта аст ва танҳо барои онҳое маълум аст, ки дар бораи одати қадимаи майфурӯшони англис, яъне, кашол кардани шохчаи гули печак барои хабар додан дар бораи он ки онҳо май доранд, иттилоъ дошта бошанд.

Робитаи байниҳамдигарии фарҳанги миллию зарбулмасалҳои англисиро метавон, дар асоси баъзе унсурҳои расму оин ва рӯзгори ин халқ мушоҳида кард. Дар байни зарбулмасалҳои англисӣ, ки мавриди таҳлили мо қарор гирифтанд, бештар зарбулмасалҳо дар бораи бартарияти Британияи Кабир ва Англия дучор меоянд:

with all the world have war, but with England do not jar [*таҳтул.* бо тамоми ҷаҳон ҷанг кун, аммо бо Англия муноқиша ҳам наkun];

all countries stand in need of Britain, and Britain of none [*таҳтул.* ҳамаи мамакатҳо муҳтоҷи Англия ҳастанд ва Англия муҳтоҷи ягонто нест];

when a man is tired of London, he is tired of life [*таҳтул.* вақте ки одам аз Лондон монда шавад, вай аз зиндагӣ монда мешавад] [185].

Дар чунин зарбулмасалҳо муқобилгузори Англия бо кишварҳои дигар ба мақсади бештар нишон додани афзалиятҳои Англия ва нишон додани муносибатҳои халқҳои дигар ба он ба кор бурда мешавад. Чунин зарбулмасалҳое ҳам мавҷуданд, ки дар онҳо робитаю муносибати манфӣ бо Англия зоҳир мегардад. Масалан: дар зарбулмасали **England is a little garden full of very sour grape** [таҳтул. Англия як боғи хурде пур аз ангурҳои бисёр туруш аст].

Робита бо мероси фарҳангӣ дар зарбулмасали зерини англисӣ равшан мушоҳида мешавад:

London Bridge was made for wise men to go over, and fools to go under [таҳтул. пули Лондон барои марди оқил сохта шудааст, то ки аз болои он гузарад ва аблаҳҳо аз таги вай гузаранд];

If London Bridge had fewer eyes, it would see better [таҳтул. агар пули Лондон якчанд чашмҳо медошт, боз нағзтар медид].

Унсӯри миллию-фарҳангиро дар зарбулмасалҳои англисӣ, ки хулқу атвори англисҳо, ҳам хислатҳои мусбат ва ҳам хислатҳои манфиро инъикос мекунанд, ба мушоҳида мерасанд. Зарбулмасали **an English man's word is his bond** [таҳтул. сухани марди англис аҳди вай аст] нафари англисро ҳамчун инсоне, ки метавонад, ба қавли худ вафодор, масъулиятшинос бошад ва инсоне, ки ҳисси баланди вазифашиносӣ дорад, муаррифӣ мекунад. Зарбулмасали **one English man can be at three Frenchmen** [таҳтул. як марди англис метавонад се марди фаронсавӣ шавад] нафари англисро ҳамчун инсоне, ки худро аз ҳама баланд медонад, одами ҳавобаланд ва аз ҳад зиёд фаҳркунандаро тасвир мекунад. Аз ҷумлаи зарбулмасалҳои ифодакунандаи хулқу атвори хоси англисҳо зарбулмасали **an English loves a lord** [таҳтул. Англисҳо лордро (унвони олии давлатӣ дар Англия) дӯст медоранд] маҳсуб мешаванд, ки дар онҳо эҳтиром ба ҳукумат ифода ёфтааст.

Зарбулмасалу мақолҳо маҳсули эҷодиёти халқ ба шумор мераванд ва наметавонанд аз масъалаи фарҳанги маънавӣ ҳамчун унсӯри арзишманди

зиндагии инсонҳо дар канор монанд. Сабаби ба вучуд омадани зарбулмасал танҳо вақте возеҳ мегардад, ки агар ба шаклгирии маъноии он таваҷҷуҳ зоҳир гардад.

Зарбулмасалу мақолҳо ба ҳамаи ҳодисаҳои воқеият таъсир мерасонанд, ҳаёт ва ҷаҳонфаҳмии халқро бо тамоми гуногуниаш инъикос мекунанд. Онҳо ҳамчун сарчашмаи интиқоли ақидаҳои динӣ, ахлоқӣ ва эстетикӣ халқ аз як насл ба насли дигар хизмат менамоянд. Вазифаи асосии зарбулмасалҳо ин ташаккули баҳои халқ ба ҳодисаҳои олами воқеӣ ва ба ин восита инъикос намудани ҷаҳонфаҳмии намояндагони он маҳсуб мешавад. Ин вазифаро зарбулмасалҳо самарабахш анҷом медиҳанд ва гуногунпаҳлуии онҳо ҳудуд надоранд. Онҳо ҳамаи паҳлуҳои ҳаёти инсон, аз ҷумла фарҳанги маънавии ўро инъикос мекунанд. Зарбулмасал бояд дорои мазмуни хуб, мухтасар ва дар матн зуд мувофиқоянда бошад. Он бояд ҳолатҳоро таҳлил намояд ва маслиҳати ахлоқӣ диҳад. Аз ин ҷиҳат, зарбулмасалу мақолҳои англисӣ заминаи махсус барои фаҳмиши дурусти хусусиятҳои беназири забони англисӣ, инчунин барои фаҳмиши махсусиятҳои мафкураи англисҳо ба шумор мераванд.

2.3. Инъикоси муносибатҳои оилавӣ хешутаборӣ дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои ваҳонӣ ва англисӣ

Зарбулмасал дар шакли умумӣ хислатҳои одамон ва ё ҳодисаҳоро, тавре ки ҳаст, нишон медиҳад ва ба онҳо баҳо медиҳад, ки ин бад асту он хуб аст ва ё тарзи амал карданро нишон медиҳад, ки ин тавр рафтор бояд кард ва ё набояд кард. Дар мақол бошад, фикр ва мақсад тамоман ошкоро баён карда мешавад ва хулоса дар ҳуди шакли мақол ба тарзи насихат баён мегардад.

Дар зер мебинем, ки чӣ тавр дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои ваҳонию англисӣ, ки муносибатҳои хонаводагӣ хешутабориро инъикос мекунанд, хусусиятҳои хоси халқи ҷудогона, махсусиятҳои ҷаҳонфаҳмӣ ва хусусиятҳои ба худ хоси алоқамандии образҳо инъикос ёфтаанд. Тавре ки Н.

И. Ефремова қайд мекунад: «Маҷмуи зарбулмасалу мақолҳо матни калоне мебошад, ки дар он таҷрибаи зиндагӣ ва таҷрибаи иҷтимоию таърихӣ соҳибзабонон сабт гардидааст» [47, 15].

Аз рӯйи зарбулмасалҳо метавон, ҳамаи марҳилаҳои рушди оиларо пайгирӣ кард: бунёди оила (ақди никоҳ), таваллуди фарзандон ва набераҳо, тарбияи онҳо, муносибати фарзандон ба волидон, шавҳар ба ҳамсар ва ғайра.

Дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои ваҳонию англисӣ муносибати волидону фарзандон ҳам ба таври васеъ акс ёфтааст. Масалан:

zman xy tatnani sə şətən wuč cart [81, 109] [*таҳтул.* фарзанд падару модарро аз хок боло мекунад];

baf zman boy xə tatnanər, şak zman doy xə tatnanər [*таҳтул.* фарзанди нағз боғи падару модар, фарзанди бад доғи падару модар];

doman sə zmanən qlam dingak nəwost [*таҳтул.* домани хеш аз фарзанд бурида намешавад].

Дар забони англисӣ зарбулмасалеро мушоҳида накардем, ки дар онҳо мавҷудияти кӯдакон дар хона ҳамчун падидаи мусбат арзёбӣ нагардад, ҳарчанд ифодаҳои мавҷуданд, ки дар онҳо фарзандони хубу бад бо ҳам муқобил гузошта мешаванд:

children are born to be happy [*таҳтул.* кӯдакон барои хушбахт будан ба дунё омадаанд];

children and fools tell the truth [173, 111] [*таҳтул.* гапи ростро кӯдак ва девона мегӯяд].

Зарбулмасали зерини забони англисӣ ба фарзанд бахшида шудааст: **blood is thicker** [*муодил.* фарзанд, ба сурат гарчи зишт аст, дар чашми падар накусиришт аст] [173, 234] ё ҳарчанд фарзанд қабех бошад, барои падару модар азиз аст.

Дар забони тоҷикӣ образҳои дигари муқоисашаванда низ мавҷуданд:

фарзанди нек баракати хона, фарзанди бад офати хона;

фарзанди хуб роҳати падару модар;

фарзанди бад сабабгори гами падару модар [176, 57].

Дар зарбулмасалҳои ин ду забон бо роҳи муқобилгузорӣ таъшишу масъулият, саргардониҳое, ки бо калон шудани кӯдак зиёд мешаванд, қайд карда мешаванд.

Мо дар ин ҷо танҳо баъзе гурӯҳҳои зарбулмасалу мақолҳои забонҳои ваҳонию англисиро аз назар гузарондем, ки дар онҳо муносибатҳои оилавию ҳешутаборӣ ошкор карда шудаанд. Ба ғайр аз ин зарбулмасалу мақолҳо боз чунин мавзӯҳоеро ба мисли «домоду арӯс», «модару модарандар», «келину хушдоман», «бокира-шавҳардор-бева» ва ғайраро фаро гирифтаанд.

Муқоисаи зарбулмасалу мақолҳои ду забони мазкур нишон медиҳад, ки дар онҳо лексемаҳои бемуодили ифодакунандаи хусусиятҳои миллии мавҷуд нестанд. Бо вучуди ин, таҳлили муқоисавии зарбулмасалу мақолҳо ҳамчун унсурҳои асосии фарҳанги миллии дар ҷаҳорҷӯби як гурӯҳи мавзӯӣ мувофиқи матлаб доништа мешавад. Баробари мавҷудияти баъзе хусусиятҳои умумии мантиқӣ ва сохторию маъноӣ дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои мазкур, дар сатҳи ангезаҳои пайдоиши образҳо дар онҳо вижагиҳои ҷаҳонфаҳмӣ ҳам инъикос ёфтаанд.

Дар таҳқиқоти забоншиносӣ истилоҳоти ҳешутаборӣ хеле муҳим арзёбӣ мегардад. Ҷузъи арзишҳои забонӣ-фарҳангии мафҳуми «ҳешутаборӣ» дар зарбулмасалу мақолҳои ду забони марбут ба як оила, вале гурӯҳҳои гуногун – забонҳои ваҳонӣ ва англисӣ низ метавонанд мавқеи махсус дошта бошанд. Дар доираи мафҳумҳои «ҳешутаборӣ» мафҳуми «хонавода» дар ҷойи аввал меистад. Албатта, хонавода ҳамчун макони зист, пеш аз ҳама, бо муносибати ғайрирасмӣ, наздикии муошират, фазои ором дар доираи ҳешовандон ва одамони наздик тавсиф мегардад. Барои тоҷикони ваҳонизабон мафҳуми **хӣш** «ҳешованд» хеле муҳим арзёбӣ мегардад. Онҳо бе ҳешовандон худро бекасу танҳо меҳисобанд. Аз ҳамаи боигарии дунё дида барояшон ҳешовандон дар ҷойи аввал меистад. Ин мафҳум дар зарбулмасали «**bi mol ымыуәт, bi хӣш тәу**» [*таҳтул. бе мол бошу бе хеш (ҳешовандон) не*] хеле равшан ифода

ёфтааст. Ба ҳамин маъно дар зарбулмасали дигар чунин омадааст: **moli gotət xalgi nəy** [таҳтул. молро боз метавон ёфт, аммо одамо не].

Зарбулмасалу мақолҳо робитаи наздиктарин ва заифтарини хонаводаро нишон медиҳанд. Онҳо имконоти ҳамаҷонибаи муносибатҳоро дар хонавода тавсиф намуда, хусусиятҳои шахсии одамонро инъикос мекунанд. Хусусиятҳои миллиро дар асоси зарбулмасалу мақолҳо таҳлил карда, ба ҳулосае метавон омад, ки ин махсусиятҳо дар зерӣ таъсири омилҳои таърихӣ ва фарҳангӣ ташаккул ёфтаанд.

Ҷанбаҳои муқоисавӣ ва тавсифии истилоҳоти ҳешутаборӣ аз назари фарҳангӣ, ки дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои ваҳонӣ ва англисӣ оварда шудаанд, таҳлил мешаванд. Муносибати ҳешутабориро аз рӯйи хун дар доираи хусусиятҳои мусбӣ ва манфӣи шинохти ҳешовандӣ метавон баррасӣ кард. Бояд қайд кард, ки дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои муқоисашаванда мавҷудияти ҳешовандони ҳамхун ҳамчун ҷузъи муҳим дар ҳаёти инсон таъкид мегарданд. Хусусиятҳои мусбати ҳамбастагӣ ва муносибати ахлоқии одамон дар зарбулмасалу мақолҳои ваҳонӣ ва англисӣ далели мавҷудияти ҳешутабориро эътироф менамоянд:

вах. **sakən sə i gušt pustn** [таҳтул. мо аз як гӯшту пӯст ҳастем];

вах. **sakən sə yi kəndaən** [таҳтул. мо аз як беҳи дараҳтем];

вах. **sakən arwo** [маъно. мо ҳешутабор (аз як авлод)];

вах. **sakən sə i wəxənən** [таҳтул. мо аз як хунем].

Дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои ваҳонӣ ва англисӣ на танҳо шабоҳатҳои берунии ҳешовандон, балки хусусиятҳои ботинии онҳо низ акс меёбад:

англ. **run in one's blood** [маъно. ин дар хуни вай аст];

вах. **tatsiyoqi nanslətk** [таҳтул. зоҳиран ба падар монанду ботинан ба модар].

Дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои муқоисашаванда ҳешутабории ҳамхунӣ ҷузъи муҳимми ҳаёти инсон ҳисобида мешавад. Он метавонад

наздик ва дур бошад ва бо ҳам монанд будани хусусиятҳои зоҳирӣ ва ботинии одамон дар табиати хешовандон зоҳир шавад. Дар мақолу зарбулмасалҳои ваҳонӣ ва англисӣ монандии аломатҳои бади табиати хешовандони ҳамхун инъикос мегардад: **more kin than kind** [маъно. агарчи хеш аст, аммо бад (ё кинадор) аст].

Дар забони ваҳонӣ мақоли **myrda dusti zinda dyšman** [таҳтул. мурда дӯсти зинда душман] машҳур аст, ки нисбат ба хешу табороне гуфта мешавад, ки дар ҳаёт бо ҳам ҳамеша дар ҷангу ҷидол қарор доранд ва якдигарро бад мебинанд. Аммо, агар кадоме аз хешу таборон вафот кунад, дар марги ӯ нолаю фарёди зиёд мекунанд. Яъне, дар зиндагӣ бо ҳам душмананду дар марг дӯсти якдигар.

Барои таъсири худро расонидан касоне мавҷуданд, ки худ ва ё хешону наздикони худро наҳ мезананд, то дигарон тарсанд ва ваҳм дар дилашон ҷой гирад. Чунин муносибати наздики байни хешовандон тарҳрезӣшуда буда, барои бегонагон он ғайриимкон ва бераҳмона ҳисобида мешавад:

англ. **put not your hand between the bark and the tree** [173, 176]
[таҳтул. дасти худро дар байни аккос ва дарахт нагузоред];

ваҳ. **ḡati xdorg goḡtət dəgarvi dyšt** [таҳтул. худро осӣёбу дигаронро орд кардан]. Яъне, дар симои худ дигаронро наҳ задан ё танқид кардан.

Ё ҳолатҳои мавҷуданд, ки бародар бо бародар ҷанг мекунад ва ҳатто қаҳрӣ мешаванд. Аммо ҷанги бародарон хусусияти замонӣ ё лаҳзавӣ дорад, баъд аз гузашти вақти кӯтоҳ ошӣ мешаванд.

Ҳамин ҳолат дар мақоли зери ваҳонӣ чунин тасвир ёфтааст: **vrytən i dast də tbaq i dast də grivon** [таҳтул. бародарро як даст дар табақ, як даст дар гиребон] [81, 107].

Дар тафаккури мардуми ваҳонизабон падар асос шуморида шуда, модар ҳамчун замин ҳисобида мешавад. Яъне, модар ҳаққи бо худ бурдани фарзандро (ҳангоми аз ҳам ҷудо шудани зану шавҳар ё вафоти шавҳар)

надорад. Дар мақоли зер ин ҳолат чунин тасвир мешавад: **wyṣdun-ət tu xolit vit** [таҳтул. коҳдон будӣ, холи шудӣ] [81, 108].

Хонаводаҳое низ мавҷуданд, ки дар онҳо шахсони бисёр бомаърифат ва машҳур ба дунё омадаанд, вале иттифоқан дар чунин хонаводаҳо фарзандони нохалаф низ пайдо мешаванд, ки ҳама аз одобу рафтори ночои онҳо дар ҳайрат мемонанд ва ҳолати баръаксро низ дидан мумкин аст, ки дар як хонаводаи назарногир беҳтарин шахсон тарбия меёбанд. Дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои ваҳонӣ ва англисӣ чунин ҳолатҳо хеле хуб тафсир ёфтаанд:

англ. **many a good cow has a bad calf** [81, 53] [таҳтул. бисёр говҳои хуб гӯсолаи бад доранд];

ваҳ. **cə šak xyrjīnən baf kola** [81, 114] [таҳтул. аз хурчини дарида колои беҳтарин мебарояд];

ваҳ. **šak zman yowat tatnanər** [81, 114] [муодил. фарзанди нағз боғи падар, фарзанди бад доғи падар].

Мақолу зарбулмасалҳое мавҷуданд, ки дар онҳо таъкид мешавад, ки дар хонаводаи бад фарзанди бад тарбия меёбад:

ваҳ. **cə šaptən šaptzman** [муодил. гургзода оқибат гург шавад];

ваҳ. **kal tuṣən kal čəṣ** [81, 109] [таҳтул. аз бузи кал бузғолаи кал].

Ё чӣ гуна хислату хӯйе, ки падару модар доранд, он ба фарзанд мегузарад. Хусусан, дар мавриди бештар мувофиқ омадани хислати духтару модар дар зарбулмасалҳои ваҳонӣ зиёдтар инъикос меёбад:

nani didiṣət dəṣdi yund [таҳтул. модарро бину духтарро гир (ба занӣ гир)];

ṣə nan dəṣd [таҳтул. духтари модараш (хислатан мисли модар будан)].

Чи гуна хислату хӯй доштани зану шавҳарро дар хона фаҳмидан мушкил аст. Дар мақоли зер зикр мешавад, ки барои муайян намудани накукориву покизагӣ, бомулоҳизагиву дурандешӣ ва дигар хислатҳои неки зану шавҳар дар муносибати хонаводагӣ занро бояд дар айлоқ (чарогоҳи тобистона) ва

мард (шавҳар)-ро дар сафар санчид: **ḡay də səfarət ʔinan də ayloq maɣym wost** [81, 108] [*таҳтул.* мард (шавҳар) дар сафару зан дар айлоқ маълум мешавад]. Ба ҳамин монанд мақоли дигаре ҳаст, ки дар он таъкид мегардад, мард бояд доим дар сафар бошад ва ризқу рӯзии хонаводаро дар сафар меёбад: **myrdinaən yaw ɣysq dam poʃt** [*таҳтул.* ризқи мард дар пой (пошна)].

Дар тафаккури вахонизабонон ҳурмати байни хурду калон аз даврони пеш нақш бастааст ва ҳамин ҳолатро мардуми вахонизабон дигар тарз андеша кардан наметавонанд. Яъне, вақте ки шахси калонсол сухан гуфт, сухани ӯ ҳақ аст ва шахси дар синну сол хурд ҳаққи рад намудани сухани ӯро надорад: **lup ʃač pəs rost ɣyɣd** [81, 110] [*таҳтул.* саги пир ба тарафи рост меҷакад]; **lup ʔand zyqlay tər ʔat švən goʔt** [81, 108] [*маъно.* одами калонсол, ки сухан кард, хурдсол сабр мекунад].

Фарзанд меваи ширини зиндагист. Фарзандро навозиш кардан, тарбия намудан, таълим додан ва роҳу равиши зиндагиро ёд додан вазифаи падару модар ва умуман хонавода маҳсуб меёбад. Дар зарбулмасалҳои вахонизабонон навозиш намудани кӯдак (фарзанд), ғамхорӣ намудан, таълиму тарбия додан ва тариқи ҳаётро нишон додан хеле барҷаста акс ёфтааст:

вах. **awrat zmanər nan** [81, 107] [*таҳтул.* ба духтар модар бошад];

вах. **ar kuy ʔə tatnan δəʔd** [81, 107] [*таҳтул.* ҳар кас духтари падару модари худ ҳаст];

вах. **zman xalgi sə ʃətən wuč cart** [81, 109] [*таҳтул.* фарзанд одамро аз хок мебардорад];

вах. **ar ɣyl də ʔə bytaən** [*таҳтул.* ҳар гул бо буттаи ҳудаш].

Муносибати фарзандону волидайн дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ низ мусбат арзёбӣ мешавад:

англ. **every mother thinks her own gosling a swan** [*маъно.* барои ҳар як модар фарзандаш азиз аст];

англ. **the apple never falls far from the tree** [*таҳтул.* меваи себ аз назди дарахт дур намеафтад];

англ. **you may choose your friends, your family is thrust upon you** [*таҳтул.* дӯстон интихоб карда мешаванд, волидайн не];

англ. **children are poor men's riches** [*таҳтул.* кӯдакон боигарии бечорагон];

англ. **a babe in the house is a well-spring of pleasure** [*таҳтул.* кӯдак дар хонадон хушбахтӣ ҳаст].

2.4. Инъикоси муносибати инсон ба меҳнат дар зарбулмасалу мақолҳои забони ваҳонӣ дар муқоиса бо забони англисӣ

Зарбулмасалу мақолҳо дурри гаронбаҳои суҳананд, ки аз қабри баҳри беканори эҷодиёти шифоҳии мардум ҷамъоварӣ шудаанд. Бинобар ин, зарбулмасалу мақолҳо ҷузъи ҷудонашавандаи фарҳанги мардумӣ буда, дар шакли бисёр муҷаз ва фароғирии таҷрибаи ғании ҳаётии ниёгон то ба мо омада расидаанд. Зарбулмасалҳо роҳнамои зиндагӣ буда, ҳатто дар душвортарин лаҳзаҳои ҳаёт метавон аз онҳо истифода бурд.

Дар зарбулмасалу мақолҳо — беҳтарин ҳикмату аңдарзҳои халқӣ, ки ҳазорсолаҳо боз ғирдоварӣ шудаанд, тамоми паҳлуҳои зиндагӣ таҷассум мегарданд. Зарбулмасалу мақолҳо мавзӯҳои зиёдеро дар бар мегиранд. Масъалаи муносибати инсон ба меҳнат дар зарбулмасалу мақолҳо нақши муҳим доранд. Меҳнат, ки шарафи инсонӣ меҳисобанд ва танҳо ба воситаи он метавон луқмаи ҳалоли худро ёфт, дар зарбулмасалҳову мақолҳои тамоми халқиятҳою миллатҳо ифодаи худро дорад.

Дар зарбулмасалу мақолҳои мардуми Ваҳон, ки бо забони ваҳонӣ тақаллум мекунанд, меҳнат мавқеи махсуси худро дорад.

Абзори меҳнат нишондиҳандаи муносибати инсон ба кор мебошад. Дар забони ваҳонӣ ин мафҳум дар зарбулмасали зер чунин тасвир ёфтааст: **asbob yark cart soib lof dāxt** [*таҳтул.* асбоб кор мекунад, соҳиб лоф мезанад]. Дар

тафаккури вахонизабонон кор чӣ қадар бисёр ва вазнин бошад ҳам, аммо инсон қудрати иҷрои онро дорад:

вах. **yark sə xalgən past** [таҳтул. кор аз одам паст аст] ё ин ки кор бо иттифоқ ва якҷоя тез анҷом меёбад;

вах. **dast tər dast yark tiz tiyər wost** [81, 109] [таҳтул. даст ба даст кор тез тамом мешавад // муодил. ба иттифоқ ҷаҳон метавон гирифтан] [173, 133].

Зарбулмасалҳои номбурда маҳфумҳои маслиҳатомез доранд. Аз ин ҷиҳат, инсон бо меҳнат ба бузургтарин корҳо мушарраф мешавад. Танҳо аз кор набояд ҳаросид. Дар ҳолати баръакс кор одамро зер мекунад ва одам саргарангу дилгир мешавад: **sargardək yark** [таҳтул. кори саргаранг].

Бар асоси ин мисолҳо метавон мушоҳида кард, ки чӣ гуна мардуми вахонизабон ба одамоне муносибат мекунанд, ки дар кори бад на худро, балки абзори меҳнати худро айбдор мекунанд: **rəqos rəqosi nəkəcərt (nəbaswizit) xand yorč tang** [81, 111] [таҳтул. раққоса, ки рақс кардан натавонист, пойгаҳ танг мегӯяд//муодил. шайхро ҳунар нест, хонақо танг] [173, 111].

Ҳамчунин, дар зарбулмасалҳои вахонӣ низомнокии раванди меҳнат қайд карда мешавад ва ба ин гурӯҳ миқдори зиёди зарбулмасалҳоро метавон мисол овард:

вах. **draxt iwək miwa nəwədərt** [таҳтул. дарахт яку якбора мева намегирад];

вах. **ičkuu sə xə nan durən yəḫk nəvitk** [таҳтул. ҳеҷ кас аз шиками модараш корро ёд нагирифтааст];

вах. **ičkuu xə nan digi tyr čər nəkart** [таҳтул. ҳеҷ кас деги модарашро чапа намегузорад]. Ҳамин ҳолатҳои зикршуда дар зарбулмасалҳои англисӣ низ дида мешаванд:

вах. **an oak is not felled at one stroke** [таҳтул. дарахти булутро бо як буридан афтондан намешавад];

англ. **Rome was not built in a day** [173, 191] [*таҳтул.* Рим дар як рӯз сохта нашудааст];

англ. **never put off till tomorrow what you can do today** [173, 168] [*таҳтул.* кори имрӯзаро ба фардо нагузор].

Мисолҳои мазкур нишон медиҳанд, ки ҳар кӣ аз кори вазнину душвор метарсад, ба натиҷаи дилхоҳ намерасад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки ваҳонизабонҳо ба раванди меҳнат эҳтиромона муносибат доранд ва ҳатто кори вазнин ҳам натиҷа мебахшад.

Дар забони англисӣ гурӯҳи сершумори зарбулмасалҳои ба мушоҳида мерасанд, ки муҳимияти оғози кор ва бовиҷдонона анҷом додани кори оғозгардидаро тарғиб мекунанд. Дар зарбулмасалҳои мазкур мо мебинем, ки чӣ тавр марҳилаи раванди меҳнат барои ҳар ду забонҳои муқоисашаванда муҳим аст. Дар ин ҳолат, ҳаваси кор ба инсон кумак мекунад, то кори ҳудро хуб анҷом диҳад. Бо ҳамин мазмун зарбулмасал дар байни ваҳонизабонҳо низ машҳур аст: **yark car ʔyɨc yaw** [*таҳлил.* кор кунӣ, нон меҳӯрӣ]; **minat car roat win** [*таҳлил.* меҳнат кунӣ, роҳат мебинӣ].

Ҳамчунин, бартарии иҷрои саривақтии кор муҳим арзёбӣ мегардад. Гурӯҳи зарбулмасалҳои мавҷуданд, ки ба фаъолияти меҳнатӣ баҳои мусбат дода, маънои бартарияти меҳнат дар қаноатмандӣ ва шукргузориро ифода мекунанд: **syvza sə awəli boorən malym** [*таҳтул.* сабза аз аввали баҳор маълум аст].

Зарбулмасалҳо ва мақолҳои мазкур муҳимият ва бартарияти мақоми меҳнат дар ҳаётро хотирнишон мекунанд. Истироҳат бошад, танҳо чун подоши баъди кор баҳогузори мешавад. Дар зарбулмасалҳои зер сари вақт анҷом додани кор, кори имрӯзро ба фардо нагузоштан, доир ба фардо имрӯз андеша кардан ва монанди ин ифода мешавад, ки муносибат ба меҳнат дар тасвири ҷаҳони олами атрофи ваҳонизабонон тавассути онҳо инъикос мегардад:

вах. **kyli čizən yaw waxt** [*таҳтул.* ҳар чиз вақти ҳудашро дорад];

вах. **nyǝdәni dә nami carn** [муодил. оҳанро дар гармияш мекӯбанд];

вах. **mirprič ǝ fikri dә tobiston cart** [таҳтул. мӯрча фикрашро дар тобистон мекунад].

Симои шахси коргар дар зарбулмасалу мақолҳои забони ваҳонӣ мавқеи марказӣ дорад, аз ин рӯ, дар тасвири забонии ин мардум ба шахси коргар эътимоду боварӣ доштан бештар ба назар мерасад:

yarkcrakызg (korkым) ǝ bandi yarki dišt [таҳтул. коркун банди корашро медонад];

by qadri ǝ minat ʔtak [таҳтул. ба қадри меҳнати хеш расидан].

Дар зарбулмасалҳои мазкур таваҷҷуҳ ба он равона мегардад, ки меҳнат бояд мақоми авлавият дошта бошад. Дар мавқеи бештар барои зарбулмасалҳои забони ваҳонӣ дуруст анҷом додани кор ҳангоми мавҷудияти маҳорат хос аст: **yark car ǝǝ yaw** [муодил. кор кунӣ, роҳат мебинӣ].

Мардуми англис фаъолияти меҳнатиро ҳамчун раванди бебозгашт баҳо дода, аз имконпазирҳои ислоҳ кардан сухан мекунанд. Вале аз тарафи дигар, дар фаъолияти меҳнатӣ хатоҳоро ислоҳ карда, дар раванди он соҳибшудани таҷрибаро баҳогузорӣ мекунанд:

he works best who knows his trade [муодил. ба кордон кор осон] [173, 74];

anything worth doing is worth doing well [таҳтул. ҳар коре, ки арзиши анҷом шударо дорад, месазад, ки хуб анҷом шавад].

Дар зарбулмасалҳои англисӣ одамони меҳнаткаш дар тимсоли ҳайвонот ифода мегарданд. Дар симои ин гуна шахс бештар покизакорӣ, дар кор бодикқат будан таҷассум мегардад. Масалан, занбӯри асал ҳамчун ҳашароти меҳнаткаш дар зарбулмасал инъикос ёфта, англисҳо чунин сифатҳои занбӯр, аз қабилӣ эҳтиёткорӣ, покизакорӣ, хастанашавандагӣ дар фаъолияти меҳнатиаш нишон додаву муайян мекунанд: **as busy as a bee** [таҳтул. серкор чун занбӯр] [муодил. мӯрча барин кашон] [173, 192]; **no bees, no hone** [муодил. бе занбӯр асал намешавад].

Дар забони англисӣ он зарбулмасалҳое, ки танбалӣ дар корро сарзанишу маломат мекунанд, аз гурӯҳи сершумор ба ҳисоб мераванд. Ҳамчунин, таъкид мегардад, ки танбалӣ як навъи зухуроте мебошад, ки ба ягон навъи бадӣ дохил мешавад: **by doing nothing we learn to do all** [муодил. аз бекорӣ сархорӣ].

Бо баррасии зарбулмасалҳои мазкур метавон ба хулосае омад, ки дар мардуми англис одами бекор инсон аз ҳама нокасу разил маҳсуб мешудааст. Зарбулмасалҳо муносибати манфиро нисбати онҳое нишон медиҳанд, ки меҳнат кардан намехоҳанд ва дар онҳо бо тамасхури ошкоро ва таънакунӣ танбалону коргурезонро меҳанданд. Бо вучуди ин набудану надоштани тавачҷуҳ ба корро муҳокима намекунанд. Аз рӯйи чунин навъи зарбулмасалҳои мазкур метавон мавҷудияти муносибати боғаразона ба корро мушоҳида кард.

Ҳамзамон, меъёри вақти ба кор сарфашуда ба натиҷаи он таъсир мебахшад: **myrdym dē kučokučēt divona dē xy yark** [81, 113] [таҳтул. мардум дар кӯч бастану девона дар кори худаш саргардон].

Гурӯҳи дигари зарбулмасалу мақолҳои забони вахониро муносибати манфии одамон ба меҳнат ташкил медиҳад. Дар чунин навъи зарбулмасалҳо вазнинии кори воғузоргардида таъкид мегардад, вале муносибати бепарвоёна ба он ифода намеёбад: **samdla xalg faqat šloq dyšt** [таҳтул. одами саросема ҳамеша пешпо меҳӯрад]; **samdla yark arom** [маъно. дар кори шитоб пушаймонӣ зиёд аст].

Аз нуқтаи назари ҷанбаи гендерӣ дар зарбулмасалҳои вахонӣ ҳам мард ва ҳам зан аз нигоҳи мусбат нишон дода шудаанд. Дар бештар ҳолат машғули кор ва меҳнат нишон дода мешаванд. Қобилияти кории зан, иқтидор, кӯшишу ғайрати ӯ мадҳу ситоиш карда мешавад:

вах. **ǰinan yarkən oxir nast** [таҳтул. кори занак анҷом надорад];

вах. **xurrang yark crak** [таҳтул. хар барин кор кардан];

вах. **xun yarkən nung nast** [таҳтул. кори хона ном надорад].

Вале танбалӣ ҳамеша мазаммат мешавад: **nə kyrem, nə drawəm, ӡə ryd gygəm, palm yawəm, ӡiz mar ӡanən, gizəm ӡawəm** [таҳтул. на кишт мекунам, на дарав, дароз мекашаму нарму мулоим меҳӯрам, агар чизе гӯянд, хеста меравам].

Муҳаббат нисбати *кор* дар эҷодиёти халқӣ бо неруи муҳиммият барои одамон инъикоси худро наёфта наметавонад. Меҳнат дар ҳаёти инсон нақши муҳимтареро мебозад. Аз ин рӯ, табиист, ки зарбулмасалҳои дар бораи меҳнат эҷодшуда дар хазинаи эҷодиёти халқ мақоми муҳимро ишғол мекунад: **yarkən qəwat** [таҳтул. аз кор қувват (пайдо мешавад)], **yark kuy nəʃitk** [таҳтул. кор касеро накуштааст].

Хусусияти миллии тоҷикони вахонизабон дар зарбулмасалу мақолҳо ифодакунандаи рӯзгор, урфу одат, шароити меҳнат, анъанаҳои фолклории ба меҳнату кор хоси онҳо муайян мегардад. Умумияти зарбулмасалу мақолҳо, чун инъикоси фолклор, он умумиятеро ташкил медиҳанд, ки дар партави он фарқиятҳои миллии ва дарки олам метавонад аён бошад, хусусан, дар муносибат ба меҳнат.

Фарқияти калони дарки олам ва воқеият дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ зоҳир мешавад. Дар зарбулмасалу мақолҳои ваҳонӣ бошад, ҳар он чи тасвир меёбад, бениҳоят зебо, ғавқуллода ва воқеӣ мебошад. Шахси меҳнаткаш дар зарбулмасалҳои ҳар ду халқ симои мусбат буда, танбал, қариб ки персонажи аз ҳама манфии маломатзада ва маҳкумшуда аст. Дар мардуми Ваҳон ин маъно бо зарбулмасали маълуми машҳур ифода меёбад: **sə bikorым kyxt bizer** [таҳтул. аз бекор ҳама безор]. Муодили ин зарбулмасал дар забони англисӣ: **idleness is the root of all evil** [таҳтул. бекорӣ асли бадбахтихост] [173, 34].

Ҳамзамон, метавон гуфт, ки ҳам барои ҳувияти тоҷикони вахонизабону ҳам мардуми англис танбалӣ хос нест. Масалан, дар зарбулмасалу мақолҳои ваҳонӣ нисбати танбалу танбалӣ як хел фишор, панд, гоҳо таҳдид ба кор бурда мешавад:

вах. **šym xalgən yaw qədam by šym** [таҳтул. аз одами танбал қадамаш наҳс аст];

вах. **šym bjəy dəš tqi wost** [таҳтул. кӯлвори танбал дер пур мешавад].

вах. **cə bikoriən sarxori** [таҳтул. аз бекорӣ сархорӣ].

Айнан муодили ин зарбулмасал дар забони англисӣ низ дида мешавад:

an idle brain is the devils work shop [173, 35] [муодил. одами бекор – дарахти бебор].

Дар зарбулмасалҳои вахонӣ назар ба англисӣ меҳнат зухуроти хеле вазнин ва хастакунанда зоҳир мешавад ва барои ин беҳад боғайрат меҳнат кардан ва ба иҷрои коре саросемагӣ кардан зарурате нест. Мисол:

вах. **yark ičkui nyšitk** [таҳтул. кор ягон касро накуштааст];

вах. **də yark sar kšun šat mycar** [таҳтул. дар вақти кор худро кашола макун];

вах. **xun yarkyn nung nast** [таҳтул. кори хона ном надорад];

вах. **minat car roat win** [таҳтул. меҳнат мекунӣ, роҳат мебинӣ];

вах. **šy madi (kmari) vand yark car** [таҳтул. миёнатро саҳт банду кор кун];

вах. **udgyng yarki tyr sar məkat** [123, 43] [муодил. кори имрӯзаро ба фардо магузор];

вах. **yark cə xalgən past** [таҳтул. кор аз одам паст аст];

вах. **yarki sar cə car to oxir ʔatyv** [таҳтул. корро, ки оғоз кардӣ, то охир бирасон];

вах. **mis cə yarkən bismillo** [таҳтул. пеш аз кор бисмиллоҳ];

вах. **bigona tar alol nygoxt** [таҳтул. (шаҳси) бегона бароят аз ҷону дил кор намекунад];

вах. **azob yaw roat win** [таҳтул. азоб мекашӣ, роҳат мебинӣ];

вах. **tqi yark xalg sari ʔigryvd** [таҳтул. аз кори бисёр сар ҷарх мезанад];

вах. **tqi yark čəžmi torik cart** [таҳтул. кори бисёр чашмро торик мекунад];

вах. **sarġirətk yark** [*тахтул.* кори саргардон];

вах. **yark ċiz nastət ċəġm noqobil** [*тахтул.* кор на он қадар зиёд чашм ноқобил];

вах. **yark ċəġmər tqiət dastər kam** [*тахтул.* кор барои чашм зиёду ба даст ҳеч].

Меҳнат дар лавҳаи забонии халқ яке аз сершумортарин симоофарихост ва мувофиқан, тамоми пуррагии симои онро инъикос карда метавонад.

Бар асоси ҳамаи гуфтаҳои болозикр мо ба хулосае омадем, ки меҳнат инсонро хушахлоқ карда, асосу бунёди таркибдихандаи ҳаёт ва арзиши иҷтимоӣ маҳсуб меёбад.

Зарбулмасалҳо дар бораи меҳнат дар ҳазинаи эҷодиёти мардумӣ мақоми асосӣ доранд. Таҳлили зарбулмасалу мақолҳо нишон медиҳад, ки меҳнат ва иҷрои сифатноки он дар ҷомеаи ваҳонизабонон ба таври мусбат баҳогузорӣ мешавад. Бекорӣ ва танбалӣ, ба як маъно, дар ҳазинаи зарбулмасалу мақолҳои забони ваҳонӣ манфӣ арзёбӣ мегарданд.

Ҳамчунин, қайд кардан бамаврид аст, ки аз ҷониби гӯяндагони забони ваҳонӣ – фаъолияти офарандагии инсон, муносибати бовиҷдононаи коргар нисбати уҳдадорихои худ қобили писанд аст. Бо таҳлили ҳамаи зарбулмасалу мақолҳои интиҳобгардидаи халқи англис мо метавонем ба хулосаҳои зерин биёем: муносибати мусбат ба меҳнат дар зарбулмасалҳои забони англисӣ мавҷуданд; барои англисҳо иҷрои ҷиддӣ ва банизоми кор хеле муҳим аст.

Ҳамчунин, мувофиқи зарбулмасалу мақолҳои ваҳониву англисӣ коргар бо меҳнат қадронӣ мешаваду танбалӣ касро ба қашшоқӣ ва гуруснагӣ мебарад. Ниҳоят, дар маҷмӯъ, дар бораи дараҷаи баланди эҳтироми англисҳо ба фаъолияти меҳнатӣ, инчунин, ба заҳматкашоне, ки устокорона ва саривақт кори худро иҷро мекунанд, қайд кардан мумкин аст.

Зарбулмасалу мақолҳои дар фарҳанги мардумии ваҳонзабонҳо маҳфузбуда бо мафҳумҳои: нодорӣ, дорой, ахлоқ, тандурустӣ, истироҳат,

манфиати чамъиятӣ, иззату эҳтиром, хушбахтӣ, комёбӣ, тарбия, мучозот, озодаӣ ва ғ. алоқаманд мебошанд.

Барои мардуми Вахон зоҳир намудани эътидол дар кор ва аз таърифу ситоиши хуб ба сифати подош қаноатманд гаштан хос аст, ки ҳамзамон, англисро бештар ҷиҳати моддии масъала ҷалб месозад. Дар мардуми англис нисбати меҳнат бештар муносибати амалгарой ба назар мерасад ва он моил аст, ки натиҷаҳои меҳнати худро муқолифа накунад ва ба он муносибати эҳсосоти зиёдро изҳор накунад. Дар зарбулмасалу мақолҳои ваҳонӣ танбаливу бекорӣ беш аз ҳама маломату сарзаниш меёбанд, вале ҳамзамон, дур шудан аз меҳнати вазнину хастакунанда қобили қабул доништа мешавад. Сарватмандӣ ва гулгулшукуфӣ дар забони англисӣ мустақиман бо меҳнати поквичдонона иртибот дорад.

2.5. Инъикоси анъанаҳои меҳмоннавозӣ дар зарбулмасалу мақолҳои тоҷикони ваҳонизабон ва англисҳо

Меҳмоннавозӣ – ин бо самимияту чеҳраи кушода қабул кардани меҳмонон аст ва меҳмонро атои Худо меғӯянд. Ҳамчунин, таъкид мекунам, ки ҳонаи шахси меҳмондӯст ҳолӣ намешавад ва соҳиби он ҳеҷ гоҳ танҳо нест.

Меҳмоннавозӣ – ин омодагӣ ба пазирии меҳмон, ин меҳрубониву нону намакхӯрист. Маҳз, меҳмоннавозӣ арзиши ахлоқию этикии инсон маҳсуб меёбад, ки дар миқдори зиёди зарбулмасалҳо тасдиқи худро ёфтааст. Бозтоби рӯнамоии хусусиятҳои миллию фарҳангии мафҳуми «меҳмоннавозӣ» дар тасвири олами тоҷикони ваҳонизабон дар зарбулмасалу мақолҳои ваҳонӣ вобаста ба воҳиди забонӣ мавриди таҳлил қарор дода шуд.

Зарбулмасалу мақолҳои ваҳонӣ дар бораи меҳмоннавозӣ тасвири авлавияти сифатҳои ахлоқиро дар одоби меҳмондорӣ инъикос менамоянд ва арзишҳои миллию фарҳангиро манзур намуда, аз ҷавобгӯии беандозаи ҳолати меҳмонпазирӣ шаҳодат медиҳанд.

Хусусияти миллию фарҳангии татбиқи мафҳуми «меҳмонпазирой» дар шуури забони тоҷикони вахонизабон бо хислату хусусиятҳои миллӣ, хусусан, бо таҷассуми мафҳуми «дилкушодӣ» сабт гардидааст.

Аз замонҳои қадим инҷониб, дар анъанаи вахониён меҳмонпазирой боиси ифтихор буд. Мафҳумоти меҳмоннавозиро метавон ба гурӯҳҳои мавзӯии зерин тақсим кард:

- 1) шахсияти меҳмон ё мизбон ва хислати ба худ хоси ӯ;
- 2) дилкушодиву чеҳракушодагӣ ва меҳрубонӣ;
- 3) меҳмондорӣ ва саховатмандона;
- 4) муносибат ба хона;
- 5) пайравӣ ва ҳавасмандӣ ба урфу одат, расму оин ва маросимҳо;
- 6) қадрдорӣ ва меҳмонон ва сипосгузориҳои онҳо ба мизбон;
- 7) ҳусни таваҷҷуҳи мизбон дар пазирии меҳмонон;
- 8) маслиҳату орзуҳои мизбон ба меҳмонон.

Зарбулмасалҳои дорои мафҳуми «меҳмонпазирой» аз ҷаҳмиши бағоят махсуси шуури миллии тоҷикони вахонизабон шаҳодат медиҳанд. Онҳо на танҳо луқмаи беҳтаринро, балки бурдаи охириро ба меҳмон медиҳанд. Барои мизбони вахонӣ меҳмонро пешвоз гирифтани, шиками вайро сер кардани, хӯрок додани ва боз барои роҳ тӯшаю тухфаҳо (roytaxs) додани одату расми табиӣ ниёгон аст: **ҳэҷ randæt biṭ mæy** [таҳтул. нон бидеҳу сухани бад мағӯй]; **bixlæw mimom atoi Xædo** [таҳтул. меҳмони нохонда атои Худо].

Боиси зикр аст, ки дар фикру андеша ва нигориши тоҷикони вахонизабон «меҳмонон»-и носипос баъзан мазаммат мешаванд: **nymækæt iti ar nymækdun tuf mæcar** [таҳтул. намакро хӯрдӣ, дар намакдон туф макун], яъне нону намаки касеро хӯрдӣ, ҳеҷ гоҳ ношукрӣ ва носипосӣ (кӯрнамакӣ) макун. Муодилии ин зарбулмасал дар забони англисӣ ба таври зерин омадааст: **let every man praise the bridge he goes over** [маъно. он ҷо, ки намак хӯрдӣ, намакдон машикан] [167, 481]; вах. **dasti binymæk žyn** [таҳтул. дасти бенамак дорам], яъне он ки нон медиҳад, аммо нисбати ӯ носипосӣ мекунам.

Маъноҳои семантикии мафҳуми «меҳмонпазирой» дар зарбулмасалу мақолҳои ваҳонӣ дар қолаби муайян низ меоянд, ки аз ҳисоби фаҳмишҳои ба мафҳуми мазкур наздиккунанда ташаккул меёбанд. Ба онҳо мафҳумҳое дохил мешаванд, ки бештар муродифи мафҳуми «меҳмонпазирой» мебошанд. Ҳар яке аз ин мафҳумҳои асосӣ як доираи луғавии пурмазмунро ташкил медиҳанд.

Меҳмонпазирой нишондиҳандаи фарҳанги ботинӣ маҳсуб ёфта, ҳисси дӯстӣ ва рафоқатро инкишоф медиҳад. Мутобиқан, «меҳмоннавозӣ» дар забон ваҳонӣ бо вожаи **mimondori** ифода меёбад, ки бевосита бо ҷанбаҳои зерин иртибот дорад: **pišwoz wydruk** «пазирой», **pə xun qıw crak** «ба хона даъват намудан», **pzywkyšod** «дилкушодӣ» ва ғ.

Рӯзмаррагиву ғаёлнокии мафҳумҳои мазкур дар тасвири миллии ваҳонӣ аз басомади волеи амалкард шаҳодат медиҳад. Дар зарбулмасалу мақолҳо ин мафҳумҳо чунин садо медиҳанд:

ваҳ. **mimonər ǰə xyrtym məbyn** [*таҳтул.* дар назди меҳмон қавок маяндоз];

ваҳ. **ǰə baf ǰyč mimonər rand** [*таҳтул.* нони хубатро ба меҳмон бидеҳ].

Ифодаи забони мафҳуми «меҳмонпазирой» дар забони англисӣ бо гуногунрангии фарҳанги меҳмондорӣ онҳо тавсиф карда мешавад:

англ. **the best fish smell when they are three days old** [173, 184] [*муодил.* меҳмон азиз аст то ба се рӯз];

англ. **a man without a smiling face must not open a shop** [*муодил.* ҳама бозёфт дар рӯйи дастархон] барои англисҳо ин кушодарӯиву меҳрубонист.

Инчунин, рӯнамоии «меҳмондорӣ» ташаккули тасвири миллии олами ваҳонизабонро нишон медиҳад. Тоҷикон ҳамеша мардуми меҳмоннавозу меҳмондӯст маҳсуб мешуданд ва ин хислати ҳоси миллии онҳо ба пуррагӣ дар зарбулмасалу мақолҳояшон дарҷ гардидааст. Меҳмон ҳамчун пайғоми зиндагӣ метавонад шодиву хурсандиро ба хона орад, аз ин рӯ, меҳмон дар

хона мавқеи пурифтихорро соҳиб аст. Ин дар зарбулмасалҳо низ ба қайд гирифта шудааст:

вах. **minonən bərakat** [*таҳтул.* меҳмон баракат дорад];

вах. **mimom atoi Xədo** [*таҳтул.* меҳмон атои Худо] ва ғ.

Ризқи меҳмон бо ҳудаш аз дар медарояд, чунин мепиндоранд тоҷикони вахонизабон: **minonən yaw rəsq** [*таҳтул.* меҳмон ризқи ҳудашро дорад]. Яъне, барои меҳмондорӣ меҳмон ҳамеша масолеҳи лозимӣ ёфт мешавад. Ҳангоми гусели меҳмон он русуме, ки аз гузаштагон боқӣ мондааст (ҳарчанд имрӯз ҳамчун хурофот маҳсуб меёбанд) ва дар шакли зарбулмасалу мақол ифода мешаванд, иҷро мегарданд: **sy mimon cbas drəpč mədi** [*таҳтул.* аз паси меҳмон хонаро ҷорӯб мазан] яъне, ягон фалокати баде ба вай рух надиҳад.

Дар маросими меҳмонпазироӣ тоҷикони вахонизабон расму одатҳои ҳудашон ҳаст: меҳмонро дар ҷойи аз ҳама баланд, ки сартакя гуфта мешавад, рӯйи чанд қабат кӯрпача мешинонанд. Аз рӯйи анъанаи тоҷикӣ (ба вижа вахонӣ) чунин меҳисобанд, ки меҳмон бояд дар **lupražsar** «*таҳтул.* дӯкони калон» (ҷойи махсус барои меҳмонон дар хонаҳои миллии вахонӣ) бишинад.

Дар тафаккури англисзабонон баъзан аз меҳмон безор будан ба назар мерасад. Чунин ҳолатро дар зарбулмасалу мақолҳо бештар метавон мушоҳида кард. Дар зарбулмасалҳои англисӣ меҳмон бо мафҳуми «меҳмони нохонда» мавҷуд аст: **a constant guest is never welcome** [*таҳтул.* меҳмони нохонда иззат надорад]; **fish and visitors smell in three days** [*таҳтул.* моҳӣ ва меҳмонӣ то се рӯз ширин аст].

Қоидаи асосие, ки дар ҳар кишвар меҳмонон бояд риоя кунанду нигоҳ доранд, ин муносибати боэҳтиромона нисбат ба қонунҳои хонадоне, ки онҳо дар он ҳузур доранд. Дар Тоҷикистон, аз ҷумла, дар водии Вахон меҳмононро бо самимияту эҳтироми зиёд пешвоз мегиранд.

Соҳибхона бо тамоми ҳастии неру ва ҳатто беш аз он вонамуд мекунад, ки меҳмон худро бароҳат, чун дар хонаи хеш хуб ҳис кунад. Шуморо ҳатто

шахсе метавонад ба меҳмонӣ даъват кунад, ки навакак бо ӯ шинос шудаед. Онҳо ҳар мусофиру раҳгузаре ва раҳмондаеро ба хонаи худ меҳмон мекунанд.

Ҳамин тариқ, фарҳанги меҳмоннавозӣ дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои муқоисашаванда мавқеи махсус дошта, хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи ҳувиати мардумро нишон медиҳанд.

2.6. Ифодаи эҳсоси тарсу ваҳм ва марг дар зарбулмасалҳои ваҳониву англисӣ

Забон вазифаи муҳим, яъне таъмини муоширати одамонро иҷро мекунад ва воқеан, «забон дар амалкарди худ на ин ки воситаи мубодилаи афкор, балки барои ифодаи табодулоти эҳсосоти гӯянда низ хизмат мекунад» [145, 82], ки маҳсули фаъолияти руҳониву маърифатӣ ва шуури инсон маҳсуб шуда, ба муошират мусоидат ва ё ҳалал ворид месозанд.

Хусусияти равшани миллию фарҳангии баёну тасвири эҳсосоти забонҳои гуногун дар «кодекси забонии ахлоқ ва меъёри рафтори ҷомеа – паремиологияҳо» [145, 82] нишон дода шудаанд.

Ба англисзабонон, бештар муносибати оқилона ба воқеият бо ниғаҳдошти эҳсосот хос аст. Мафҳум ва ҳисси тарсу ваҳм, ҳолатҳои ҳамқадами инсон ба воситаи забон бо як калима, вале бо тасвири баёни эҳсосоти мазкур ифода мешаванд. Дар забонҳои гуногун зарбулмасал ба пуррагӣ ҳаммонанд намешаванд, чунки онҳо хусусиятҳои миллию фарҳангии мардумонро ифода мекунанд. Масалан: дар мақолҳои ваҳонӣ дар масъалаи ҷуръат накардан, аз чизе тарс доштанро бо нарафтан ё иҷро накардани ҳамон амал авлотар мешуморанд:

вах. **сə ʋы́ыкым нұырдумəр быӚ Ӌнак** [*таҳтул.* аз тарс хирсро амак гуфтан];

вах. **ʋы́ык хalg хəbar нəcart** [*таҳтул.* тарс одамро хабардор намекунад];

вах. **wyŷykjinən syu dod pzyv** [таҳтул. тарсончак ба андозаи харгӯш дил дорад];

вах. **cə ŷaptən cə wəši pə ʎyngal mərəč** [таҳтул. агар аз гург тарсӣ, ба ҷангал марав];

вах. **syurangyŷ pzyv dəšt** [таҳтул. чун харгӯш дил задан (тарсидан)].

Дар забони англисӣ ҳам муодилҳои чунин зарбулмасалу мақолҳо дида мешаванд: **he that is afraid of wounds, must not come near a battle** [таҳтул. касе, ки аз захмдор шудан битарсад, бояд ба муҳориба наздик нашавад]; **as timid as a hare** [таҳтул. тарсончак мисли харгӯш].

Барои ҳувиати ваҳонӣ марг бурҳони табиист, ки нотарсида онро бояд қабул кард, вале ваҳм инсонро сусту заиф мекунад:

вах. **cə mərđanən ɣɪdak nəwost** [таҳтул. аз мурдан ҷойи гурез нест];

вах. **marg xalg miroʃ** [таҳтул. марг меъроҷи одам аст];

вах. **marg xalg xbar nəcart** [таҳтул. марг одамро хабардор намекунад];

вах. **marg wəzg pə ʎiŷ bən** [таҳтул. марг дар беҳи гӯш омадааст (ё марг бисёр шудааст)];

вах. **ʒə marg tɪr ti mis** [таҳтул. пеш аз ту бимурам];

вах. **ʃənd bad xbar ʃand** [таҳтул. зоғ хабари бад мерасонад];

вах. **ʃyɪw ʃkurək pə kɪxt bar təy** [таҳтул. аловгираки сиёҳ дар хонаи ҳама ҳаст (яъне, марг дар хонаи ҳама ҳаст)];

вах. **ičkuy istin nəwərəšt** [таҳтул. ягон кас сутун наместонад (яъне, ҳама мемуранд ва қудрати зистан мисли сутуни хона надоранд)];

вах. **xalg ʃə margi cə dišt ʃə kfani drəvd** [таҳтул. одам, агар мурданаширо медонист, ба худ кафан медӯхт];

вах. **badi marg ʒə dast cə gurn wuč** [таҳтул. баъди марг дастам аз қабр берун].

«Одамоне, ки дар зиндагиашон ба пургӯйӣ ва сергапӣ одат кардаанд, танҳо дар қабр ором мешаванд» – зикр мешавад дар зарбулмасалу мақолҳои

вахонӣ: **tqi ʔnakызg rə gur šov wost** [таҳмул. пургӯй дар қабр ҳап мешавад];
kərd qomat rə gur rost wost [таҳмул. қомати қач дар гӯр рост мешавад].

Аммо на ҳама зарбулмасалҳои марбут ба мафҳуми марг, танҳо ваҳму ҳаросро ифода мекунанд, балки зарбулмасалҳои низ ҳастанд, ки тарс аз маргро бартараф мекунанд: **xalg qadr badi marg bland wost** [таҳмул. қадри одам баъд аз марг баланд мешавад].

Дар зарбулмасалҳои англисӣ ваҳми мурдан (марг) аз ҳама сахт аст: **if you fear death, you are already dead** [таҳмул. агар шумо аз марг тарсед, шумо аллакай мурдаед].

Англисҳо чунин меҳисобанд, ки танҳо шахси бетачриба маргро бардошта наметавонад: **newborn calves don't fear tiger** [таҳмул. гӯсолаи навзод аз паланг наметарсад]. Инчунин, дар кирдору рафтори одамон таъсири мусбат ва манфии ваҳмро чудо мекунанд:

англ. **a good scare is worth more to a man than good advice** [таҳмул. тарси нағз ба мардак дарс (сабақи зиндагӣ) мешавад];

англ. **our fears do make us traitors** [таҳмул. тарси мо моро хоин мекунад];

англ. **threatened folks live the longest, they take precautions** [таҳмул. одамоне, ки таҳти хатар қарор доранд, дарозтар зиндагӣ мекунанд, чораҳои эҳтиётӣ меандешанд].

Таҳқиқи муқоисавии зарбулмасалу мақол ба мо нишон медиҳад, ки робитаи маъноии зарбулмасалу мақолҳои забони ваҳонӣ ва англисиро ҳулосабарорӣ намоем. Дар ҳақиқат, марг ҳамчун як ҳодисаи ногузир ва падидаи номатлуб доништа мешавад. Илова бар ин, аз рӯйи натиҷаҳои таҳқиқот метавон ҳулоса кард, ки суҳанварони муосир бо ҳар ду забон ғояҳои мардумӣ, динӣ ва хурофотиро дар бораи марг нигоҳ медоранд, ки ин этикаи махсусро талаб мекунад.

Дар забони вахонӣ эҳсосоти ваҳм, асосан, таъсири мувозӣ дорад, ки бедорфикрӣ ва ҷасорати мардуму боварии халқ, эътиқод ба Худованд, боварӣ ба комёбиро дорост:

вах. **tər Xədoʻyjon ruđym tav bymətk** [*таҳтул.* ту ро дар пеши пойи Худо партофтаам];

вах. **Xəđowand žə rui səkr cart** [*таҳтул.* Худованд рӯйамро сурх кунад];

вах. **cə tawən arakat, cə Xdoən brakat** [*таҳтул.* аз ту ҳаракат аз Худо баракат];

вах. **Xəđowand kы̌xti pə i ʕəžmən didiđd** [*таҳтул.* Худованд ҳамаро бо як чашм мебинад];

вах. **Xəđowand dig δəš pəšt** [*таҳтул.* деги Худованд дер мечӯшад];

вах. **cə sarnag žын Xdoʻy, cə bənag tu** [*таҳтул.* аз боло Худо дорам, аз поён ту ро].

Эҳтиёткорӣ барои вахониён ва англисҳо – сифати муҳимми ҳислат асту ҳар ду бештар ба эҳтиёткор будан майл доранд. Ҳатто дар оромии бисёр низ бояд эҳтиёткор буд ва аз шахсони оромтабиат низ бояд ҳазар кард: вах. **cə šovəkən wы̌şyak dыrkor** [*таҳтул.* аз ҳапҳо тарсидан даркор]; вах. **šovək dryo xыndaq kыnd** [*таҳтул.* дарёи ором аз таҳ хандақ меканад].

Таҳлилҳои боло нишон медиҳанд, ки зарбулмасалу мақолҳои ифодакунандаи эҳсосот ба тарви пуррагӣ метавонанд хусусиятҳои миллию фарҳангии халқияту миллатҳоро тавассути забонҳо нишон диҳанд. Маълум гардид, ки дар забонҳои вахониву англисӣ зарбулмасалу мақолҳои ифодакунандаи эҳсосоти ваҳму ҳарос ва марг назар ба хусусияту ҳислатҳои умумӣ бештар хусусиятҳои хосро доро мебошанд.

Хулосаи боби дуюм

Таҳлил ва баррасии вижагиҳои маъноии зарбулмасалу мақолҳои вахонӣ дар муқоиса бо забони англисӣ нишон дод, ки:

1. Дар забони мардумони забонхояшон муқоисашаванда ҳарчанд фаҳмишҳо ва тасвирҳои гуногун мавҷуд бошад ҳам, аммо арзишҳои ахлоқӣ, муносибатҳои хонаводагӣ ва ҳешутаборӣ, муносибат ба меҳнат як хел дарк ва фаҳмида мешавад;
2. Баёни фикр дар ин забонҳо бо тобишҳои маъноии якхела дар зарбулмасалу мақолҳо ифода меёбанд;
3. Ба истисноӣ бархе аз онҳо, дар забонҳои мавриди таҳқиқ, ки аз назари иҷтимоӣ дар сатҳи мақоми гуногун ҷой гирифтаанд, қорбурди вожаҳо аз назари тобишҳои маъноӣ аз ҳам фарқ мекунанд. Бинобар ин, мухтасарии баён ва алоқии зичи миёни ҷанбаҳои суҳанпардозонаву шоиронаи зарбулмасалҳо аз низомии ягонаи воситаҳои суҳанпарозиву шоирона ҷудо карда мешавад, ки он аз таърихи халқ ва аз пешрастии забон вобаста нест;
4. Бинобар сабабҳои нишондодашудаи ҳар ду забонҳои муқоисашаванда, низомии ягонаи муҳтавои суҳанпардозиву шоиронаи зарбулмасалҳоро дарёфтем, ки воқеан, зарбулмасалҳои як халқро зарбулмасалу мақолҳои халқи дигар такрор намекунад. Ин масъала, пеш аз ҳама, ба анъанаҳои миллии ин халқҳо ва баъдан роҳи тайнамудаи таърихӣ ва ғун гардидани таҷрибаҳои ҳаёгӣ ва рӯзгори онҳо робита дорад;
5. Ифодаи эҳсоси тарсу ваҳм ва марғ дар зарбулмасалу мақолҳо ин намунаи барҷастаи сабақи таърих аст, ки мардум андӯхтаанд ва онро ба ояндагон ба мондагор мондаанд;
6. Низомии ягонаи зарбулмасалу мақолҳо дар дохили худ аз ду маркази байни худ якшуда ташкил меёбанд.

Маркази якум – ин таҷрибаҳои андӯхташудаи зиндагӣ дар тули таърих (суҳанпардозии зарбулмасалҳо бо роҳи таҷрибаву дониши бо онҳо ифодашуда);

Маркази дувум – ин расму анъана, дину оин ва эътиқодоте мебошад, ки тавассути лексикаи шоирона ҳамон як навъҳои маъноии калимаҳо дар асоси образнокии шоирона ғун мешаванд.

Ин ҳар ду марказ дар муносибатҳои байниҳамдигарии худ маҳаку ҳастии низоми зарбулмасалиро ташкил медиҳанд ва ҳар як чунин низом бо ҳама захираи бунёдии худ хусусияти пурраи зарбулмасалу мақолҳоро зоҳир менамояд.

7. Хусусияти миллию фарҳангии соҳибзабонон ба зарбулмасалу мақолҳо тобиши маъноӣ дода, калимаҳои дар зарбулмасалу мақолҳо истифодашуда, бавижа, бо тасаввуроти гуногун алоқаманд, воқеияти зиндагиро инъикос меkunанд.
8. Дар зарбулмасал ва мақолҳои забонҳои муқоисашаванда сохтори ҳамаи навъҳои онҳо вомехӯранд, ки ба забонҳои мавриди муқоиса таҳқиқшуда хосанд. Миқдори зиёди онҳо бо рӯзгори мардум зич алоқаманду онҳо муҳити иқомат ва вижагиҳои фарҳангӣ иҷтимоии халқро тасвир менамоянд ва дар забон бо тобишҳои гуногуни маъноӣ ифодаи худро меёбанд.

БОБИ III. ВИЖАГИҲОИ МИЛЛИЮ ФАРҲАНГИИ ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲОИ ВАХОНӢ БО УНСУРҲОИ ЗООНИМӢ ВА СОМАТИКӢ ДАР МУҚОИСА БО ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

3.0. Матолиби муқаддимаӣ

Ба ҳар як миллат мафҳумсозӣ дар қолаби маъноӣ, ки дар забон ҷиҳати тасвири олам устувор гардидааст, хос аст. Махсусиятҳои миллию фарҳангии зарбулмасалҳое, ки номи ҳайвонотро ифода мекунанд, бо тамоми гуногунрангиашон ҳангоми омӯзиши системавии онҳо инъикос меёбад. Чун дар гузашта, имрӯз низ онҳо дар ҳаёти ҳаррӯзаи ҳама гуна табақаҳои аҳолии дида мешаванд. Соматизмҳо бошанд, узви ҳуди инсон ҳаст ва аз ҳама ҷиз ба ӯ наздиктар аст. Аз ин рӯ, дар мисоли ҳуд инсон ба зиндагӣ назар меафканад ва ба дигарон аз таҷрибаи зиндагии ҳуд намунаҳо меофарад, ки онҳо дар шакли мақолу зарбулмасал машҳур мешаванд. Масъалаҳои таъсири мутақобилаи забон ва фарҳанги милли аз ҷониби забоншиносон дар даҳсолаҳои охир васеъ муҳокима мегарданд. Ин имкон медиҳад, то дар ҳар соҳаи мустақилу омехтаи забоншиносӣ, аз ҷумла, таҳқиқоти фразеология ва паремиология, масъалаҳои семантика, услубшиносӣ, инчунин, амалкарди онҳо дар низоми забони милли таҳлили амиқи забонӣ гузаронида шавад. Дар ниғаҳдории фарҳанги маънавӣ ва зеҳнии мардумон зарбулмасалу мақолҳо нақши махсусе мебозанд.

Зарбулмасалу мақолҳо дар тасвири забонии олам, бо имкониятҳои тасвирнокӣ, инъикос намудани як қатор андешаҳои фарҳангӣ, ки ба маишату шуури инсон бо ҷомеа алоқаманд аст, мавқеи муҳимро ишғол мекунанд. Нақши асосиву махсуси зарбулмасалу мақолҳо, пеш аз ҳама, дар неруи ғановатманди семантикии онҳо ифода меёбад. Дар тафовут аз сохтори синтаксисии озод, паремияҳо хулосабарорӣ, ҳикмати зиндагиро нисбат ба ягон ҳел вазъият инъикос мекунанд.

Зарбулмасалу мақолҳои ваҳониву англисӣ бо номи ҳайвонот метавонанд дар гурӯҳҳои муайян бо меъёрҳои мавзӯӣ, вобаста аз он ки кадом ҷанбаҳои ҳаёти моддӣ ва маънавӣ дар онҳо инъикос ёфтаанд, қарор дода шаванд.

Бинобар ин, дар боби мазкур ба таҳлили вижагиҳои миллию фарҳангии зарбулмасалу мақолҳо дар забонҳои ваҳониву англисӣ пардохта, хусусиятҳои семантикии онҳоро дар асоси унсурҳои зоонимӣ ва соматикӣ мавриди таҳлил қарор медиҳем.

3. 1. Хусусиятҳои семантикии зарбулмасалу мақолҳо бо ҷузъҳои ҳайвонот ва парандаҳо дар забонҳои ваҳониву англисӣ

Дар давраҳои аз ҳама барвақти тараққиёти инсоният олами ҳайвонот аз аҳли дастаҷамъонаи инсон ҷудо набудааст ва ҷой додани ҳайвоноти муқаддас дар мақомҳои баланди табақабандии мавҷудоти зинда, тасаввуротҳо дар бораи ҳайвонот ва ғ. мисоли равшани он мебошанд. Ҳамаи ин пайвастагиҳо ба як навъ тафсири муносибатҳо байни инсон ва ҳайвонот хизмат мекарданд, ки чун қолаб ё амсилаи истифодаи симои ҳайвонот дар зарбулмасалу мақолҳо хизмат кардаанд.

Соҳибзабонони ҳар як ҷамъу халқият образи ин ё он ҳайвонро ба таври гуногун дарк мекунанд. Одатан, ин ба хурофоту тасаввуроти халқҳо ва мавҳумоти онҳо иртибот дорад.

Олами ҳайвонот яке аз мафҳумҳои дӯстдоштатарин ва паҳнғаштатарин дар забонҳои ваҳониву англисӣ мебошад, ки дар зербоби мазкур он мавриди таҳлил қарор мегирад.

3.1.1. Зарбулмасалу мақолҳо бо ҷузъи *šač* //dog «сағ»

Таҳлили муқоисавӣ нишон медиҳад, ки дар зарбулмасалҳо ва мақолҳои англисӣ ҷузъи «сағ» тақрибан бо миқдори якхела нишон дода шудааст. Дар бештар ҳолатҳо, образҳои ҳайвоноти хонагӣ дар зарбулмасалу мақолҳои

вахониву англисӣ монанданд, вале аз мувофиқати пурраи онҳо гуфтан номумкин аст:

вах. **šač rıyd korwon šəxəst** [*таҳтул.* саг мечакад, корвон мегузарад].

Ҳамчунин, дар забони англисӣ муодили ҳамин зарбулмасал мавҷуд аст:

англ. **dog barks, but the caravan goes on** [173, 203] [*таҳтул.* саг мечакад, корвон мегузарад].

Дар тасвири забонии вахонизабонон ва англисзабонон ҳарзагӯӣ ва беҳудагӯиро ба «чакидани саг» ташбеҳ медиҳанд.

Дигар хусусиятҳои бо ин ҳайвони хонагӣ алоқаманд дар зарбулмасалу мақолҳои вахониву англисӣ батамом ғуноғунанд ва дар баъзе мавридҳо мувофиқ намеоянд: **šačəv kыtətk pə ražsar, yaw xымətk rə yorč** [*маъно.* сагро болонишин карданд, ӯ поёнро ихтиёр кард]. Дар ин навъ зарбулмасал, пеш аз ҳама, хусусиятҳои миллию фарҳангӣ нишон дода шудааст. Аз он ҷумла «ҷои болонишин» дар забони вахонӣ бо калимаи «**ražsar**» ифода ёфтааст. Вожаи мазкур аслан ифодакунандаи ҷои махсусе дар хонаҳои бадахшонӣ аст, ки ҳангоми меҳмон ба хона ворид мешавад, ӯро дар ҷойи махсус мешинонанд. Аз ин рӯ, дар зарбулмасал ба ҳамин ҷойи «боиззат ва бологузар» ишора карда шудааст. Вале шахсоне, ки қадри худро намедонанд, чунин ҷойро низ қадр намеkunанд. Саг дар зарбулмасалу мақолҳои вахонӣ баъзан саркашу гапнодаро тасвир мешавад. Аз ин рӯ, дар зарбулмасалу мақолҳои вахонӣ баъзан ба саг бо назари манфӣ нигоҳ меkunанд ва ба он бӯйи нохуш ва бадро мансуб медонанд: вах. **šač rangəš vul/wa dəšt** [*маъно.* мисли саг бӯ мекунад].

Ё ин ки дар мақоли зер одамони ришваситон ва порахӯр ба саге, ки бо устухон қаноат мекунад, монанд мешавад: вах. **šačər yaič bən yaw tawı nəwıdyırt** [81, 114] [*таҳтул.* барои саг устухон парто туро намегазад].

Аммо дар забони англисӣ муодили ҳамин зарбулмасал бо маънои мусбӣ истифода мешавад: англ. **a good dog deserves a good bone** [*таҳтул.* саги хуб лоиқи устухони хуб аст].

Дар мавриди дигар дар зарбулмасалу мақолҳои ин халқҳо, симои саг бо ҷанбаҳои мусбати хислат алоқаманд аст. Ин ҷо метавон чунин сифатҳоро ба мисли қаноатмандӣ, ташаббускорӣ, меҳнатдӯстӣ, истодагарӣ, устуворӣ ва мақсаднокӣ чудо намуд. Дар мақоли боло, аз як тараф, агар порахӯриву ришваситонӣ тасвир шавад, аз нигоҳи дигар қаноатмандии саг инъикос меёбад. Ҳатто, дар зарбулмасалу мақолҳои ваҳониву англисӣ баъзан тамасхурро нисбат ба саг дидан мумкин аст, ки ба ҳар сурат, ин маънову сифатҳои масъул будан ва вафодорӣ сагро ба хонаву оилаи худ кам намекунад: вах. **ar šač də xy xunbar zur** [таҳтул. ҳар саг дар назди хонаи худаш зӯр аст] [81, 107].

Дар забони англисӣ муодили ҳамин зарбулмасал чунин аст: англ. **every dog is a lion at home** [таҳтул. ҳар саг дар хонаи худаш шер аст].

Сагҳои хапгир дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ назар бо он сагҳое, ки аккосиянд, басо хавфнок ва беандеша маҳсуб мешаванд. Ба ҳамин монанд, дар забони ваҳонӣ саги хуфта низ беҳад хавфнок нишон дода мешавад: вах. **nyisətkin šači aga məcar** [таҳтул. саги хобидаро бедор макун].

Дар забони англисӣ ин зарбулмасал ба таври зерин омадааст: англ. **let sleeping dogs lie** [173, 32] [таҳтул. саги хобидаро мон дароз кашад].

Баъзан дар забони ваҳонӣ хӯю хислати одамон тавассути ибораҳои таркибҳои махсус таъкид мегарданд. Дар ҷумлаву ибораҳои зер қадру қимати инсонро бо саг баробар кардан нишон дода мешавад:

вах. **šač dod taw nədišt** [таҳтул. ба андозаи саг туро намедонад];

вах. **cbyr ryd šač** [таҳтул. саги чор по (одами ҷангара)];

вах. **šač rang pə bar klawd** [таҳтул. саг барин дари хонаро мекубад].

Ҳамзамон, қайд мебояд кард, ки аккосии мунтазам ва бесабаби сагҳо хислати хоси ин ҳайвон аст. Одамоне, ки беист гап мезананд, аз рӯи ҳамин хислаташон онҳоро ба саг монанд мекунанд: вах. **šač rangəš ryyd** [таҳтул. чун саг меҷакад].

Ҳамин тавр, метавон ба хулосае омад, ки чузъи «саг» дар зарбулмасалу мақолҳои мардумони забонашон муқоисашаванда гоҳ бо ифода ва муносибатҳои гуногун ва гоҳ монанд дар забонҳои онҳо корбаст мешавад.

3.1.2. Зарбулмасалу мақолҳо бо чузъи *piš* //cat «гурба»

Симоҳои зарбулмасаломези дигар ҳайвонҳои хонагӣ, аз ҷумла, гурба низ бо баъзе монандиҳо нишон дода мешаванд, ки дар онҳо монандии пурра дида намешавад. Дар баъзе мақолҳои ҳар ду халқ гурба рамзи ҷодугарӣ ва бадӣ маҳсуб мешавад, ҳарчанд гурбаро дӯст медоранд. Ин симо низ ба риёкориву дурӯягӣ ва мунофиқӣ наздик аст: вах. **ṣyʷ piš ki tər ti ruʷ di, ɣb qədam cbas pšəw** [таҳтул. гурбаи сиёҳ, ки аз пешат баромад, ҳафт қадам ба қафо рав].

Таъкид бояд кард, ки гурбаи сиёҳ дар хуруфоти бисёр кишварҳо ба назар мерасад. Дар асрҳои миёна гурба ҳамчун ёрдамчии ҷодугарон ҳисобида мешуд. Дар ИМА гурбаи сиёҳ оварандаи бадбахтӣ, дар Бритониё, Ирландия ва Германия бошад рамзи хушбахтӣ ҳисобида мешавад. Агар гурбаи сиёҳ роҳи касеро аз чап ба рост убур кунад ё ба сӯи касе бидавад, хушбахтӣ меорад. Баръакс, агар гурбаи сиёҳ аз ту дур шавад, бадбахт мешавӣ, чун хушбахтӣ бо онҳост.

Дар тасаввури вахонизабонон гурба ҳамчун ҳайвони тозагидӯст инъикос меёбад ва ҳамин ҳислати гурба дар зарбулмасалу мақолҳои вахонӣ дарҷ ёфтааст:

вах. **pišrangəš lixt** [таҳтул. чун гурба мелесад (тоза мекунад)];

вах. **piš ki tɣr bar rəʔd yawi myšt** [таҳтул. гурба, ки ба берун баромад (ахлоқ кард), онро пинҳон мекунад].

Дар зарбулмасали дигар фарзанддӯстдории гурба нишон дода мешавад: вах. **piš sə xuʒgiən xə zəmani it** [таҳтул. гурба аз дӯстдории беҳад фарзандашро меҳӯрад].

Хусусиятҳои ба ин ҳайвони хонагӣ алоқамандро дар зарбулмасалу мақолҳои англисии зер низ мушоҳида кардан мумкин аст:

англ. **cat has nine lives and a woman has nine cat's lives** [173, 233]
[таҳтул. гурба нух зиндагӣ дорад, зан ҳам мисли гурба нух умр дорад];

англ. **the scalded cat fears cold water** [таҳтул. гурбаи бо об сӯхташуда аз оби хунук метарсад] [173, 187];

англ. **care killed the cat** [таҳтул. ғам гурбаро ҳам ба қатл расонд] [173, 120];

англ. **a cat in gloves catches no mice** [таҳтул. гурбаи дар дастпӯшак буда, ягон мушро қапидан наметавонад];

англ. **like a cat on hot bricks** [таҳтул. мисли гурбаи дар хишти гарм буда].

Ҳамин тавр, дар симои **гурба** дар зарбулмасалу мақолҳои ваҳонӣ шахсони тозақору тозагидӯст ва фарзанддӯст тасвир мешавад. Дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ бошад, **гурба** баъзан паст ва наҳ зада мешавад.

3.1.3. Зарбулмасалу мақолҳо бо чузъҳои yaʃ//horse «асп», xur//donkey «хар»

Ба чуз аз сагу гурба бо ҳайвоноти боркашони ҳонагӣ – **аспу хару гов** низ миқдори хеле зиёди зарбулмасалу мақолҳои ваҳониву англисӣ алоқамандӣ доранд. Қайд бояд кунем, ки барои ҳар ду халқ асп чи дар хоҷагии халқ ва чи дар ҳонаву шикоргоҳ ҳамчун воситаи нақлиёт истифода бурда шудааст.

Дар зарбулмасалу мақолҳои забони ваҳонӣ мақоми **асп** хеле баланд меистад. Дар ҷойе, ки **асп** бошад, дигар ҳайвонҳо қадр надоранд. Аз ин рӯ, дар баъзе зарбулмасалу мақолҳои ваҳонӣ ҳангоми таҳқир кардану паст задани ҳайвонҳои дигар, ки бевосита онҳо ба одамон нигаронида шудаанд, бо ҳайвони дигар муқоиса карда мешаванд:

вах. **yaʃ mirit xur yaw zroxəri wədərt** [81, 115]. [таҳтул. асп, агар мурад, хар ҷояшро мегирад];

вах. **yašəv dyətk nal, mutk bə xə pəd wuč kərk** [81, 114] [*таҳтул.* аспро наъл кардаанд, қурбоқа ҳам пояшро боло бардоштааст] [81, 114];

вах. **šətyr xə kərdii nədidiyd yašər xānd tu kərd** [81, 114] [*таҳтул.* уштур качии худро надида, аспро кач мегӯяд].

Дар забони англисӣ низ асп ба таъминот, кор ва меҳнати ҷисмонии вазнин мансуб аст:

англ. **it is a good horse that never stumbles** [*таҳтул.* аспи хуб он аст, ки андармонӣ накунад];

англ. **all lay load on the willing horse** [*таҳтул.* ҳамаи кори вазнинро ба гардани аспи иштиёқманд бор мекунанд].

Зарбулмасалҳое мавҷуданд, ки дар забонҳои муқоисашаванда муодили худро доранд: вах. **yašn yaw pədi rə yurk di yan pit yo nəy** // англ.

you can lead a horse to water, but you can't make him to drink [*таҳтул.* аспро то пеши об бар, нӯшад ӯ не].

Симои ҳайвони дигари хонагӣ — **хар** дар зарбулмасалу мақолҳои ин забонҳо дида мешавад. Дар зарбулмасалу мақолҳои вахонӣ симои **xur** «**хар**» бештар вомехӯрад, чунки ин ҳайвони хонагӣ дар шароити кӯҳистон бештар дар хоҷагидорӣ истифода бурда мешавад. Бесабаб нест, ки вахониён ҳангоми ташбеҳ додан харро аз бародар ҳам болотар меҳисобанд ва дар мақоли **žy xur žy vryt** «хари ман бародари ман» ҳамин маъно бараъло ифода меёбад. Дар баробари ин дигар зарбулмасалу мақолҳое, ки доир ба **хар** дар забони вахонӣ мавҷуданд, тамоми хилсатҳои неку бади онро фарогиранд ва бечуну чаро дар симои **хар** хилсатҳои неку бади инсонҳо нишон дода мешаванд. Аз ҷумла, хилсатҳои мусбии содагӣ, фурӯтанӣ, хоксорӣ, меҳнатдӯстӣ, бедорхобӣ, ва хилсатҳои манфии пурхӯрӣ, аблаҳӣ, беақлӣ ва якравӣ дар зарбулмасалу мақолҳои зер ифода ёфтаанд:

вах. **xur də pargišym xati sətk cart** [*таҳтул.* хар дар хокистаргоҳ ҳам худро сер мекунад] [81, 112];

вах. **xur ki pə pyxt tqi wərəʃn, yan zolg wost** [*тахмул.* хар, ки дар оғил бисёр монд, бадфеъл мешавад] [81, 112].

вах. **xur pə wəʃdun bar** [*тахмул.* хар дар назди қаҳдон];

вах. **xur tqi kwot goxt, yaw vyr atum wazmin** [81, 113] [*тахмул.* насли хар ҳар чӣ қадар зиёд шавад, бораи ҳама қадар вазнин мешавад];

вах. **xur xə mərđanr ымыт, vyr də ʃoydod ʃat** [*тахмул.* хар дар фикри мурдан бошад, бор ба ҷояш мерасад];

вах. **xurən yaw kwot skam sar zur** [*тахмул.* ба болои хар хутикаш ҳам зӯр];

вах. **sə xur ʃin yiloy ir ʃat** [*тахмул.* ба зери думи хар як бор офтоб мерасад].

Англисҳо бошанд, баъзан харро ҳамчун воситаи ҳамлу нақл истифода мебаранд, вале ба ҳар ҳол ҷузъи **donkey** «хар» дар миқдори зиёди зарбулмасалу мақолҳои англисӣ ифода меёбад. Симои хар дар забони англисӣ хеле кам арзёбӣ шудааст ва он ба аблаҳӣ, якравӣ ва золимӣ алоқаманд аст:

англ. **an ass is but an ass, though laden with gold** [*тахмул.* хар хар мемонад, ҳатто, агар тилло бор карда бошад] муодили ин зарбулмасал дар забони тоҷикӣ чунин омадааст: хар, агар Макка равад, боз ояд ҳама хар;

англ. **all asses wag their ears** [*тахмул.* ҳамаи харҳо гӯшҳояшонро меҷунбонанд]. Ин тасвир пайванди манфӣ дорад ва на ҳама вақт дар забони англисӣ истифода мешавад, зеро ин ҳайвон қариб, ки дар ҳаёти ҳоҷагии мамлакат истифода намешуд, ба истиснои он ки англисҳо баъзан онро ҳамчун воситаи нақлиёт истифода мекарданд.

Ҳамин тавр, тасвирҳои аспу хар дар суҳанронии маъмули мардумони забонашон муқоисашаванда васеъ истифода мешаванд ва маънои возеҳи миллию фарҳангии худро доранд. Тавассути тасвирҳои ҳайвонҳо дар шакли маҷозӣ на танҳо шахс, хислат ва намуди зоҳирии ӯ, балки инчунин хусусиятҳои ҳувиати миллии ҳар халқ тавсиф карда мешаванд.

3.1.4. Зарбулмасалу мақолҳо бо чузъҳои ʔyɪw//cow «гов» ва may//sheep «гӯсфанд»

Чузъи зооними ʔyɪw//cow «гов» дар зарбулмасалу мақолҳои ваҳонӣ аз забони англисӣ дида, бештар ба мушоҳида мерасад. Ба вучуди ин, бархе аз онҳо аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа мувофиқат мекунад: ваҳ. **bi ʔarʔ ʔyɪw sədo bland** [123, 43] [*таҳтул.* гови бешир овозаш баланд].

Дар зарбулмасалу мақолҳои ваҳонӣ симои гов аз як тараф, ифодакунандаи беақливу мағрурӣ аз ҷониби дигар асоси пешбурди зиндагӣ тасвир мешавад:

ваҳ. **i ʔyɪw səgin cart, dəgariʃ xʃtar** [123, 44] [*таҳтул.* як гови рихин подоро вайрон мекунад]. Дар мақоли зер муҳимияти ин ҳайвони хонагӣ баръало инъикос мегардад:

ваҳ. **ʔyɪw uyɪmɪt ʔarʔdun xalg got** [*таҳтул.* гов бошад, зарфи шир ёфт мешавад]. Ин ба он далолат мекунад, ки гов дар хоҷагидорӣ ва рӯзгор аҳамияти калон дорад.

ваҳ. **wəʃk ʔaʃi vandət skam nan cbas yawi læsər** [81, 108] [*таҳтул.* даҳони гӯсоларо банду аз қафои модараш сар диҳед].

Дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ ин ҳайвони хонагӣ пириву мулоиматӣ (гапдароӣ) ва эҳтиёҷмандиро инъикос мекунад:

англ. **the old cow thinks she was never a calf** [*таҳтул.* гови пир фикр мекунад, ки ҳеҷ гоҳ гӯсола набудааст];

англ. **if you buy the cow, take the tail into the bargain** [*муодил.* гӯсфандро додагӣ, арғамчинро ҳам медиҳад] [173, 119].

Дар фарҳангҳои гуногуни мардумони забонашон муқоисашаванда гӯсфанд рамзи фурӯтанӣ, сархамӣ ва нодонию беақлиро ифода мекунад:

ваҳ. **may rəʃk ʔər gədoi yaw ʔati vritkəv** [81, 110] [*таҳтул.* гӯсфанд барои гадоии пашм рафта, худаширо гӯсфандтарош кардаанд].

Дар забони ваҳонӣ мақоли **mayrang xalg** [*таҳтул.* одами мисли гӯсфанд], яъне гӯсфанд барин беақл зиёд истифода мешавад. Маънои

англисиаш **silly as sheep** [чун гӯсфанд беақл]-ро мефаҳмонад. Симои ин ҳайвон, ҳамчунин ҳолати бепуштупаноҳиро ифода мекунад: **a sheep among wolves** [маъно. гӯсфанд андар миёни гургон].

Яке аз хусусиятҳои миллии тоҷикони вахонизабон ин болотару волотар донишгари гӯсфанд аз дигар ҳайвонот мебошад, ки он дар зарбулмасли **šoni də bar, kəla tər koz** [маъно. домод дар назди дарвоза (тайёр), аммо гӯсфанд ҳанӯз дар парвариш (чарогоҳ)] зоҳир мегардад.

Дар тамоми маросимҳои миллии ва ҳатто, барои ташрифи меҳмонон гӯшти гӯсфандро аз ҳама боло медонанд. Гӯсфанд барои тоҷикони вахонизабон муқаддас аст: **may qəron, tuγ šiyton** [маъно. гӯсфанд Қуръон, буз шайтон]. Дар зарбулмасали **nəxčir cək war cbas** [рӯбоҳ аз дунболи гӯсфанди нар] содагиву ростии гӯсфанд ифода ёфтааст.

3.1.5. Зарбулмасалу мақолҳо бо чузъи **šapt/wolf** «гург»

Оид ба ҳайвоноти ваҳшӣ ба мисли **šapt/wolf** «гург» дар забонҳои муқоисашаванда зарбулмасалу мақолҳои зиёде мавҷуданд. Хосияти гург дар зарбулмасалу мақолҳои ваҳшӣ ҳамчун разил ва ҳарис арзёбӣ шудааст: ваҳ. **də šaptən šywd, də šbynən nywd** [81, 108] [таҳтул. бо гург меҳӯраду бо чӯпон гиря мекунад].

Баъзан содагиву боварӣ кардани мардум дар зарбулмасалу мақолҳои ваҳшӣ равшан инъикос меёбад, ҳатто ба гург, ки ҳайвони ваҳшӣ буда, ба гӯсфанд раҳм надорад, боварӣ мекунад: ваҳ. **šaptəv rəmətk mol šbyni** [таҳтул. гургро чӯпонӣ фиристодан].

Вале дар зарбулмасали зер аз душмании азалии гургу гӯсфанд суҳан рафта, симои гург ҳамоно бераҳм ва гӯсфанд ҳамон содаву гӯл тасвир ёфтааст: ваҳ. **šapt də mayən ošno nəwost** [таҳтул. гург бо гӯсфанд дӯст намешавад].

Шахсоне, ки бераҳму разиланд, ҳамин хислаташонро ҳеҷ гоҳ дигар намекунад, чунки зотан онҳо चुнинанд, мисле ки **гург**, агар пӯсташро дар зимистон дигар кунад, вай хислаташро дигар намекунад:

вах. **šapt də zəmiston ǎ rangi dəgar goǎtət ǎ fili nəit** [таҳтул. гург метавонад дар зимистон ранги худро дигар кунад, аммо хӯйи ӯ дигар намешавад]. Муодили ин зарбулмасал дар забони англисӣ चुнин ифода ёфтааст: англ. **the wolf may change his coat, but not his disposition** [173, 187] [таҳтул. гург метавонад пӯсти худро дигар кунад, аммо хӯйи ӯ дигар намешавад]; дар забони тоҷикӣ муодили ҳамин мақол мавҷуд буда, дар он ба ҷойи гург мор истифода мешавад [муодил. мор пӯсти худро партояд ҳам, аммо хӯйи (хулқи) худро намепартояд]. Ҳамин тавр, зарбулмасалҳои зер дар забони англисӣ бо ҷузъи «гург» ифодаёфта, дар симои гург хислати инсонҳоро акс мекунад:

англ. **wolf never wars against wolf** [173, 116] [муодил. гург гургро намехӯрад];

англ. **wolf in sheep's clothing** [173, 116] [таҳтул. гург дар ҷомаи меш];

англ. **man is a wolf to man** [173, 106] [муодил. гадо – душмани гадо];

англ. **give never the wolf the wether to keep** [муодил. гургро ба ҷӯпонӣ фиристоданд].

Ҳамин тавр, дар зарбулмасалу мақолҳои боло гоҳо оид ба хислатҳои мусбии гург дар муқоисаи даррандаи неку боваринок ва гоҳо дар бораи хислатҳои манфии ин ҳайвон суҳанон ба миён меояд. Муқоисаи зарбулмасалу мақолҳои боло нишон медиҳанд, ки тасвири бархе аз хислатҳои гург дар забонҳои муқоисашаванда умумӣ буда, бархе вобаста ба хусусиятҳои миллии худ аз ҳам фарқ мекунанд.

3.1.6. Зарбулмасалу мақолҳо бо ҷузъи хыг //pig «хук»

Дар забони ваҳонӣ бо ҷузъи «хук» зарбулмасал ё мақоле вучуд надорад, аммо дар таркибу ибораҳои алоҳида ба мушоҳида мерасад, ки асосан,

чиркину ифлос, танбал, фарбеҳ, чоҳил ва ноқобилу беарзиш будани ин ҳайвонро нишон медиҳад:

вах. **xyg ʔirətk** [*таҳтул.* мисли хук фарбеҳ шудааст];

вах. **xygi biimon** [*таҳтул.* хуки беимон], яъне шахси чоҳилу бераҳм.

Зарбулмасалу мақолҳо бо чузъи **xyg //pig** «хук» дар забони англисӣ бештар дучор мешавад. Дар онҳо симои хук на он қадар дағал инъикос меёбад ва гӯянда далели суҳанро тавасути он муайян мекунад:

англ. **what do you expect from a pig but a grunt?** [*таҳтул.* ба чуз ғӯр-ғӯр кардан, аз хук чӣ интизоред?];

англ. **pigs grunt about everything and nothing** [*таҳтул.* хук ба ҳар чиз хур-хур мекунад] *муодил.* даҳани мардумро баста намешавад [173, 134].

Таъкид бояд кард, ки дар тасвири забонии мардуми англисзабон хук баробари ҷиҳатҳои манфӣ қадру қимат ҳам дорад ва онро азиз медонанд. Зарбулмасали **do not cast pearls before swine** [*таҳтул.* резамухраро пеши хук напарто] далели ҳамин гуфтаҳост.

Дар тафаккури тоҷикони вахонизабон дар ҳамин манзалат *сағ* меистад. Яъне сағро тоҷикони вахонизабон дӯст медоранд ва он ҳайвони болонишин маҳсуб меёбад: вах. **šačəv kyʔətk rə raʒsar, yaw xymətk rə yorč** [81, 114] [*маъно.* сағро болонишин карданд, он поёниро ихтиёр кард].

3.1.7. Зарбулмасалу мақолҳо бо чузъҳои **moi//fish** «моҳӣ» ва **kərk//hen** «мурғ»

Табиист, ки оид ба **fish** «моҳӣ» зарбулмасалу мақолҳо бештар дар забони англисӣ дида мешаванд, чун Англия мамлакатест, ки дар ҷазира қарор дорад ва моҳигирӣ яке аз соҳаҳои муҳимтарини мардуми ин кишвар мебошад:

англ. **better a small fish than an empty dish** [*таҳтул.* моҳии хурд беҳтар аз он, ки табақ холӣ бошад];

англ. **the best fish smell when they are three days old** [таҳтул. бўи моҳии беҳтарин онест, ки се рӯз дошта бошад // муодил. меҳмон азиз аст, то ба се рӯз] [173, 184];

англ. **drink like a fish** [таҳтул. мисли моҳӣ нӯшидан // маъно. аз ҳад зиёд истеъмол кардани нушокии спиртӣ];

англ. **big fish in a little pond** [таҳтул. моҳии калон дар ҳавзи хурд // муодил. хонашери майдонғариб // маъно. як муҳимии як шахс дар ҷои на он қадар калон];

англ. **fish in the air** [таҳтул. моҳӣ дар ҳаво // муодил. ба гӯши мурда азон хондан] [173, 69];

англ. **fish in troubled waters** [таҳтул. моҳи дар оби лоёлуд // муодил. обро лой карда, моҳӣ доштан] [173, 205].

Дар зарбулмасалу мақолҳои ваҳонӣ бошад, ҷузъи «моҳӣ» қариб ба назар намерасад, ба истиснои чанд зарбулмасале, ки аз забони тоҷикӣ ё дигар забонҳо иқтибос шудааст.

Дар зарбулмасалу мақолҳои ваҳонӣ образи **парандагон**, аз ҷумла, «**гунчишк**» ва «**мурғ**» ба саҳархезӣ, бедорхобӣ, талош барои ҳаёт ва ғайра иртибот дорад: ваҳ. **mingas sari cə rəstəv yaw bə par-par cart** [81, 110] [таҳтул. сари гунчишро ҳам, агар бурӣ, ҷуғ бол мезанад], яъне ӯ низ барои ҳаёт талош мекунад. Ё дар мақоли **čker dəng čypt syu swand yit** [таҳтул. кабк дона мечинад, харгӯш зарба (бо асо) меҳӯрад] қадри кабк аз харгӯш баланд аст.

Дар қадим, барои англисҳо **мурғ** муайянкунандаи бисёр анъанаҳои ҳаёт ва охираат маҳсуб меёфт:

англ. **old birds are not to be caught with chaff** [таҳтул. парандаи пир дар коҳрезаи ҷавдор қапида намешавад] муодили ин зарбулмасал [мурғи доно ба дона фиреб нахӯрад] [173, 189];

англ. **hungry fox dreams of chicken** [таҳтул. рӯбоҳи гурусна ҷӯҷа хоб мебинад];

англ. **Jack of all trades is of no trade** [таҳтул. ҳама чизро ба уҳда гирифтан - ҳеч коре карда натавонистан мебошад // муодил. мурғи ҳамагир ҳечгир аст] [173, 366];

англ. **older the goose the harder to pluck** [муодил. мурғ, ҳарчанд фарбеҳтар шавад, тухмдонаш тангтар шавад];

англ. **like a cat on hot bricks** [таҳтул. монанди гурба дар хишти тафсон // муодил. мурғи посӯхта барин]; [173,190]

англ. **better an egg today than a hen tomorrow** [таҳтул. тухми имрӯза беҳтар аз мурғи пагоҳ // муодил. шуши нақд беҳ аз думбаи нася] [173, 225].

3.1.8. Зарбулмасалу мақолҳо бо чузъи rubo//fox «рӯбоҳ»

Дар зарбулмасалу мақолҳои ҳар як миллат «рӯбоҳ» ҳамчун рамзи маккорӣ истифода мешавад. Дар забонҳои ваҳонӣ ва англисӣ низ ин рамз мустасно нест. Мақоли **ruborang ыşyor** [таҳтул. мисли рӯбоҳ хушёр] дар забони ваҳонӣ хеле маъмул аст. Дар забони англисӣ муодили ин мақол бо тағйири маъноӣ он чунин омадааст: **sly as a fox** [таҳтул. мисли рӯбоҳ хушёр]. Яъне дар ҳар ду ҳолат дар симои рӯбоҳ маккории инсонҳо нишон дода мешавад, ки гоҳе худро хушёр ва гоҳе девона вонамуд мекунанд. Таъкид бояд кард, ки рӯбоҳ дар забони ваҳонӣ «нахчир» номида мешавад. Дар забони тоҷикӣ нахчир ҳамчун «ҷонвари саҳроӣ, ҳайвони шикорӣ (аз қабили оҳу, бузи кӯҳӣ)» [176] маъмул аст. Мақоли **ныхҷир рәс вар сәбас** [таҳтул. рӯбоҳ аз дунболи ғӯсфанди нар] ба маъноӣ одами маккор, ки аз дунболи шахсони содаву ростгӯ ва меҳнатдӯсту ҳалолкор мераванд. Дар забони англисӣ маккории рӯбоҳ дар мақоли **set a fox to keep one's geese** [таҳтул. рӯбоҳро нигоҳубини қоз мондан] ифода меёбад. Муодили ҳамин мақол дар забони ваҳонӣ мавҷуд буда, дар симои рӯбоҳ гург ва дар симои қоз ғӯсфанд нишон дода мешавад: **şaptəv rəmətk mol şbyini** [таҳтул. гургро ба ҷӯпонии ғӯсфанд фиристодан].

Ғайр аз зарбулмасалу мақолҳо оид ба ҳайвонот ва паррандагон, ки мавриди таҳлил қарор гирифтанд, зарбулмасалҳое низ мавҷуданд, ки ҳашаротро фаро гирифта, симои одамони заҳматкаш, меҳнатдӯст ва коргар тасвир меёбад. Масалан: занбӯри асал ҳамчун ҳашароти меҳнаткаш дар зарбулмасал инъикос ёфта, англисҳо чунин сифатҳои занбӯр, аз қабилӣ эҳтиёткорӣ, покизақорӣ, хастанашавандагиро дар фаъолияти меҳнатиаш нишон додаву муайян мекунанд: **the early bird catches the worm** [маъно. барвақт қору барвақт бардор] [173, 79].

3.2. Хусусиятҳои маҷозии зооморфизмҳо дар зарбулмасалу мақолҳо ва таркибу ибораҳои ҷузъи ҳайвонотдошта дар забонҳои ваҳонӣ ва англисӣ

Бешакку шубҳа, қулли ҳайвонот дар ҳаёти инсон ҳузур доранд. Бо истифодаи зоонимҳои гуногун дар зарбулмасалу мақолҳо робитаҳои шабеҳи мардумони ваҳонизабон ва англисзабон таҳлил мегардад. Зарбулмасалу мақолҳои мавҷуда дар забонҳои муқоисашаванда таносуби рафтору феъли ҳайвонотро бо инсон муайян мекунанд. Зарбулмасалу мақолҳои мазкур, ки аз ҷониби забони ба худ хос эҷод шудаанд, мисли нишондодҳои хусусияти милли дар фазои ҳаёти дар муқоисаи зарбулмасалу мақолҳои дорои маданияти мухталиф нақши муҳимро ба ҷо меоранд.

Зарбулмасалҳое, ки нодониву беақлиро ифода мекунанд, ба сифати муқоиса дар онҳо номгӯи ҳайвонот истифода мешавад, вале ин ҷо бештар сифати ҳайвонро ба сифати инсон не, балки онро ҳамчун объекти муқоиса истифода мебаранд.

Аз ҷиҳати қорбурди яхелаи ин ё он зооним дар зарбулмасалу мақолҳои забони ваҳонӣ ва англисӣ мутобиқати истифодаи онҳоро мушоҳида қардан мумкин аст. Зарбулмасалу мақолҳо дар сатҳи гуногуни зиндагӣ умумияти нуқтаи назари ду халқро нишон медиҳанд.

Омӯзиши муқоисавии зарбулмасалу мақолҳои забонҳои ваҳониву англисӣ нишон медиҳанд, ки дар ҳар ду забон миқдори зиёди образҳои аз олами ҳайвонот иқтибосгирифтаро метавон дарёфт.

Муҳаққиқон далели мазкурро бо он мефаҳманд, ки паремиология инъикоси инкишофи таърихӣ халқ маҳсуб шуда, инсоният тули ҳазорсолаҳо дар алоқаи ҷудонашаванда бо ҳайвонот воқеъ будааст [92].

Табиист, ки ҳамаи ин мафҳумҳо барои мардумони гуногун аҳамияти нобаробар доранд. Зарбулмасалҳо нақши ин ва ё он феноменҳои номбаршударо барои зиндагии мардумон равшан инъикос менамоянд. Ин бештар бо кумаки ба лексикаи зарбулмасалҳо ворид кардани лакунҳои нисбӣ ба вучуд меояд. Зарбулмасалҳо, худ аксаран мулоҳизаи маҷозиянд ва чун маълум аст, маҷоз бо муқоиса зич алоқаманд буда, аз он сохташаванда маҳсуб меёбад. Хусусияти миллии зарбулмасалҳои маҷозӣ дар интиҳоби объектҳои муқоисавӣ падидор шуда, бо онҳо зухуроти воқеияти ғайризабонӣ ошно ва наздик мегардад. Инро, аз ҷумла, зарбулмасалҳои зооморфӣ исбот мекунанд. Зарбулмасалҳо хеле бештар мулоҳизаи шабеҳ, пандҳо, муҳокимаҳо ва баҳодиҳӣ нисбати ин ва ё он зухурот ба тариқи муқоиса бо рафтору одати инсон, сифат, амал ва арзишмандии ҳайвоноту парандагонӣ маълум сохта мешаванд. Аз ин рӯ, ба таркиби зарбулмасалҳо ҳар чи бештар зоонимҳо дохил мешаванд. Зооним дар таркиби зарбулмасалҳо маркази семантикии он маҳсуб мешавад ва маҳз дар он маъноӣ асосӣ ва маҷозӣ гузошта шудааст, ки тамоми зарбулмасалро маҷозӣ месозад. Масалан, дар зооморфизми ваҳонӣ **пыхсіг** «рӯбоҳ» маъноӣ «одами макор»-ро дорад. Ин мушобеҳан дар забони англисӣ низ мушоҳида мешавад. Воқеан **fox** «рӯбоҳ»-и англисиро, ҳамзамон метавон ба шахси сифату хислати чун ҳардамхаёл (девонаавзоъ) ва беақл шабеҳ намуд. Тавре маълум аст, чунин нави зарбулмасалҳо зооморфизм доранд, ки метавон онҳоро бо ҳамон маъно ва алоҳида истифода бурд. Аз ин рӯ, барои омӯзандагон, ақаллан, зоозарбулмасалҳо ва зоомақолҳои асосӣ ва бештар корбурдшавандаи забони

хориҷиро доништан хеле муҳим аст, то ки ҳаммаъно ё муодили зарурии онҳоро дар забони модаринаш дуруст интиҳоб намояд ва аз тарҷумаи таҳтуллафзи он канора ҷӯяд. Маънои зарбулмасалу мақолҳо ҳангоми муоширати бевоситаи соҳибони ин ё он забон, махсусан, муҳим аст. Дар ин маврид, агар дар баробарарзиши маънои ягон идиомаҳо эътимод набошад, синоними онро аз нутқи холис қорбурд намудан эътимодноктар аст. Ин на танҳо ба зооморфизмҳо, балки ба усули тарҷумаи ҳамаи идиомаҳо тааллуқ дорад. Барои нишон додани ҳислатҳои бади инсонӣ, номи ҳайвоноти ҳонагӣ, ки чандин ҳазорсолаҳо итоаткорона ва содиқона ба одамон хизмат мекунанд дар зарбулмасалу мақолҳо интиҳоб мешаванд. Эҳтимолан, ҳамин падидаҳои мушобеҳ онро ифода мекунад, ки мо аз камбудии онҳое воқиф мегардем, ки паҳлу ба паҳлу бо мо зиндагӣ ва меҳнат мекунанд.

Монандии зарбулмасал ва мақолҳо дар забонҳои бегона ба он ишора мекунанд, ки ин мушобеҳот на ирсӣ, балки типологӣ маҳсуб мешаванд. Мантиқофарии инсон ба офаридани амсилаҳои умумиятноки муқоиса қодир аст. Ҷамъбасту ҳулосабарории тафаккур бо шароитҳои умумӣ, сатҳи умумии инкишофи фарҳангии инсоният, ҳулосаи мушоҳидаҳои инсонӣ ба ҳислату рафтори ҳайвонот сабаб гардидааст. Шартӣ зарурии чунин монандиҳо, бояд ки танҳо ҳулоса аз ҳаёти ҷонварон ва номдории ин ё он ҳайвон миёни мардум бошад. Мувофиқати бештар дар муносибат ба концептҳои **гурғ, хар, гурба, сағ** ошкор гардидааст. Ба ин ҳамон далеле, ки сағ якумин ҳайвони аз тарафи одам ромшуда ва ҳамроҳи вафодори ӯ маҳсуб мешавад, мисол шуда метавонад. Тавре мебинем, мушоҳида ба рафтори ҳайвонот дар табиат, асоси мазмуни зарбулмасал ва мақолҳои зооморфӣ гардидааст.

Дар зарбулмасалу мақолҳо оид ба ҳайвонот суҳан дар бораи нодонии ин ё он ҳайвон, дар бораи ҳилагарӣ, зӯроварии он рафта, гоҳо рангу шакли он таъкид мешавад. Ин ҷо қаҳрамон ҳар чӣ бештар гоҳ ба хари якраву гоҳ ба гӯсфанди нодон, гоҳ ба гови пурқору мағрур, гоҳ ба шери жаён, гоҳ ба рӯбоҳи макқору гоҳ ба ҳуки ифлос ва ғайра муқоиса карда мешавад. Ин

муқоисаҳо дар асоси аломатҳои воқеӣ ва анъанавии ба ҳайвонот мансуб ва ё ҷиҳати ҳислату рафтори онҳо сохта шудаанд. Ҳар як зарбулмасал ва мақол роҳи мураккабро тай мекунад ва ба онҳо, дар навбати аввал, таъсири омилҳои фарозабонӣ (экстралингвистӣ) ба назар мерасад. Таъсири омилҳои фарозабонӣ ба мавқеи баёни зарбулмасалҳо ҳангоми ташаккули системаи симоҳо (образҳо) дар зарбулмасалҳои забони муайян низ зоҳир мешавад. Дар забон образнокӣ бо роҳҳои монандкунии одам, ашё, зоҳиршавии дигар мавҷудот, ашё ва ҳодисае сурат мегирад. Маҳз ҳамин монанд кардан ва маҷозан истифода намудани фикр гуногунии муқоисаро ба хотир меоварад. Агарчи ҳуди раванд ва механизми баёни образфарӣ дар забонҳои гуногун якхела бошанд, пас зоҳиркунии мушаххаси он аз як забон ба забони дигар гуногун аст, ки ин имкон медиҳад, то дар қори таҳқиқотии мазкур аз низоми ҳоси образҳо дар зарбулмасалу мақоли забонҳои ваҳониву англисӣ суҳан кунем. Дар зарбулмасалҳо, дар баробари ёдоварии дин, расму урфу одати васеъ паҳнгардида, инчунин унсурҳои зоонимӣ ва соматикӣ маънои маҷозигирифта низ васеъ истеъмол мешаванд. Аз он ҷумла, дар забони ваҳонӣ калима-истиораҳои маҷозӣ ҳамчун зооморфизмҳо дар таркибҳо ва ибораҳои махсус истифода мешавад, ки онҳо метавонанд ҳислати инсонро пурра инъикос намоянд.

Дар таркибҳои забони ваҳонӣ, ки хусусияти мақолро гирифтаанд, баъзан ҳислатҳои баду неки ҳайвонот нисбат ба одамон рӯйи рост ифода меёбад. Яъне, агар ин ё он ҳислати шахсе ба шахси дигар маъқул нашуд, ӯ ҳатман ҳамин шахсро ба ин ё он ҳайвон бо дарназардошти ҳислаташ монанд мекунад. Масалан ҳангоми ба гӯсфанд ё гов монанд кардан чунин ҳислатҳоро дар назар доранд:

mayrang [таҳтул. мисли гӯсфанд], яъне одами беақл, танбал;

ʔywrang [таҳтул. мисли гов] ё **ʔywrangəʃ foʃt** [таҳтул. гов барин нафас (дам) мекашад], яъне одами яқрав, беақл, он ки хомӯш истода, гап намезанад.

Ҳамчуни, одамонро дар мавриди ба хар монанд кардан ба чанд хислату аломати манфии он ташбеҳ медиҳанд:

вах. **xurrang** [*таҳтул.* мисли хар], яъне одами беақл;

вах. **xurrang it** [*таҳтул.* мисли хар меҳӯрад];

вах. **xurrang nisit** [*таҳтул.* мисли хар хоб меравад];

вах. **xurrang ʔalt dəšt** [*таҳтул.* хар барин ғел задан];

вах. **xurrang yark cart** [*таҳтул.* мисли хар кор мекунад];

вах. **tuʔrangəʃ blayd** [*таҳтул.* чун буз фарёд дорад] яъне, овози бад дорад;

вах. **yaʃrangəʃ sɪm čukt** [*таҳтул.* мисли асп по мезанад] яъне, ба ҷойе нахоста рафтан ё кореро нахоста иҷро кардан, хоҳиши рафтан ё кор кардан надоштан;

вах. **yaʃrangəʃ zrixt** [*таҳтул.* мисли асп шиҳа мекашад];

вах. **fuk rangəʃ nəʃ dəšt** [*таҳтул.* мисли мор неш мезанад] яъне, сухани бад мегӯяд, пичинг кардани касе;

вах. **ʃaptrang biruy** [*таҳтул.* мисли гург бешарм] яъне, бисёр нотарс, чизе ки ба забонаш меояд, гуфтан мегирад;

вах. **ʃaptrangəʃ zɣy ɣəʃt** [*таҳтул.* мисли гург уллос кашидан], яъне мисли гург нола мекунад, ки дар тасаввури вахонизабонон ин хосияти хуб надорад;

вах. **ɣɪsɾang** [*таҳтул.* мисли хурӯс], яъне он шахсоне (асосан нисбати кӯдакон мегӯянд), ки сахари барвақт аз хоб меҳезанд.

Дар баробари хусусиятҳои болозикр, баъзан дар зарбулмасалҳо хислатҳои бо ҳам ҷанг кардани одамон дар симои парандагон ифода меёбад: **ɣɪsɾang rəwəzd** [*таҳтул.* мисли хурӯс ҳучум мекунад], яъне одами ҷангара, тезхашм ва ғ.

Ҳамин хислати одамон, яъне ҷанҷолӣ, ҷангара ва серғавғою пархошгар будан дар симои дигар ҳайвонот низ дар қисме аз таркибу ибораҳои маҷозӣ нишон дода мешавад. Чунин навъи зарбулмасалу мақолҳо бо таркибҳои

феълии **ʃəw dīngak** [таҳтул. шох задан]; **nəʃ dīngak** [таҳтул. неш задан] ва ғ. ифода меёбанд.

3.3. Хусусиятҳои миллию фарҳангии зарбулмасалу мақолҳои забонҳои ваҳонӣ ва англисӣ дар мисоли соматизмҳо

Зарбулмасалу мақолҳое, ки дар онҳо узвҳои бадани инсон (чӯзъҳои соматикӣ) ба кор рафтаанд, дар забонҳои ваҳонӣ ва англисӣ мавқеи муайяно касб мекунанд ва гурӯҳи калонеро ташкил медиҳанд. Вазифаи асосии онҳо ифода намудани хусусиятҳои таъсирбахшӣ, ҳолатҳои руҳӣ ва мақоми шахсии инсон дар ҷомеа мебошад. Дар забонҳои муқоисашаванда зарбулмасалҳое мавҷуданд, ки тасвирҳои шабеҳи узвҳои бадани инсонро нишон медиҳанд. Дар баробари ин, дар зарбулмасалу мақолҳои забони ваҳонӣ баъзе мавзӯҳое вомехӯранд, ки онҳо дар забони англисӣ вучуд надоранд, аммо аз нигоҳи хусусиятҳои семантикии худ ба ҳам алоқамандии маъноӣ доранд, ки ҳангоми таҳлили муқоисавии ин забонҳо ошкор мегарданд.

Инсон ҳамчун шахсият дорои ҳиссиёт ва эҳсосоти олие мебошад, ки онҳо тавассути узвҳои ҳис ва қисмҳои бадани ӯ дарк мешаванд. Аз ин рӯ, мавқеъгирӣ намудан ва дарки олами атроф тавассути бадани худ ба инсон осонтар аст. Яъне, инсон олами хурде ҳаст, ки махсусияти олами бузургро дар худ инъикос мекунад ва дар унсурҳои забонӣ ифода меёбад. Дар робита ба умумият доштани ҳодисаву ҳолатҳои олами беруна – оламе, ки гирду атрофи моро иҳота намудааст, бо вазифаҳои бадани инсон, ки дар илми забоншиносӣ бо номи соматизмҳо маълуманд, бо лексемаи соматикӣ ифода меёбад.

Лексикаи соматикӣ (аз юнонӣ «**soma**»-бадан) яке аз гурӯҳҳои луғавие дар ҳар як забон мебошад, ки мавзӯи асосии таҳқиқоти муқоисавию таърихӣ ва луғатшиносии ватаниву хориҷӣ маҳсуб мешавад. Гузашта аз ин, таҳти мафҳуми лексикаи соматикӣ воҳидҳоеро мефаҳманд, ки бо чӯзъҳои таркибӣ ё

вожаҳои мустақили ифодакунандаи номи қисматҳои бадани инсону ҳайвонот ифода меёбанд.

Дар охири садаи XX ва оғози садаи XXI забоншиносон бо кӯшиши ёфтани роҳҳои ҳалли масъалаи иртибототи байнифарҳангӣ ва баланд бардоштани самаранокии омӯзиши таркиби луғавии забон таваҷҷуҳи хоссаро маҳз ба луғати соматикӣ равона мекунад. Ҳамин тавр, аз нимаи дувуми садаи XX истилоҳи «соматикӣ» дар таҳқиқи вожаҳои ғайбӣ корбурд мешавад, ки ҳамаи он чизи ба бадани инсон ё ҳайвон мансубро ифода мекунад. Рағбати таҳқиқоти соматизмҳо аз ҷониби забоншиносон аз он сабаб афзун гардид, ки инсон раванди шинохти худро чун шахсият аз эҳсосот оғоз намуда, тавассути муқоисаи узвҳои ҳис ва қисмҳои бадан ӯ ҷаҳони ихтотанамудай худро дарк мекунад. В.Г. Гак дар яке аз қорҳои охири хеш таъкид мекунад: «Инсон худнамогар дар худ маркази коинотро мебинад ва дунёро бо аёнияти худ тасвир мекунад» [30, 73-92].

Маълум аст, ки дар забони кулли миллатҳо чунин қисмҳои бадан мисли **сар, пой, чашм, гӯш** ва ғайра номи ҷудогонаи худро доранд. Бинобар ин, соматизмҳо дар худ мафҳуму муносибатҳоеро нишон медиҳанд, ки бе онҳо иброи андеша ва нутқи инсон мушкил аст. Соматизмҳо миқдори бузурги фаҳмиш ва муносибатҳоеро дороянд, ки ҳар кадоми онҳоро ҷамъияти инсонӣ муҳим арзёбӣ мекунад. Ҳеҷ чиз чунин амиқ ва пурра махсусияту гуногуншаклии ин ё он халқро мисли забон инъикос карда наметавонад. Аз ин рӯ, манзараи олами дар инсон мавҷудбуда, ба дараҷаи маъмул бо низоми забон муайян карда мешавад. Зарбулмасалҳо, мақолҳо ва дигар ҳикматҳои хушобуранг ҳамчун воҳидҳои иртиботии махсуси афкори умум барои тамоми инсоният баён мегарданд ва ҳамзамон, хусусияти ҷаҳондонии ҳар як узви ҷомеа ро таъкид мекунад. Аз назари забоншиносӣ лексикаи соматикиро басомади баланди истеъмол ва инкишофи полисемия фарқ мекунонад.

Лексикаи соматикӣ як низоми мукаммале маҳсуб меёбад, ки дорои миқдори муайяни вожаҳои худ буда, барои ифодаи таркиби мушаххаси

воҳидҳои луғавӣ таъйин гардидааст. Инсон ҳамеша ҳар як чизи навро бо худ муқоиса карда, ба худ онро ҳатто андоза мекунад. Аз ҷумла, дар замонҳои қадим одамон баъзе қисмҳои бадани худро ҳангоми муқоисаву ченкунии ягон ашё ба қор мебурданд ва ин, табиатан, дар нутқи инсонҳо инъикос меёфт. Дар зер мо ҳар як ҷузъи бадан (соматизмҳо)-ро дар алоҳидагӣ ҳангоми истифода дар зарбулмасалу мақолҳои ваҳониву англисӣ дида мебароем.

3.3.1. Воҳидҳои соматикӣ бо ҷузъи *sar//head* «сар»

Ҷузъи соматикӣ *sar//head* «сар» дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои ваҳониву англисӣ яке аз узвҳои муҳимтарини бадани инсон маҳсуб мешавад, чунки вай барои равандҳои ақлонии инсон ва ҳолати вазъи ӯ ҷавоб медиҳад.

Маҳфуми «сар» дар забони ваҳонӣ низ бо ҳамин вожа ифода меёбад. Ҷузъи «сар» ба маънои аввалини худ дар зарбулмасалҳои ваҳонӣ, чун дар зарбулмасалҳои забони англисӣ бештар истифода бурда мешавад. Зеро фикр амалқарди асосии сар маҳсуб мешавад ва дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои ваҳониву англисӣ «сар» сифати инсонро ифода мекунад, ки ба зехну ақл алоқамандӣ дорад. Масалан, хушфаҳмӣ, зиракӣ, бефаҳмӣ (беақлӣ), нодонӣ. Мисол: дар мақоли *sə i sarn bu sar baf* [таҳтул. аз як калла ду калла беҳтар аст], ба хубтару беҳтар донишмандони чизе далолат мекунад.

Зарбулмасалу мақолҳои мавҷуданд, ки танҳо хоси забони ваҳонӣ буда, дар онҳо хусусиятҳои этникии соҳибзабонон инъикос меёбанд:

вах. *kal sarər ryšk bana* [81, 109] [таҳтул. барои сари кал *ryšk* (як навъ алаф) баҳона аст];

вах. *xy sarī rand xy ziki nəy* [81, 110] [таҳтул. сарашро медиҳаду забонашро не];

вах. *kal xə sarər tybib* [81, 109] [таҳтул. кал табиби сари худ бошад];

вах. *sar ki pryt viti tan (šin) xət uć cart* [таҳтул. сар, ки вориди хона шуд, тан (қафо) бояд аз ҷояш хезад];

вах. **ẖə sari tər vorz kṭak** [*таҳтул.* сарро ба болишт мондан (фикр кардан)].

Агар касе сахван иҷрои кореро ба каси ноухдабаро, ба кори худ дармонда супориданӣ бошад, ба ӯ номувофиқ будани супориш бо ин зарбулмасал хотирнишон карда мешавад ва ё касе аз уҳдаи иҷрои коре набаромадани худро бо ин зарбулмасал тасдиқ менамояд [176].

Дар зарбулмасалу мақолҳои забони англисӣ **head «сар»** ҳамчун қисми асосии бадан, дар забон хусусияти анъанавии ҷамъияти англисиро муайян мекунад. Дар асоси он дараҷаи муносибатҳои иҷтимоии шахсиятҳо, пеш аз ҳама, мавҷудияти пешвои руҳониро тахмин мекунанд. Дар фарҳанги англисӣ чунин сифати инсон аҳамияти калон доранд, чунки онҳо бо эҳсосоти амиқи ахлоқии инсон алоқаманданд.

Дар зарбулмасалу мақолҳои англисзабонон ҳолатҳое мавҷуданд, ки «сар»-и ҳолӣ дар худ тобиши манфӣ дорад:

англ. **little wit in the head makes much work for the feet** [173, 161] [*таҳтул.* каллаи бемағз ба пой оромӣ намедихад];

англ. **idle head is a box for the wind** [173, 161] [*муодил.* каллаи бемағз – каду].

Дар байни мардуми водии Вахон зарбулмасалу мақолҳое мавҷуданд, ки дар доираи мавзуи зикршуда эҷод шудаанд. Аммо аксарияти чунин зарбулмасалу мақолҳо иқтибос аз забони тоҷикӣ мебошанд:

тоҷ. **калла дар китф майна аз он дарбадар** (яъне, одамоне, ки саводи кам доранд);

тоҷ. **кал фузуле шавад, чу ёфт кулоҳ** (одами нобакор, ҳамин ки айбаш андак пӯшида шуд, забондарозӣ сар мекунад);

тоҷ. **кал ҳам заду кӯр ҳам зад, пасмонда кулӯҳ ҳам зад** (касе, агар аз худ кеҳтарро (хурдтар, пасттар) сарзаниш кунад, ба ӯ ба тариқи истехзо ин зарбулмасалро мегӯянд) [176, 110].

Чузьи **sar//head** ба ғайр аз маънои аввалааш, метавонад, инчунин, ба маъноҳои хиради инсон, шуур, сифат, ахлоқу атвори ӯ, ҳамчунин, қулла, оғози ягон кор ё чизе ҳам дар зарбулмасалу мақолҳои ваҳонӣ ва ҳам дар англисӣ истифода гардад:

англ. **too much knowledge makes'the head baid** [173, 161] [*таҳтул.* аз бисёр хондау мӯйи сар мерезад];

англ. **somebody is not the only pebble on the beach** [173, 233] [*муодил.* сари зулфи ту набошад, сари зулфи дигаре];

англ. **fault confessed is half redressed** [173, 112] [*муодил.* сари ҳамро шамшер намебурад];

англ. **no cross, no crown** [173, 224] [*муодил.* сарро, ки буриданд, ба ҳоли мӯяш намегириянд];

англ. **too much knowledge makes'the head bald** [173, 12] [*таҳтул.* аз бисёр хондан сар кал мешавад];

англ. **two heads are better than one** [*таҳтул.* аз як калла ду калла беҳтар аст] ва дар забони ваҳонӣ:

ваҳ. **sə yi sarən bu sar baftər** [*таҳтул.* аз як сар ду сар беҳтар];

ваҳ. **xy sar tər yark kaṭ** [*таҳтул.* саратро ба кор дарор // *маъно.* ақлатро кор фармо];

ваҳ. **xy sar tər borz kaṭ** [*таҳтул.* саратро ба болишт мон // *маъно.* хуб фикр кунед];

ваҳ. **bafiṭət šakiəy sy xy sarən šəxsvak** [*таҳтул.* хубихову бадихоро аз сар гузаронидан];

Ҳамин тавр, **сар**, ҳамчун чузьи асосии бадани инсон, дар зарбулмасалу мақолҳои тоҷикони ваҳонизабон ва мардумони англис ифодакунандаи хусусиятҳои доной, баландӣ ва муҳимму асосӣ истифода мешавад.

3.3.2. Воҳидҳои соматикӣ бо ҷузъи **dast//hand** «даст»

Даст яке аз аъзои асосӣ буда, зарбулмасалу мақолҳои зиёде бо ин узви бадан ба вучуд омадааст, ки аз ин забонҳои ваҳонӣ ва англисӣ низ истисно нестанд.

Воҳидҳои соматикӣ бо ҷузъи «даст» дар зарбулмасалу мақолҳои халқҳои ваҳонизабон ва англисзабон хеле зиёд ба кор рафтаанд. Дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои ваҳониву англисӣ бо ҷузъи **даст//hand**, пеш аз ҳама, фаъолияти меҳнати инсон ҳамчун одати ҳамарӯза инъикос меёбад:

вах. **i dast, dasti dəgarər qwat** [81, 110] [*таҳтул.* як даст қувваи дасти дигар];

вах. **da anglək pə ʔaʃ dingak nəwost** [*таҳтул.* даҳ ангушт ба даҳон задан намешавад];

вах. **ar kuy dast yaw ʔaʃər qrib** [*таҳтул.* дасти ҳар кас ба даҳони ҳудаш наздик];

вах. **dasti binymək** [*таҳтул.* дасти бенамак];

вах. **cə i dastən sdo nənywyzd** [*таҳтул.* аз як даст садо намебарояд];

вах. **ʔə dast cə gurən uʃ** [*таҳтул.* дастам аз қабр боло].

Доир ба зарбулмасали охир бояд гуфт, ки дар тафаккури мардуми Ваҳон, он ки мемирад чашмҳояш пӯшида ва дасту пояш бояд рост бошанд. Агар мурдае чашмаш пӯшида нашавад, мегӯянд, ки ӯ касеро интизор аст. Аммо дар зарбулмасали «**ʔə dast cə gurən uʃ** [*таҳтул.* дастам аз қабр боло]» шахсеро мегӯянд, ки ӯ аз касе аз ҳешони наздики худ норизо бошад. Яъне, вақти мурдан дасташ ҳам намехӯрад.

Дар зарбулмасалу мақолҳои забони англисӣ **hand** «даст» бештар аз ҳама, муваффақияти корро ифода мекунад:

англ. **handful of trade is a handful of gold** [173, 249] [*муодил.* хунарманд хор намешавад];

англ. **many hands make light work** [173, 133] [*муодил.* ба иттифоқ ҷаҳон метавон гирифт].

Дар зарбулмасалҳои англисӣ баъзан беилтифотии махсус нисбати одамони кунҷков бо ёрии ҷузъи **hand** инъикос меёбад:

англ. **put not your hand between the bark and the tree** [173, 176] [*муодил.* лагади харро хар мебардорад].

Ғайр аз ин, дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ бо ҷузъи **hand** «даст» мушкilotи гум кардани боварӣ ва имконияти рафтори хоинӣ аз ҷониби шахси наздик инъикос меёбад, ки аз паҳншавии хоинӣ, махсусан, байни одамони наздик хабар медиҳанд:

англ. **give him an inch and he'll take an ell** [*таҳтул.* даст додем, аз оринҷ мегиранд];

англ. **hand that gives, gathers** [173, 132] [*муодил.* дасти диҳанда бало];

Дар забони англисӣ **hand** «даст» метавонад, ягон навъ сифатҳои мусбати инсониро ифода кунад, масалан, поквичдонӣ ё самимиятро:

англ. **a clean hand wants no washing** [167, 161] [*маъно.* наҷот дар ростӣ аст ва ҳалокат дар дурӯғ];

англ. **they are hand and glove** [167, 388] [*маъно.* нохун аз гӯшт ҷудо намешавад].

Сангдилӣ, фориғболӣ ва бепарвоӣ дар забони англисӣ нуқсони аз ҳама бузурги инсон маҳсуб мешавад: **worse than a bloody hand is a hard heart** [173, 223] [*муодил.* дасти хунрез, бадтар аз дили бераҳм аст].

Дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ бо ёрии ҷузъи **hand** «даст» метавонад, афзалшумории ягон чиз нисбат ба чизи дигар аз ҷониби инсон баён гардад:

англ. **a gift in the hand is better than two promises** [173, 41] [*муодил.* аз дунбаи насиё шуши нақд беҳ];

англ. **a sparrow in your hand is better than a pigeon on the roof** [173, 252] [*муодил.* чумчуки дар дастбуда беҳ аз лайлаки дар ҳаво].

Дар тасвири олами тоҷикони вахонизабон муносибати мусбати инсон ба меҳнат баён мегардад ва диққати махсус ба нақши даст дар фаъолияти ҳаётии

ӯ дода шудааст. Аммо дар баробари он муносибати манфии одамон ба меҳнат низ тавассути чузъи «даст» ифода меёбад:

вах. **yaw dast xoli skam dam** [таҳтул. даст ба пушт мондан], яъне аз уҳдаи ягон кор набаромадан;

вах. **xə dasti ba crakər nərand** [таҳтул. дастанахро барои бўса намедиҳад], яъне ягон кор кардан намехоҳад;

вах. **cə nokas yarkən xə dasti ba carət nezd** [таҳтул. аз кори нокас дастхоятро бўса карда бинишин];

вах. **vrytən yi dast də grivon iw də tbaq** [81,107] [таҳтул. як дасти бародар, дар гиребон, дигараш дар табақ аст];

вах. **yi dastən yi sdo** [таҳтул. аз як даст як садо мебарояд];

вах. **xə vdəki də xyi dastən kur crak** [таҳтул. роҳи худро бо дастони худ вайрон кардан].

Ҳамин тавр, дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои вахониву англисӣ бо ёрии чузъҳои **dast//hand** «даст» фаъолияти меҳнати инсон чун одату анъанаи ҳамарӯза инъикос меёбад. Дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ **hand** «даст» муваффақияти корро ифода мекунад, ки ин дар забони вахонӣ низ на ҳамчун уҳдадорӣ, балки чун шароити одии зиндагӣ фаҳмида мешавад.

3.3.3. Воҳидҳои соматикӣ бо чузъи **pzyv// heart** «дил»

Дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои вахониву англисӣ **pzyv// heart** «дил» узви асосӣ ва марказии инсон маҳсуб мешавад. Олами ботинии инсон ҳамеша ба дил нигаронида шудааст ва «майдони» дил ончунон фарох аст, ки як олами бузург метавонад дар он ғунҷад. Дар зарбулмасалу мақолҳои вахониву англисӣ соматизми мазкур беш аз ҳама чунин эҳсоси ҳаяҷони инсониро ба мисли хурсандӣ, муҳаббат, дилсӯзӣ, ғуссаву сӯг ва ғайра ифода мекунад. Дар зарбулмасалу мақолҳои зерини забони вахонӣ ҳамин сифатҳои инсонӣ баръало инъикос ёфтаанд:

вах. **pzyv ki cə ʒit, cə kur čəʒmən yaʃk nywyzd** [81, 111] [*таҳтул.* агар дил бисӯзад, аз чашми кӯр ҳам ашк мерезад];

вах. **pzyv xaʃt, ryd rəʃt** [81, 111] [*таҳтул.* дил мекашаду по меравад];

вах. **хə pzyv šiytonər mərānd** [*таҳтул.* дилро ба шайтон мадеҳ];

вах. **yavi pzyviš iw** [*таҳтул.* дилашон як будааст];

вах. **xalg pzyv xalgər doryw** [*таҳтул.* дили одам ба одам дору аст].

Ҳамчунин, шахсоне, ки дилу нияти нопок доранд, дар зарбулмасалу мақолҳои ваҳонӣ ва англисӣ мавриди танқид қарор мегиранд:

вах. **šak xalg pzyv ʃyw** [81, 114] [*таҳтул.* дили одами бад сиёҳ аст];

вах. **šak xalg хы šakiʔi cə dišt pzyv kaft** [81, 114] [*таҳтул.* одами бад, агар бадиашро фаҳмад, дилаш мекафад];

англ. **maks xalg pzyv šak goxt, ʃit xalg nəy** [*таҳтул.* паша дили касро беҳузур мекунад, аммо намекушад].

Дар зарбулмасалу мақолҳои забони англисӣ низ ифодаҳои маҷозии соматизми мазкур ҷой доранд, ки қисме агар «*happy heart*» вақтхушии инсонро фаҳмонад, иддаи дигар «*warm heart*», «*lighth heart*» сифати мусбат, накукорӣ ва самимияти одамро ифода мекунад:

англ. **a light heart lives long** [173, 129] [*таҳтул.* дили кушод умри дароз мебинад];

англ. **a light heart makes light work** [*таҳтул.* дил кушод бошад, ҳар коре осон мегардад];

англ. **blithe heart makes a blooming visage** [*таҳтул.* дили пок руҳи нуронӣ дорад].

Дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ «дил» сарчашмаи неру ва мардонагист:

англ. **to a brave heart, nothing is impossible** [*таҳтул.* барои дили шучоъ ҳама кор саҳл аст];

англ. **idle folks lack no excuses** [173, 72] [*муодил.* дили нохоҳам, узри бисёр];

англ. **he that all men will please shall never find ease** [173, 136] [*муодил.* дили раҳмин ҳамеша ғамгин];

англ. **far from eye, far from heart** [*маъно.* аз дил биравад ҳар чӣ аз дида равад] [167, 310];

англ. **he had needed by times that would please everybody** [173, 136] [*муодил.* дили ҳамаро гирифта намешавад, ё ин ки ёфтан душвор].

Барои «дил»-и англисӣ чунин сифатҳо аз қабилӣ ҷасорат, ғайратмандӣ ва боирода будан ҳатмӣ маҳсуб меёбанд.

Хулоса, дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои ваҳониву англисӣ соматизми **pzyv//heart** «дил» метавонад, бо оташи ботинии инсон муқоиса шавад, ки дар худ бадқасдӣ, бим ва зарбаро дорост: англ. **the heart that once truly loves never forgets** [*таҳтул.* гар аз таҳти дил дӯст дорӣ, ҳеҷ гоҳ фаромӯш нахоҳӣ кард].

3.4. Воҳидҳои соматикӣ бо ҷузъи **mis//nose** «бинӣ»

Дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои ваҳониву англисӣ **mis//nose** «бинӣ» кам дучор шавад ҳам, вале узви муҳими рӯй маҳсуб мешавад, ки ба нафаскашии инсон имконият медиҳад. Дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои ваҳониву англисӣ бинӣ метавонад, ҳисси кунҷковии инсонро ҳамчун ҷиҳати манфии ҳислати инсон инъикос намояд:

ваҳ. **ҳә misi sə ҳы tor məkat** [*таҳтул.* биниатро дар сарат нагузор (ҳавобаландӣ накун)];

ваҳ. **ҳә mis višvakər loiḡ nast** [*таҳтул.* лоиқи тоза кардани бинӣ ҳам нест (одами ноқобил)].

Дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ сифатҳои инсон аз қабилӣ таҳаммул кардан, босабру тоқат будан инъикос мегардад: яъне дар ҷӯши ғзаб инсон меҳаҳад касеро ба танг оварад, аммо барои аз чунин амал худдорӣ кардан, босабру тоқат будан зарур аст:

англ. **don't cut off your nose spite your face** [*таҳтул.* қаҳрат омад, биниятро газ];

англ. **don't borrow another's nose to breathe with** [*таҳтул.* ба ҳар кор бинӣ нахалон];

англ. **he that has a great nose thinks everybody is speaking of it** [*таҳтул.* ҳар касе, ки бинии дароз дорад, ҳаёл мекунад, ки ҳама дар бораи вай гап мезананд].

3.3.5. Воҳидҳои соматикӣ бо ҷузыи ҷəʒm//eyes «чашм»

Ба туфайли чашм инсон амалан ҳамаи иттилоотро доир ба объектҳои олами беруна мегирад ва маҳз чашмон абзори асосии дарки воқеияти ихотақунанда маҳсуб мешаванд. Ҷузыи ҷəʒm «чашм» дар ифодаи маънои нахустини худ дар зурбулмасалҳои ваҳонӣ дар муқоиса бо зарбулмасалҳои англисӣ доимо истифода намешавад:

ваҳ. **dur sətəkət ҷəʒm mərz** [*таҳтул.* шикам серу чашм гурусна];

ваҳ. **uz ғə ҷəʒm kaʔəm tu ғə рыд** [*таҳтул.* ман чашмамро мемунам, ту поятро];

ваҳ. **ғы ҷəʒmət ti ruy** [*таҳтул.* чашми ману рӯи ту];

ваҳ. **yaw ҷəʒməʃ рыʃt** [*таҳтул.* чашмаш мечӯшад];

ваҳ. **сə ҷəʒm yaw kərək** [*таҳтул.* зери чашм кардааст];

ваҳ. **ҷəʒm vitk** [*таҳтул.* чашм шудааст];

ваҳ. **ҷəʒm tər vədək** [*таҳтул.* чашм ба роҳ чор будан].

Чашм ин оинаи дил аст ва ҳолатҳои гуногуни руҳии инсонро нишон медиҳад: англ. **the eyes are the window of the soul** [173, 251] [*таҳтул.* чашм оинаи дил аст].

Дар зарбулмасалу мақолҳои ваҳонӣ ва англисӣ бо ҷузыи ҷəʒm//eyes «чашм» муҳокимаи зебоии берунӣ инъикос мешавад, оинаи дил — чашм ҳолатҳои гуногуни руҳии инсонро нишон медиҳад:

англ. **to cry with one eye and laugh with the other** [*таҳтул.* бо як чашм гирия бо дигараш ханда ё бо чашм гирёну бо дил хандон];

англ. **send (carry) owls to Athens** [173, 250] [*таҳтул.* чашма пеши дарё бурдан];

англ. **love is blind** [173, 158]; [*таҳтул.* чашми дилдода кӯр аст];

англ. **man ever knows what he can do till he tries** [173, 251] [*маъно.* чашми одам охуву дастонаш шер];

англ. **what the eye doesn't see, the heart doesn't grieve over** [173, 195] [*маъно.* набинаму насӯзам].

Дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ чашмон, вақте ки дар онҳо муҳаббати инсон инъикос меёбад, зебо шуморида мешаванд:

англ. **beauty lies in lover's eyes** [173, 177] [*маъно.* зебой дар чашми ошик аст].

3.3.6. Воҳидҳои соматикӣ бо ҷузъҳои ʔaʃ//mouth «даҳон», zik//tongue «забон» ва ɔɪndɪk «дандон»

Зарбулмасалу мақолҳое дар забони ваҳонӣ мавҷуданд, ки дар таркиби худ ҷузъҳои соматикӣ ʔaʃ «даҳон», zik «забон» ва ɔɪndɪk «дандон»-ро доранд. Ҷузъҳои соматикӣ мазкур дар мавриде истифода мешаванд, ки бештар ба суҳан гуфтан иртибот дошта, паҳлуҳои гуногуни суҳангӯй – суҳанҳои неку бад дар онҳо инъикос меёбад:

вах. **zik bi cətxon** [81, 113] [*таҳтул.* забон устухон надорад];

вах. **ʔə zik palm kʔak** [*таҳтул.* забон нарм бошад];

вах. **yaw zik vərz** [*таҳтул.* забондарозӣ кардан];

вах. **ʔə qəsaɪ mak diət ʔan** [*таҳтул.* суҳанро макида гӯй];

вах. **yupk dam ʔaʃ ʔin nəwost** [*таҳтул.* об дар даҳонаш гарм намешавад];

вах. **ʔə sari rand ʔə ziki nəy** [*таҳтул.* сарашро медиҳаду забонашро не];

вах. **čiz ki də pzyv nast, tər zik nəwizit** [81, 114] [*тахтул.* чизе ки дар дил нест, ба забон намеояд];

вах. **zar qəsa sə yodən nərəšt** [81, 115] [*муодил.* захми забон дардовартар аст аз захми шамшер];

вах. **myrдыm ʔaš wydrak nəwost** [*тахтул.* даҳани мардум баста намешавад];

вах. **čiz ki də pzyv səy tər ʔaš (zik) wizit** [*тахтул.* ҳар чизе, ки дар дил аст, ба забон меояд];

вах. **tkai ʔə ʔaš čəq dьrз** [*тахтул.* луқмаро чени даҳон бигир];

вах. **zik crak** [*тахтул.* забон задан (лагнбардорӣ кардан)];

вах. **zik Əvyak** [*тахтул.* забон дуздидан (аз гапи худ гаштан)];

вах. **lup ʔaš** [*тахтул.* даҳонкалон (сергап, серҷоғ)];

вах. **ʔašwəsk** [*тахтул.* даҳони хушк (бенасиб шудан)];

вах. **tī zik sə nə ьмыт, ʃapt taw it** [*тахтул.* агар забон надошта бошӣ, луқмаи гург мешавӣ];

вах. **wyšdunʔaš** [*тахтул.* даҳони каҳдон (сергап)];

вах. **cam ʔašən zəmdma nywьzɔd** [*тахтул.* аз даҳонаш тӯфон мебарояд] яъне, ҳақоратҳои бад мекунад.

вах. **дындыkprič** [*тахтул.* кирми дандон (касе, ки бисёр гап мезанад)];

вах. **ʔə дындыкəš žramd** [*тахтул.* дандон ба дандон мемонад, яъне, дар қаҳру ғазаб шудан нисбати касе];

вах. **дындык tər дындык dingak** [*тахтул.* дандон бар дандон задан], яъне, аз қаҳру ғазаб ларзидан.

Зарбулмасалу мақолҳое, ки дар забони англисӣ доир ба ин мавзӯ истифода мешаванд, хеле маъмул мебошанд:

англ. **a fool's tongue runs before his wit** [*тахтул.* одами аҳмакро забонаш пеш аз сараш кор мекунад];

англ. **an ox is taken by the horns and a man by the tongue** [*маъно.* забони ман – душмани ман] [167, 581];

англ. **he that talks much lies much** [173, 76] [*таҳтул.* касе, ки бисёр гап занад, бисёр дурӯғ мегӯяд];

англ. **the tongue is not steel, yet it cuts** [173, 43] [*муодил.* аз захми забон захми табар бех];

англ. **wine is in, truth is out** [*муодил.* дар вақти ҳушёрӣ дар зеҳн аст, дар мастӣ дар забон] [173, 43];

англ. **keep your mouth shut and your ears open** [173, 261] [*муодил.* даҳонатро пӯш, гӯшҳоятро кушода мон, яъне, кам гӯю бисёр шунав];

англ. **fool's tongue is long enough to cut his own throat** [173, 102] [*муодил.* булбул аз забонаш дар банд аст];

англ. **pigs grant about everything and nothing** [173, 124] [*муодил.* дарвозаи шаҳро бастан мумкин, даҳони бадгӯро не].

Дар зарбулмасалу мақолҳои бо чӯзҳои соматикӣ забон, даҳон ва дандон бештар ҷаҳони андеша ва тарзи гуфтори ваҳонизабонон ва англисзабонон ба суҳангӯӣ ва одобу фарҳанги гуфтор мансуб буда, баъзан дар ҳар ду забони гуногунӣ – ваҳонӣ ва англисӣ иртиботи забону тафаккур низ мавриди истифода қарор мегирад.

Зарбулмасалу мақолҳои мавҷуданд, ки ҳоси забони ваҳонӣ буда, муодили худро дар забони англисӣ надоранд:

вах. **ti zik ti dəʃman** [*таҳтул.* забонат душманат аст];

вах. **ʃə sari rand ʃə ziki nəy** [81, 116] [*таҳтул.* сарашро медиҳад, забонашро не];

вах. **dəzd xalg zik kəʃ** [*таҳтул.* забони дузд кӯтоҳ аст];

вах. **ti zbun mur** [*таҳтул.* забонат баста шавад];

вах. **ti zik i qloʃ** [*таҳтул.* забонат дароз];

вах. **ti zik ta gur** [*таҳтул.* забонат дар гӯр];

вах. **zik bi ustuxon** [81, 109] [*таҳтул.* забон устухон надорад].

Ҳамин гуна, як гурӯҳ зарбулмасалу мақолҳои забони англисӣ низ муодили худро дар забони ваҳонӣ надоранд:

англ. **tongue ever turns to the aching tooth** [173, 245] [*муодил.* ҳар кас аз дарди худ менолад];

англ. **tongue breaks bone, through itself has none** [173, 150] [*муодил.* забон лаҳми гӯшт];

англ. **tongue is not steel, yet it cuts** [173, 43] [*муодил.* аз захми забон захми табар беҳ];

англ. **tongue of idle person is never idle** [173, 109] [*муодил.* дар гап паҳлавон, дар кор ҳайрон].

Албатта, ҳар як миллату халқ таърихи худ ва фарҳанги худро дорад, ки асрҳо ё ин ки ҳазорсолаҳо ташаккул ёфтаанд ва асосан, беназирии ҳар як миллат маҳз дар забони вай таҷассум меёбад. Дар зарбулмасалу мақолҳое, ки дар забонҳои ваҳонӣ ва англисӣ дар мавриди соматизмҳои забон, даҳон ва дандон дида баромедем, воқеан махсусиятҳои соҳибони ин забонҳоро нишон дода, то чӣ андоза тафовут доштани онҳоро аз якдигар муайн мекунанд.

Хулосаи боби сеюм

Дар боби мазкур вижагиҳои миллию-фарҳангии зарбулмасалу мақолҳои ваҳонӣ бо унсурҳои зоонимӣ ва соматикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ мавриди таҳлил қарор дода шуданд. Хулоса:

1. Дар зербоби аввал хусусиятҳои маъноии зарбулмасалу мақолҳои забонҳои муқоисашаванда бо воҳидҳои зоонимӣ баррасӣ гардида, ҳамзамон таркибу ибораҳои зарбулмасалу мақолҳое, ки ҷузъҳои ҳайвонот дар худ доранд, муайян гардиданд. Таҳлили зербанди мазкур нишон дод:
 - а) инсон ва ҳайвон, ки ҳар ду ҷузъи асосии табиат мебошанд, бо ҳам пайвастагии зич доранд;
 - б) инсон ҳатто бо забоне, ки дар ҷомеаи худ гуфтугӯ мекунад, бо ҳамон забон бо ҳайвонҳо низ гуфтугӯ мекунад. Ҳарчанд қавмҳои инсоният ва забонҳои онҳо гуногун бошанд, вале ҳайвоноти ин ё он намуд дар тамоми ҷаҳон як хел шакл ва як хел овоз доранд;

- в) зарбулмасалу мақолҳое, ки вобаста ба ҳамин мавзӯ дар забонҳои ваҳонӣ ва англисӣ гирдоварӣ шуда, мавриди таҳлил қарор гирифтанд, аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар фаҳмиши ин ҳар ду соҳибзабонон муносибат ба ҳайвон як хел буда, танҳо аз рӯйи афзалият вобаста ба муҳити атроф ва ҳудуди ҷуғрофӣ ҳайвонот дар байни соҳибзабонон фарқ мекунанд;
 - г) ҳайвони афзалиятдошта, дар зарбулмасалу мақолҳо бештар мавриди қорбурд қарор мегирад. Нисбат ба онҳо, ҳам аз назари мусбӣ ва ҳам аз назари манфӣ таваҷҷуҳ зоҳир мегардад ва вобаста ба ҳислату хусусияташон дар симои онҳо инсонҳо муқоиса гардида, зарбулмасалу мақолҳо эҷод гардидаанд;
 - д) зарбулмасалу мақолҳои эҷодшуда дар ҳар ду забони муқоисашаванда на дар пояи эътиқодот, балки дар заминаи таҷрибаи андӯхтаи соҳибзабонон ба вуҷуд омадаанд. Аз ин рӯ, қисми зиёди ин гуна зарбулмасалу мақолҳо мазмунан бо ҳам монанд буда, муодилҳои худро дар ин ё он забон доранд.
2. Дар зербоби дигари боби мазкур хусусиятҳои миллию фарҳангии зарбулмасалу мақолҳо дар асоси соматизмҳо дар забонҳои ваҳонӣ ва англисӣ мавриди таҳлил қарор дода шуданд. Таҳлили зербоби мазкур ба мо имкон медиҳад ба хулосае оем, ки:
- а) аз сабаби аз назари биологӣ як хел офарида шудани инсонҳо воҳидҳои соматикӣ барои ҳама ягонаанд. Танҳо гуногунрангии забонҳо дар байни соматизмҳо тафриқаи забониро ба вуҷуд овардаанд;
 - б) зарбулмасалу мақолҳои забонҳои ваҳонӣ ва англисӣ ҷузъҳои соматикӣ сар, даст, дил, бинӣ, чашм, даҳон, дандон ва забон дар тасвири ҳар ду соҳибзабонон ҷузъҳои мазкури соматикӣ вобаста ба вазифа ва амалқард дар зарбулмасалу мақолҳо ба қор бурда мешаванд ва ба онҳо тобишҳои гуногуни маъноӣ мебахшанд.

ХУЛОСА

Дониستاني хусусиятҳову роҳҳои баёни фикр дар зарбулмасалу мақолҳо, ки эҳсосоти гуногунро ифода мекунанд, имконият фароҳам меоварад, то забон ва фаҳмиши фарҳангии намоёндагони халқҳои гуногун омӯхта шаванд ва онҳо дар раванди робитаҳои байнифарҳангӣ барои комилан мувофику якхела дарк намудани нутқи эҳсосотии дигар забонҳо кумак расонанд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки нақши зарбулмасалу мақолҳо дар гуфтор бузург аст ва онҳо қодиранд, ки афкори фардиро фаҳмонанд, тасвир намоёнд, ба ягон хел объекти нутқ баҳо диҳанд, андешаҳоро муассиртару равшантар созанд ва таъсири онро баландтар кунанд. Муносибате, ки байни одамон муқаррар шудааст, дар раванди фаъолияти амаливу маънавии онҳо ҳамчун муносибати ҷамъиятӣ муайян мешавад. Ин категорияи басо васеи муносибатҳои равоншиносӣ, истехсолӣ, сиёсӣ ва ахлоқӣ метавонад расмӣ, хизматӣ ва шахсӣ бошад. Муносибати шахсӣ ба баҳодиҳӣ ва фаъолиятнокӣ бояд алоқаманд бошад. Дар сохтори муоширати одамон олимон таъсири байниҳамдигарии таълими онҳоро ба ҷузъҳои ахлоқӣ, ҳаяҷонӣ ва маърифатӣ ҷудо мекунанд. Ҷузъи ахлоқӣ натиҷаҳои фаъолият ва рафтор, қиёфабозӣ, имову ишорат, лолбозӣ (пантомимика) ва ахиран нутқро дар бар мегирад. Яъне ҳар чизе, ки дар шахсияти инсон зоҳир мешавад, метавонад аз ҷониби дигар одамон мушоҳида карда шавад. Ҷузъи ҳаяҷонӣ, пеш аз ҳама, ҳолатҳои ҳаяҷонии мусбат ва манфӣ, эҳсосоти ҳаяҷонӣ, аз худ, аз кор ва аз шарикӣ иртиботдошта қонё буданро дар бар мегирад. Ҷузъи маърифатӣ тамоми равандҳои равонии бо маърифати фарогиранда ва ҳуди шахс алоқамандро дар бар мегирад. Инҳо эҳсосот, тасаввурот, хотира, ҳаёлот ва тафаккур мебошанд. Ба ғайр аз ин, ҷузъи мазкур аз ҳамаи хусусиятҳои фаҳмиши байниҳамдигарии шарикон, аз таносубият ва ҳаммонандӣ фарқ мекунад. Инсон аз рӯйи табиати худ мавҷуди иҷтимоӣ маҳсуб ёфта, ба қатори маҳсули муносибатҳои ба ном иртиботдошта дохил мешавад. Гузашта аз ин, муносибатҳои байниҳамдигарӣ дар раванди муошират пайдо шуда, инкишоф

меёбанд. Муошират ва муносибати бефосила ба якдигар иртибот доранд. Танҳо ҳангоми муошират ҳамчун шакли олии ғаёлияти якҷоя амалкунӣ, мубодилоти байни ҳамдигарии донишҳо, маҳорат, шавқу завқ мавқеъгирию баҳогириҳо ногузир аст. Ҳамон мубодилот сермахсул маҳсуб мешавад, ки агар миёни одамон муносибатҳои байнишахсӣ бо дарназардошти чунин чузъҳо, аз қабилӣ идроку ғаҳмиши одамон ба ахлоқ муқаррар карда шаванд.

Ҳамин тариқ, аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки дар зарбулмасалу мақолҳо муносибатҳои байнишахсӣ хеле равшан инъикос карда мешаванд, зеро онҳо, ки «оина»-и фарҳанг маҳсуб меёбанд, дар худ фарҳангери таҷассум мекунанд, ки дар он ҳудудҳои мардум, зеҳният ва ҷаҳонбинии онҳо бештар инъикос меёбад ва ин маҳсули нутқи зинда, эҷодиёти фарҳангии халқ, ифодаҳое ҳастанд, ки аз ҷаҳорҷӯбаи нуктаҳои хусусияти пандомездошта бармеоянд. Дар зарбулмасалу мақолҳо афкори назари амалӣ, ғалсафӣ ва эҷодӣ ба олами ҳастӣ дида мешаванд, ки онҳоро василаи арзишмандии ғаҳмиш медонанд.

Ҳамин зайл, ҳангоми таҳлили муқоисавии зарбулмасалу мақолҳои забонҳои ваҳониву англисӣ маълум гардид, ки миқдори муайяни зарбулмасалу мақолҳо дар забонҳои таҳқиқшаванда аз рӯи маъно мувофиқат мекунанд ва миқдори зиёди ин зарбулмасалу мақолҳо доираи гуногуни ғаёлияти соҳибзабонро фаро мегиранд. Интиҳоби ашёву ҳодисаҳо ва образҳои дар тули асрҳо мавҷуда ва дар забон аз насл ба насл устувор монда, бисёр тарафҳои инкишофи таърихӣ, фарҳанги миллий, ганҷи маънавӣ ва ҷаҳонбинии онро нишон медиҳад. Бо тобишҳои ғаврӣ ва ҳаяҷонишон таснифоти семантикиашон ба пуррагӣ қонеъкунанда набуда, комилан беинтиҳо мебошанд. Дар таркиби онҳо миқдори муҳимми баёнӣҳое мавҷуданд, ки аз нигоҳи тасвири симо ва гуногунмавқеии услубӣ фарқкунанда мебошанд. Ҳамаи ин зарбулмасалҳо ба якҷанд гурӯҳи мавзӯӣ ҷудо карда шуданд, ки муҳимтарини онҳо олами ҳайвонот ва наботот, инсон ва ҳаёту ахлоқи ӯ, қисмҳои бадан, меҳнат, меҳмондорӣ ва эҳсосот (хусусан

тарсу ваҳм)-ро дар бар мегиранд. Тарафҳои образнокӣ ва мавзӯҳои мантиқии зарбулмасалҳои англисӣ бо ҳамон усулҳое, ки дар зарбулмасалҳои ваҳонӣ дида мешавад, тасниф шуданд. Онҳо ҷанбаҳои гуногуни ҳаётро инъикос мекунанд: олами ҳайвоноту наботот, вақт, меҳнат, инсон, узви бадан, ҳаёт ва рӯзгори инсон.

Ҷамъбасти «гурӯҳҳои мавзӯӣ» шаҳодат аз он медиҳад, ки маводи мавҷудии зергурӯҳҳои мавзӯии забони ваҳонӣ дар забони англисӣ низ мушоҳида мешавад. Пуррагии гурӯҳи мавзӯии зарбулмасалҳо дар бораи ҳайвонот ва гурӯҳи соматикӣ ҳар ду забонҳо тахминӣ аст. Дар забони ваҳонӣ зергурӯҳҳои мазкур назар ба англисӣ васеъ ва ғанӣ нишон дода шудаанд. Дар дохили ҳамаи гурӯҳҳои мавзӯӣ ва зергурӯҳҳо низ гуногунӣ ба мушоҳида мерасад. Таҳқиқот нишон дод, ки таркиби зергурӯҳҳои мавзӯии нуқтаи назари инсонро инъикоскунанда, аз ҷиҳати устувории баланд тафовут доранд. Ин андеша бар он аст, ки муносибатҳои байниинсонӣ ва роҳҳои умумии рафтори одамон дар ҳама тасвири устуворро таҷассум мекунанд. Меъёрҳои маданият, ҳаёти инсонӣ ва фаъолияти ақлонӣ усулан ягонаанд, ки он барои якдигарро фаҳмидани одамон кумак мекунанд ва ҷиҳатҳои рафтори одамонро новобаста аз ҷойи зисти онҳо, мансубияти миллӣ ва дину мазҳабашон мефаҳмонад.

Бо корбурди маҷозу истиораҳои анъанавии зарбулмасалӣ ва дигар воситаҳои тасвир дар забонҳои муқоисашаванда бисёр зарбулмасалҳо сохта шудаву офарида мешаванд.

Дар забонҳои муқоисашаванда воҳидҳое мавҷуданд, ки бештар бо ҳам мувофиқат мекунанд. Ин гуна воҳидҳо гурӯҳи зарбулмасалҳоеро меномем, ки дар забонҳои англисӣ ваҳонӣ якхеланд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки муносибатҳои байниинсонӣ ва роҳҳои умумии рафтори одамон дар ҳама тасвири устувору босуботро таҷассум менамояд.

Дар қорҳои ба паремиялогия ва ба луғату маҷмуаҳои зарбулмасалу мақолҳо бахшидашуда қайд карда мешавад, ки маводи дар онҳо ғуншуда

баръало таърих, мардумнигорӣ (этнография), ахлоқ, расму оин ва дигар хусусиятҳои ин ё он халқро инъикос мекунад, ки ин ҳама воҳиди забониро ташкилу бунёд кардаанд.

Дар он маҷмуи пурраи воқеияти этнографӣ, иттилоот дар бораи сохти ҷамъиятии таърихӣ ва муосир, хусусиятҳои табиат мушоҳида мешавад. Вале дар ҳар маҷмуа ба кадом халқе, ки он тааллуқ надошта бошад, мо аз хурдӣ панду ҳикмати ошноро дармеебем. Дар ҳар забон мувофиқати ҳар як зарбулмасалу мақолҳои забони дигарро ёфтан мумкин аст.

Дар онҳо низ ҳамон як маънӣ ва ҳамон муносибати объектҳо ҳастанд, вале ҳуди объектҳо чун қоида дигаранд. Кӯшиши мо ҷиҳати таснифоти мувофиқати паремиологии забонҳои вахонию англисӣ дар илми паремиологӣ низ асоснок карда мешавад.

Мувофиқатҳои маъноии паремияҳои вахонию англисӣ дар ҳар сурат аҳамиятнок аст, ки ин забонҳо решаҳои ирсии умумӣ ва фарҳанги халқҳоро доро мебошанд.

Сабаби асосии монандии зарбулмасалу мақолҳои забонҳои гуногун дар умумияти амалкардҳои асосии забонӣ ва фолклории онҳо ифода меёбад. Тавре дар таҳқиқотҳои махсус эътироф гардидааст, зарбулмасалҳо дар худ, пеш аз ҳама, аломатҳои хосаи забонӣ – шифоҳӣ ва амсилаҳои симоофарӣ яке ва дигаре, аз ҳолатҳои ҳаётиву мантиқӣ ва ё муносибати байни ашёҳоро таҷассум меkunанд.

Мавҷудияти ҳамарзишии семантикии байнизабонии зарбулмасалҳо на танҳо ба хешигариҳои забонҳо ва умумиятҳои иҷтимоию таърихии халқҳо вобаста аст, балки ба он омилҳое сабаб шудаанд, ки ба бисёр қолабҳои комилан таърихии маҳсули моддӣ ва муносибатҳои истеҳсоли мутобик гардидаанд. Ин тамоюли пайвандӣ ва иҷтимоӣ боиси он шудааст, ки миёни гурӯҳҳои зарбулмасалҳои забонҳои гуногун ҳодисаҳои пурра ё ин ки қисман якхелагии семантикӣ ба мушоҳида мерасанд.

Тақсимбандии зарбулмасалҳо аз рӯйи гурӯҳҳои мавзӯӣ имкон медиҳад, то хулоса намоем, ки зарбулмасалҳои таҳлилшуда дар забонҳои баррасишаванда аз ҷиҳати маъно ба инсон равона гардидаанд.

Таваллуд ва марг, ҳолатҳои ҷисмонӣ ва муассир, махсусиятҳои хислат, фаъолияти ақлонӣ, синну сол, симои зоҳирӣ, табиати ўро ихотакарда, олами ҳайвоноту наботот ва ғайраҳо, аслан, тамоми зухуроти ҳаёти инсонӣ дар ҳазинаҳои зарбулмасалҳои забонҳои муқоисашаванда равшан инъикос меёбанд. Маводи таҳқиқшуда монандии калони зарбулмасалҳо ва хусусияти миллию фарҳангиро ошкор намуд.

Зарбулмасалу мақолҳо дар худ дониши умумии ибтидоӣ, меёрҳои зиндагӣ ва рафторро таҷассум мекунанд, ки ба инсон дар фаъолияти ҷамъиятӣ, истеҳсолӣ ва фарҳангии ташаккулёфтаи он комёбиро таъмин мекунад. Шакле, ки ин донишҳо дар онҳо нишон дода мешавад, яъне шакли панду ҳикматҳои зарбулмасалӣ – бо мухтасарии мутлақ ва таълифи лаҳзаҳои суҳанпардозиву шоирона дар калимаҳо фарқ мекунад.

Аз ин рӯ, зарбулмасал худ баёни қоидаҳост. Ин тарафи суҳанпардозии ифодаи маънои зарбулмасал мебошад. Ҷабҳаи шоиронаи он бо низоми маҷозии маънои калимаҳо ифода меёбад.

Хусусиятҳои милли дар коркарди этикаи муносибатҳои байниинсонӣ ахлоқӣ ифода шуда, воқеияти маҳаллӣ дар номи расму оинҳо (урфу одат), таомҳо, бунёдкорӣ ва дигар анъанҳо инъикос меёбанд. Истифодабарии зарбулмасалҳо дар нутқ, одатан ё барои гирифтани, ё барои фаҳмишу шинохти вазъиятҳои суҳанпардозиву шоирона, ки аз рӯйи қоидаи зарбулмасали пешниҳодшаванда бояд амал кард.

Натиҷаи таҳқиқот, инчунин нишон дод, ки тасвири дарки оламу атроф дар зарбулмасалу мақолҳо, новобаста аз шароитҳои муайяну аниқи фарҳангии мардумони англисзабон ва тоҷикони ваҳонизабон қариб ба ҳам монанд будааст. Вай ба силсилаи наваҳои гуногуни ашъиву мавзӯӣ ҷудо

мешавад, ки ҳар яки онҳо бо миқдори баъзе калимаҳои асосӣ бо ҳамон як маъно оварда шудаанд.

Дар ҳар ду забон навъҳои семантикӣ нишон дода шудаанд: инсон ва муносибат байни одамон, узвҳои инсон, ҳайвонот ва олами растаниҳо, рӯзгор, таом, маълумот, дину оин ва ғайра. Дар ҳар як навъи семантикӣ лексикаи умумӣ мавҷуд аст: калимаҳои мансуб ба одамон, калимаҳои ифодакунандаи касбу кор, сифатҳои ахлоқии инсон ва ғайра. Тааҷҷубовар аст, ки дар зарбулмасалу мақолҳои халқҳои аз ҳамдигар дар масофаи дур зиндагикунанда, дар шароитҳои гуногуни ҷуғрофӣ умр басарбаранда ва хоҷагиҳои навъи гуногунро пешбарандаву дину оинашон мухталиф, ҳамон як ҳайвон, чи хонагию чи ваҳшӣ оварда шудааст.

Ҳамаи ҳайвоноту парандагон дар корбурди симоофарӣ якхелаанд: саг – дӯсти инсон; барзагов ва асп – рамзи меҳнат, кор; хар – нодонӣ; харгӯш – тарсончакӣ; рӯбоҳ – маккорию ҳилагарӣ ва ғ. Ин ягонагии зарбулмасалу мақолҳо новобаста аз забон ба вучуд омадааст.

Ин бар он маъност, ки офаридани зарбулмасалу мақолҳо офарандаву эҷодкунандаи онҳоро ба интихоби калимаҳои аз ҷиҳати семантикӣ якхела мебарад, ки дар маънои маҷозӣ ва ба вожаҳои образнок бадалшудаи забон корбурд шудаанд.

Ҷудокунии намудҳои зарбулмасалу мақолҳо аз нуқтаи назари забоншиносии фарҳангӣ на танҳо аҳамияти бузурги махсуси забоншиносӣ, балки аҳамияти забоншиносии иҷтимоӣ дорад.

Худи интихоби ашёҳову ҳодисаҳо, образҳои дар тули садсолаҳо бавучудода ва аз насл ба насл дар забон устуворгардида бисёр тарафҳои инкишофи таърихии халқ, фарҳанги миллии он, ҳазинаи маънавӣ ва ҷаҳонбинии онро мекушояд. Бетағйир мондани таркиби гурӯҳҳои мавзӯӣ онро мефаҳмонад, ки ин бархе аз мулоҳизаҳои меъёри рафтору одобро инъикоскунанда бо устувориву суботи баланд фарқ мекунанд. Муносибатҳои байниинсонӣ ва меъёрҳои умумии рафтор барои одамон меъёри устувори

фарҳанги ро нишон медиҳад. Амалҳои хирадмандонаи инсонӣ, усулан, ягонаанд, ки ба одамон фаҳмиши ҳамдигариро осон карда, ҷиҳатҳои рафтори одамонро, новобаста аз мансубияти миллиашон мефаҳмонанд.

Тавре таҳлили гузаронидашуда нишон медиҳад, қисме аз зарбулмасалу мақолҳои як забон ба дигар забон мувофиқат доранд ва ҳазинаи умумии зарбулмасалии онҳоро ташкил медиҳанд. Маҳсулнокии баланди ҳамгунаҳо (эквивалентҳо) ва ҳаммонандҳо дар захираи зарбулмасалҳои байни забонҳои муқоисашаванда онро мефаҳмонад, ки дар халқҳои гуногун тасаввуроти умумӣ мавҷуд мебошад.

Гуфтан бамаврид аст, ки кори таҳқиқотии мазкур ба дарки дурусту комилан ба ҳам мувофиқи зарбулмасалу мақолҳо, фаҳмиши хусусиятҳои миллии забонҳои вахонию англисӣ мусоидат менамояд. Аз тарафи дигар, таҳлилҳои этнолингвистӣ ва забоншиносии фарҳангӣ нишон доданд, ки зарбулмасалу мақолҳо дар худ раванди зисту зиндагӣ, урфу одат, таърих ва ғ. мардумони мазкурро инъикос мекунанд ва дар ин раванд таҳлилу омӯзиши забонҳо судманд ва рӯзмарраву муассир мебошад:

1. Зарбулмасалу мақолҳои мардумони вахонизабон ва англисзабон, ки аксар аз таҷрибаи рӯзгор пайдо шудаанд, ифодакунандаи хусусиятҳои барҷастаи миллию фарҳангии онҳо мебошанд [3-М].
2. Зарбулмасалу мақолҳои халқҳои гуногунзабони вахониву англисӣ дорои мулоҳизаи якхела, вале хусусиятҳои гуногуни этникӣ ва таърихӣ мебошанд [4-М].
3. Ҳикмати халқ дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои муқоисашаванда фаровон зоҳир мешавад ва донишмандони зарбулмасалу мақолҳои ин халқҳо, на танҳо ба хуб донишмандони забон, балки ба фаҳмишу дарки беҳтарини андеша ва ҳислати онҳо мусоидат мекунанд;
4. Дар таркиби зарбулмасалу мақолҳо дар байни вожаҳои калидӣ, ки касбу кор, ашёи рӯзгор, ҳайвоноту растаниҳо ва ғайраҳо ифода мекунанд, тафовути муайяни луғавӣ мушоҳида мешавад. Чунин тафовут

бо махсусиятҳои тарзи зиндагии одамони ин кишварҳо, анъанаҳо, махсусиятҳои маишат ва шароитҳои ҷуғрофӣ алоқаманд мебошад;

5. Зарбулмасалу мақолҳо бо рӯзгори мардум зич алоқаманд буда, муҳити иқомат ва вижагиҳои фарҳангии иҷтимоии халқро тасвир менамоянд ва дар забон бо тобишҳои гуногуни маъноӣ ифодаи худро меёбад;
6. Ифодаи эҳсоси тарсу ваҳм ва марг дар зарбулмасалу мақолҳо ин намунаи барҷастаи сабақи таърих аст, ки мардум андӯхтаанд ва онро ба ояндагон ба мондагор мондаанд. Вожаҳои калидии дар ин навъи зарбулмасалу мақолҳо истифодашуда, ки бо тасаввуроти гуногун алоқаманданд, воқеияти зиндагиро инъикос меkunанд [10-М].
7. Хусусиятҳои маъноии зарбулмасалу мақолҳои забонҳои муқоисашаванда бо воҳидҳои зоонимӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар фаҳмиши ин ҳар ду соҳибзабон муносибат ба ҳайвон як хел буда, танҳо аз рӯйи афзалият доштан ин ё он ҳайвон вобаста ба муҳити атроф ва ҳудуди ҷуғрофӣ дар байни соҳибзабонон фарқ меkunанад [5-М].
8. Дар зарбулмасалу мақолҳои ваҳонӣ ва англисӣ ҷузъҳои соматикӣ вобаста ба вазифа ва вижагиҳо корбурд шудаанд, соҳибзабонон ба онҳо тобишҳои гуногуни маъноӣ мебахшанд [4-М].

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

Дар заминаи таҳқиқоти анҷомпазируфта чунин тавсияҳои илмӣ бо мақсади такмили муқоисаи зарбулмасалу мақолҳо дар забонҳои низомашон гуногун манзур карда мешавад:

1. Натиҷаҳои таҳқиқоти зеринро метавон ҳамчун мавод дар қорҳои таҳқиқотӣ ва дар таҳияи барномаҳо ё коркарди масъалаҳое, ки бо таҳқиқоти муқоисавии зарбулмасалу мақолҳои мардуми тоҷик аз нуқтаи назари забонӣ алоқаманданд, истифода кард.

2. Зарбулмасал ва мақолҳои забонҳои мазкурро ҳамчун маводи мусаввар ба китобҳои дарсӣ ва лавозимоти кишваршиносӣ низ ворид кардан мумкин аст.
3. Ҳангоми тадриси фанҳои фразеология, луғатнигорӣ, луғатшиносӣ ё ин ки таҳияи қомусҳои дузабона, китобу дастурамалҳои дарсӣ, маҷмуаи зарбулмасалҳои гировардашударо метавон ҳамчун аёният истифода кард.
4. Натиҷаҳои таҳқиқоти мазкурро метавон ҳангоми омӯзиши забони англисӣ дар муассисаҳои таълимӣ ҳамчун васоити такмили ҳусни баён ва сифати тарҷума истифода бурд.
5. Барои тарҷумонҳо зоозарбулмасалҳо ва зоомақолҳои асосӣ ва бештар корбурдшавандаи забонҳои тоҷикӣ, ваҳонӣ ва англисӣ, ки дар кор истифода шудааст, имкон медиҳанд, ки ҳаммаъно ё муодили зарурии онҳоро дар забони тарҷумашаванда дуруст интиҳоб намоянд.
6. Барои муҳаққиқоне, ки дар асоси зарбулмасалу мақолҳо таҳқиқоти муқоисавӣ анҷом медиҳанд, кори мазкур метавонад, ҳамчун маводи назариявӣ ва амалӣ хизмат расонад.
7. Таҳқиқоти вижагӣҳои маъноии зарбулмасалу мақолҳои забони ваҳонӣ дар муқоиса ба забони англисӣ нишон дод, ки дар забонҳои муқоисашаванда ҷанбаҳои зиёде ҳанӯз мавҷуданд, ки таҳқиқоти алоҳидаро тақозо менамоянд. Бинобар ин, бо дарназардошти муҳимияти тарҷумаи зарбулмасалу мақолҳо метавон ба таҳлили ҷанбаҳои дигар дар заминаи зарбулмасалу мақолҳо даст зад.
8. Дар асоси таҳқиқоти мазкур маълум гардид, ки зарбулмасалу мақолҳо дорои реалияҳои махсусе мебошанд, ки тарҷумаи онҳо аз як забон ба забони дигар ғайриимкон мебошад. Аз ин рӯ, тарҷумонҳо дар вақти тарҷума бояд ба ҳамин нозукии зарбулмасалу мақолҳо таваҷҷуҳ зоҳир намуда, ҳангоми тарҷума метавонад муодили ин ё он забонро дар забони тарҷумашаванда дарёфт намуда истифода баранд.

9. Зоонимҳо дар зарбулмасалу мақолҳо мавқеи бисёр муҳим ва калидӣ доранд. Бо истифода аз зоонимҳо мардум зарбулмасалу мақолҳое эҷод намудааст, ки хусусияти миллӣ ва тасвири забонии ҷаҳони ин ё он миллатро баръало инъикос мекунанд. Аз ин рӯ, баррасии зоонимҳо дар зарбулмасалу мақолҳо ба як кори таҳқиқотии мукаммале ниёз дорад, то тарҳи умумии тасвири забонии ҷаҳони миллатҳои гуногун ошкор гардад.
10. Соматизмҳо низ дар зарбулмасалу мақолҳо ҷойи асосиро ишғол мекунанд. Аз ин рӯ, дар асоси соматизмҳо низ бояд кори мукаммали илмӣ анҷом дода шавад, зеро барои инъикоси хусусиятҳои миллӣ онҳо аз аҳамият ҳолӣ нахоҳанд буд.

ФЕҲРИСТИ АДАБИЁТ

I. Феҳристи сарчашмаҳои истифодашуда

A) бо ҳуруфи кириллӣ:

1. Абдуллозода, Р. Зарбулмасал ва мақолҳо дар асарҳои С.Айнӣ. / Р. Абдуллозода. – Душанбе; Нашрдавтоҷ, 1958. – 102 с.
2. Азимова, М.Н. Сопоставительно-типологические исследования фразеологической системы таджикского и английского языков / М.Н. Азимова. – Душанбе, 2006. – 242 с.
3. Азимова, М.Н. Сопоставительный анализ фразеологических параллелей таджикского и английского языков / М.Н. Азимова. – Душанбе, 1999. – 115 с.
4. Аламшоев, М., Зоолшоева, Ш. К вопросу этнолингвистического изучения лексики цветообозначения шугнанского языка / М. Аламшоев, Ш. Зоолшоева. // Вестник хорогского университета. Вып. 2. №6. – Душанбе, 2005. – С. 3-4.
5. Аламшоев, М. Роль сопоставительного анализа шугнанских фразеологических единиц при обучении русскому языку в таджикских

- школах Шугнана / М. Аламшоев // Вопросы памирской филологии. Вып. 3– Душанбе: Дониш, 1985. – С. 137-141.
6. Алихонова, С.Т. Лексико-грамматические особенности шугнанских пословиц и поговорок / С.Т. Алихонова. – Душанбе, 2006. – 151 с.
 7. Аникин, В.П. Русские народные пословицы, поговорки, загадки и детский фольклор / В.П. Аникин // Исследование и тексты. Пособие для учителя. – М: Учпедгиз., 1957. – 240 с.
 8. Аникина, В.П. Пословицы и поговорки народов Востока / В.П. Аникина. – М: Восточная литература, 1961. – 736 с.
 9. Апресян, Ю.Д. Интегральное описание языка и системная лексикография / Ю.Д. Апресян // Избранные труды. Т. II. – М: Языки русской культуры, 1995. – 472 с.
 10. Арутюнова, Н.Д. Логический анализ языка. Культурные концепты / под ред. Н.Д.Арутюнова. – М: Наука, 1991. – 149 с.
 11. Асадбеков, А.Д. Этнолингвистический анализ фразеологизмов категории проклятий на базе терминов ваханского языка // Языки и этнография «Крыши мира» / А.Д. Асадбеков. – СПб.: – Петербургское Востоковедение, 2005. – С. 11 – 14.
 12. Асрорӣ, В.М. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ: кит. таълимӣ / В.М. Асрорӣ. – Сталинобод: Нашр. дав. Тоҷикистон, 1956. – 99 с.
 13. Асроров, В. Адабиёт ва фолклор / В. Асроров. – Душанбе, 1967. – 299 с.
 14. Бабкин, А.М. Фразеология и лексикография / А.М. Бабкин // Проблемы фразеологии. – М. –Л.: Наука, 1964. – С. 7-27.
 15. Бартминьский, Е. Место ценностей в языковой картине мира / Е. Бартминьский // Эволюция ценностей в языках и культурах – М: Пробел, 2000. – С. 51- 80.
 16. Бахтибеков, Т. Образцы фразеологизмов шугнанского языка / Т. Бахтибеков // Памирские языки и фольклор. Вып 1. – Душанбе: Дониш, 1972. – С. 127- 137.

17. Бичер, О. Пословицы и поговорки с компонентом-зоонимом в системе языка и лингвострановедческого знания / О. Бичер // *Universum: Филология и 135 искусствоведение: электрон. научн. журн.* № 6 (8). – Москва: Изд-во «МЦНО», 2014. – С. 1 – 11.
18. Бобомуродова, М.У. Этнолингвистическая характеристика лексики женских украшений в таджикском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук / М.У. Бобомуродова. – Душанбе, 2012. – 26 с.
19. Броимшоева, М.К. Этнолингвистический анализ Шугнанских примет и предсказаний: автореф. дис... канд. филол. наук. / М.К. Броимшоева. – Душанбе, 2006. – 23 с.
20. Вальтер, Х. Национальное и общеевропейское в нидерландских пословицах Питера Бругеля / Х. Вальтер // *Phraseologische Kommission. Die slawische Phraseographie und Parömiographie. Славянская фразеография и паремиография. Коллективная монография / Redaktion: H.Walter, V.M.Mokienko. – Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität, 2014. – С. 21-33.*
21. Вежбицкая, А. Язык. Культура. Познание. (Пер. с англ., отв. ред. М.А. Кронгауз, вступ. ст. Е.В. Падучевой). / А. Вежбицкая. – М., 1996. – 416 с.
22. Веретягин, Н.Ю., Веретягин, М.Ю. Отражение особенностей национального менталитета в русских и английских пословицах / Н.Ю. Веретягин, М. Ю. Веретягин. – Таганрог, 2012. – С. 18-27.
23. Верещагин, Е.М. Лингвострановедческая теория слова / Е.М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М: Русский язык, 1980. – 320 с.
24. Верещагин, Е.М., Костомаров, В.Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – М: Русский язык, 1990. – 269 с.
25. Владимирова, Т.Е. Концепт «счастье» в русской паремической картине бытия / Т.Е. Владимирова // *Паремиология в дискурсе: Общие и прикладные вопросы паремиологии. Пословица в дискурсе*

- и тексте. Пословица и языковая картина мира / Под ред. О.В. Ломакиной. – Москва: Ленанд, 2015. – С. 214-231.
26. Воркачев, С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С.Г. Воркачев // Филологические науки. № 1. – Москва, 2001. – С. 64-72.
 27. Воробьёв, В.В. Лингвокультурология: Монография / В.В. Воробьёв. – Москва: РУДН, 2006. – 112 с.
 28. Воробьёв, В.В. Лингвокультурология: теория и методы / В.В. Воробьёв. – Москва: Издательство РУДН, 1997. – 332 с.
 29. Гаврин, С.Г. К вопросу об отличии пословицы от поговорок в современном русском литературном языке. Вып. 17. / С.Г. Гаврин // Уч. зап. Пермского гос. Пед. Ин-та. – Пермь, 1958. – С. 23-46.
 30. Гак, В.Г. К диалектике семантических отношений в языке / В.Г. Гак // Принципы и методы семантических исследований. – М., 1976. – С. 73-92.
 31. Гончарова, Н.А. Из античной мудрости латинские пословицы и поговорки с русскими соответствиями / Н.А. Гончарова. – Минск, 2013. – 495 с.
 32. Грюнберг, А.Л., Стеблин-Камеский, И.М. Сказки народов Памира / А.Л. Грюнберг, И.М. Стеблин-Камеский. – Москва, 1976. – 536 с.
 33. Гумбольдт, В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – Москва, 1984. – 398 с.
 34. Гумбольдт, В. фон. Язык и философия культуры / В. фон Гумбольдт. – Москва: Прогресс, 1985. – 451 с.
 35. Гумбольдт, В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – Москва: Прогресс, 2000. – 400 с.
 36. Гаффоров, Р. Вазифаҳои услубии калимаҳои омонимӣ ва сермаъно / Р. Гаффоров. Мактаби советӣ, № 8. – Душанбе, 1990. – С. 16-18.
 37. Гаффоров, Р. Забон ва услуби Раҳим Қалил / Р. Гаффоров. – Душанбе, 1966. – 224 с.

38. Даль, В.И. Пословицы русского народа / В.И. Даль. - М: ЗАО Изд-во ЭКСМО - Пресс, Изд-во ННН, 2000. – 616 с.
39. Даль, В.И. Пословицы и поговорки русского народа / В.И. Даль. – Москва: Правда, 1987. – 654 с.
40. Даль, В. И. Пословицы и поговорки русского народа / В.И Даль. – Москва: Художественная литература, 1984. – Т.1. – 383 с.
41. Даль, В.И. Пословицы русского народа / В.И. Даль. – Москва: Художественная литература, 1989. – Т.1. – 430 с.
42. Добровольский, Д.О. Национально-культурная специфика во фразеологии / Д.О. Добровольский // Вопросы языкознания. – Москва, 1997. № 6. – С. 37–48.
43. Додихудоев, Р.Х. Лаълу лаъли Бадахшон // Памирские языки и фольклор / Р.Х. Додихудоев. – Душанбе, 1972. – С. 98-104.
44. Дубов, И.Т. Феномен менталитета: психологический анализ // Вопросы психологии. / И.Т. Дубов. – Москва, 1993. – № 5. – С. 20-29.
45. Дубровин, М.И. Английские и русские пословицы и поговорки / М.И. Дубровин. – Москва: Просвещение, 1993. – 678 с.
46. Дубровин, М.Н. Английские и русские пословицы и поговорки в иллюстрациях. / М.Н. Дубровин. – Москва, 1993. – 340 с.
47. Ефремова, Н.И. Лексико-тематические группы в составе паремий и степень их разнообразия. / Н.И. Ефремова // Славянская фразеология в ареальном, историческом и этнокультурном аспектах: Материалы IV Международной научной конференции. – Гомель, 2005. – С. 15-18.
48. Жинкин, Н.И. Язык - речь - творчество. Избранные труды. под ред. А. Вежбицкая. / Н.И. Жинкин. – Москва: Лабиринт, 1998. – 365 с.
49. Жуков, В.П. Словарь русских пословиц и поговорок / В.П. Жуков. – Москва: 1966. – 535 с.
50. Жуков, В.П. Семантика фразеологических оборотов / В.П. Жуков. – Москва: Просвещение, 1978. – 160 с.
51. Жуков, В.П. Русская фразеология: учеб. пособие. 2-е изд., испр. и доп. / В.П. Жуков. – Москва: Высшая школа, 2006. – 408 с.

52. Зарубин, И.И. Материалы и заметки по этнографии горных таджиков. Долина Бартанга / И. И. Зарубин. Сборник // Музея атропологии и этнографии при Российской Академии наук., 1917. - Т.5. – С.100-101.
53. Зикриёева, Х. Зарбулмасалу мақолҳои халқӣ дар "Дохунда" // Чашнномаи Айнӣ / АФРСС Тоҷикистон / Х. Зикриёев /Ин-ти забон ва адабиёт ба номи Рудақӣ. – Душанбе, 1978. – Ҷ. 5. – С. 166-168.
54. Зоолшоева, Ш.Ф. Цветообозначение в шугнано-рушанской языковой группе в этнолингвистическом освещении: автореф. дис. ... канд.филол.наук. / Ш.Ф. Зоолшоева. – СПб, 2005. – 23 с.
55. Иванов, Н.В. Проблемные аспекты языкового символизма (опыт теоретического рассмотрения) / Н.В. Иванов.– Москва: 2002. – 176 с.
56. Иванова, Е.В. Пословичные картины мира (на материале английских и русских пословиц) / Е.В. Иванова. – СПб.: Филол. фак-т Санкт-Петербург. гос. унта, 2002. – 160 с.
57. Иванова, Е.В. Мир в английских и русских пословицах: Учебное пособие / Е.В. Иванова. – СПб.: Филол. фак-т Санкт-Петерб. гос. унта, 2006. – 280 с.
58. Игболов, О.Ш. Лексико-семантический анализ особенностей пословиц и поговорок в таджикском и английском языках (на материале Маснави ма’нави Джалолуддина Руми): дис. ... канд. филол. наук. / О.Ш. Игболов. – Душанбе, 2017. – 166 с.
59. Иматшоева, М.Б. Выражение цветообозначения в разносистемных языках: на материале шугнано-рушанской группы языков, таджикского и английского языков: дис. ... канд. филол. наук. / М.Б. Иматшоева. – Душанбе, 2010. – 150 с.
60. Калонтаров, Я.И. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ ва аналогияи русии онҳо / Я.И. Калонтаров. – Душанбе, 1965. – 534 с.
61. Калонтаров, Я.И. Мудрость трех народов / Я.И. Калонтаров. – Душанбе: Адиб, 1989. – 428 с.
62. Камолиддинов, Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим / Б. Камолиддинов. – Душанбе, 1967. – 168 с.

63. Карамшоев, Д.О языковой основе памирских пословиц и поговорок в сравнение с таджикскими / Д.Карамшоев. – Хелсинки, 1969, № 1. – С. 349-359.
64. Карамшоев, Д.О специфике заимствованных слов в памирских языках (на материале шугнанского языка) / Д. Карамшоев. // Памирские языки и фольклор, вып 1. – Душанбе, 1972. – С. 83-97.
65. Карамшоев, Д., Бахтибеков, Т. Доир ба алокаи луғавию грамматикии забонҳои помири ва тоҷикӣ. / Д. Карамшоев, Т. Бахтибеков. // Масъалаҳои забоншиносӣ //). – Душанбе, 1975. – С. 54-73.
66. Карасик, В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И.Карасик. – Москва: Гнозис, 2004. – 390.
67. Каримова, А. Оид ба структураи семантикии воҳидҳои фразеологии забони рушонӣ / А. Каримова // Масъалаҳои филологияи Помир. Барориши 3. – Душанбе, 1985. – С. 129-137.
68. Климчицкий, С.И. Ваханские тексты / С.И. Климчицкий // Труды Таджикистанской базы АН СССР. – Л., 1936. – Т. 3. – С. 75-124.
69. Котова, М.Ю. Лекции по сопоставительной славянской паремиологии. Уч. пособие для магистрантов / М.Ю. Котова. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2010. – 170 с.
70. Қосимова, М.Н. Хусусиятҳои забони зарбулмасалу мақол ва ҳикматҳои осори Камоли Хучандӣ / М.Н. Қосимова // Вопросы лингвистики. – Душанбе, 2004. – С. 14-26.
71. Лашкарбеков, Б. К этимологии ваханского показателя определённого объекта -i // -эу. / Б. Лашкарбеков // В кн.: VIII всесоюзная научная конференция «Актуальные проблемы иранской филологии», посвященная 60-летию образования СССР (тезисы докладов). – Душанбе, 1982. – С. 85-88.
72. Лашкарбеков, Б. К этнолингвистической истории ираноязычных народов Памира и Восточного Гиндукуша / Б. Лашкарбеков // В кн.: Памирская экспедиция (статьи и материалы полевых исследований). – Санкт-Петербург, 2006. – С. 111-130.

73. Ляцкий, Е.А. Былины: Старинки богатырские / Е.А. Ляцкий. – Спб, 2018. – 238 с.
74. Мачидов, Ҳ. Ҷумлаҳои фразеологӣ / Ҳ. Мачидов. – Душанбе, 1978. – С. 15-19.
75. Мачидов, Ҳ. Фарқи воҳидҳои фразеологӣ аз зарбулмасалу мақолҳо / Ҳ. Мачидов. – Ҷ. 2. – Душанбе, 1982. – С. 26-30.
76. Мачидов, Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик / Ҳ. Мачидов. – Душанбе, 1982. – 104 с.
77. Маслова, В.А. Лингвокультурология / В.А. Маслова // Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – Москва, 2001. – 208 с.
78. Матробиён, С.К. Культурно-бытовые традиции ваханцев: игра в лунки / С.К. Матробиён // Языки и этнография «Крыши мира». – Санкт-Петербург, 2005. – С. 86-88.
79. Матробиён, С.К. Обрядовые игры ваханцев в этнолингвистическом освещении / С.К. Матробиён // Языки и этнография «Крыши мира». – Санкт-Петербург, 2005. – С. 80-85.
80. Матробиён, С.Қ. Маҷмуаи таълимӣ-методӣ аз фанни “Этнолингвистика” (забоншиносии қавмӣ) / С.Қ. Матробиён. – Душанбе, 2011. – 50 с.
81. Матробиён, С.Қ., Мирбобоев, А. Ганҷи Вахонзамин. Маҷмуаи осори мардумӣ. / С. Қ. Матробиён, А. Мирбобоев. – Душанбе, 2015. – 159с.
82. Матробиён, С.Қ. Лексикаи ҷашни Наврӯз (таҳқиқоти этнолингвистии вожаҳои наврӯзии мардуми водии Вахон). / С.Қ. Матробиён // Паёми Донишгоҳи милли (силсилаи филологӣ), № 4/4. – Душанбе 2017. – С. 107- 110.
83. Матробиён, С.Қ. Таҳлили этнолингвистии як гоҳи шабонарӯзӣ дар забони вахонӣ: аз сапедадам то фурӯғи офтоб. / С.Қ. Матробиён // Паёми Донишгоҳи милли (силсилаи филологӣ), № 4/3. – Душанбе, 2017. – С.10-14.

84. Матробиёв, С.Қ., Соҳибназарбекова, Р. Мақолҳои ваҳонӣ (бо забони ваҳонӣ барои хурдсолон). / С.Қ. Матробиёв, Р. Соҳибназарбекова. – Душанбе, 2016. – 16 с.
85. Маъсумӣ, Н. Асарҳои мунтахаб. Ҷ. II. / Н. Маъсумӣ. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 296 с.
86. Маъсумӣ, Н. Ибораҳои халқӣ дар "Марги судхур". / Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 1954. – С. 36-42
87. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Сталинобод, 1959. – 295 с.
88. Мирбобоев, А. Лексика животноводства: автореф. ... дис. канд. филол. наук. / А. Мирбобоев. – Душанбе, 1991. – 22 с.
89. Мирбобоев, А. Об этнорегиональном аспекте изучения некоторых памирских фразеологизмов / А. Мирбобоев // VIII Всесоюзная научная конференция. Актуальные проблемы иранской филологии (Тезисы докладов). – Душанбе, 1983. – С. 88.
90. Мирзоев, А. Зарбулмасалҳои тоҷикӣ / А. Мирзоев. – Сталинобод, 1949. – 47 с.
91. Мирзоев, Ш. К вопросу об этнолингвистическом анализе фразеологических единиц бесписьменных языков (на материале шугнано-рушанской группы памирских языков) / Ш. Мирзоев. // Республиканский симпозиум «Экономика и наука Горно-Бадахшанской автономной области: прошлое, настоящее и будущее» (Материалы симпозиума 25-27 мая 2005). – Душанбе, 2005. – С. 53-57.
92. Мокиенко, В.М., Фонякова, О.И. Способы названия в зоонимии / В. М. Мокиенко, И.О. Фонякова // Ономастика Поволжья: Сб. статей. Вып. 4. / Под ред. В.А.Никонова, Н.Ф.Мокшина. – Саранск, 1976. – С. 317-322.
93. Мокиенко, В.М. Образы русской речи / В.М. Мокиенко. – Л., 1989. – 280 с.

94. Молотков, А.И. Основы фразеологии русского языка / А.И. Молотков, – Л., 1977. – 284 с.
95. Муродов, Ф. Вариантнокии зарбулмасал ва мақолҳои халқии тоҷикӣ / Ф. Муродов. – Душанбе, 2001. – 112 с.
96. Назарова, З. Мақолу зарбулмасалҳои ишқошимӣ. // Масъалаҳои филологияи Помир. Вып. 3. – Душанбе, Дониш, 1985. – С. 164-168.
97. Назарова, З.О. Реликты древних верований в этнокультурном контексте (на материале ишқашимского языка) / З.О. Назарова // Ирано-Славика. № 2. – Москва, 2004. – С. 70-75.
98. Назарова, З.О. Ишқашимские фразеологизмы в этнокультурном контексте // Сборник статей памяти В.С. Расторгуевой / З.О. Назарова. – Москва, 2007. – 255 с.
99. Некушоева, Ш.С. Этнолингвистическое и сравнительное освещение предметно-бытовой лексики шугнано-рушанской группы памирских языков: дис. ... канд. филол. наук. / Ш.С. Некушоева. – Душанбе, 2010. – 176 с.
100. Никитина, Т.Г. Русские пословицы: новые формы, новые смыслы, новые аспекты изучения: Колл. монография / Научн. ред. проф. Т.Г. Никитина. – Псков: ПГПУ, 2008. – 256 с.
101. Норов, Ш.А. Лексико-семантические особенности анималистических пословиц в таджикском языке и их аналоги в английском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук. / Ш.А. Норов. – Душанбе, 2018. – 26 с.
102. Оркина, Л.Н. Аспектуально – темпоральная характеристика высказываний с семантикой обусловленности в современном русском языке. автореф. дис. ... канд. филол. наук. / Л.Н. Оркина. – СПб, 2000. – 42 с.
103. Пахалина, Т.Н. Ваханский язык /Т.Н. Пахалина. – Москва: Наука, 1975. – 344 с.
104. Пахалина, Т.Н. Ишқашимский язык /Т.Н. Пахалина. – М., 1959. – 255 с.

105. Пахалина, Т.Н. Сравнительно - историческая морфология памирских языков / Т. Н. Пахалина. – Москва: Наука, 1987. – 263с.
106. Пахалина, Т.Н., Назарова, З.О. Ишкашимский язык // Языки Российской Федерации и соседних государств / Т.Н. Пахалина, З.О. Назарова // Энциклопедия. Т. I. – Москва: 1997. – С. 424-430.
107. Пермяков, Г.Л. Избранные пословицы и поговорки народов Востока / Г. Л. Пермяков. – Москва: Наука, 1968. – 376 с.
108. Пермяков, Г.Л. Основы структурной паремиологии / Г.Л. Пермяков. – Москва: Наука, 1988. – 236 с.
109. Пермяков, Г.Л. От поговорки до сказки / Г. Л.Пермяков // Заметки по общей теории клише. – Москва: Наука, 1970. – 240 с.
110. Пермяков, Г.Л. Паремиологические исследования / Г.Л. Пермяков. //Главная редакция Восточной литературы. Сборник статей. – Москва: Наука, 1984. – 229 с.
111. Писарчик, А., Тоҷиддинов, С., Ҳамидҷонова, М. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ. / А. Писарчик, С. Тоҷиддинов, М. Ҳамидҷонова. – Сталинобод, 1960. – 226 с.
112. Радбиль, Т.Б. Основы изучения языкового менталитета: учеб. пособие / Т.Б. Радбиль. – 3-е изд. – Москва: Флинта: Наука, 2013. – 328 с.
113. Раҳмонӣ, Р. Намунаҳое аз зарбулмасалҳои афғонӣ / Р. Раҳмонӣ // Номаи пажӯҳишгоҳ. №3. – Душанбе, 2003. – 145 с.
114. Резник, Д.Г. Пословицы и поговорки таджиков Кулябской области как диалектологический материал / Д.Г.Резник. - Уч. Зап. Кулябского пед-та, вып. 2. – Куляб, 1957. – С. 102-108.
115. Рыбникова, М.Л. Русские пословицы и поговорки / М.Л. Рыбникова. – Москва, 1961. – 232 с.
116. Селиверстова, Е.И. Пространство русской пословицы: постоянство и изменчивость / Е.И. Селиверстова. – СПбГУ, 2009. – 270 с.
117. Семененко, Н.Н. Языковой и когнитивный аспекты механизма формирования обобщённого значения пословицы / Н.Н. Семененко

- // Языки и транснациональные проблемы: материалы 1 Междунар. научн. конф. (22-24 апреля 2004 г.). – Москва-Тамбов, 2004. – С. 279-284.
118. Сепир, Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Пер. англ.; общ. ред. и вступ. ст. А.Е.Кибрика. – Москва: Прогресс, Универс, 1993. – 656 с.
 119. Синячкин, В.П. Психолингвистический и лингвокультурологический анализ общечеловеческих ценностей в русском языковом сознании: Монография / В.П. Синячкин. – Москва: РУДН, 2010. – 337 с.
 120. Снегирев, И.М. Русские народные пословицы и притчи / И.М. Снегирев. – Москва, 1848. – 550 с.
 121. Соколова, В.С., Грюнберг, А.А. История изучения бесписьменных иранских языков. / В.С. Соколова, А. А.Грюнберг. // Очерки по истории изучения иранских языков. – Москва, 1962. – С. 118-147.
 122. Стеблин-Каменский, И.М. Этимологический словарь ваханского языка /И.М Стеблин-Каменский. – Санкт-Петербург: 1999. – 480с.
 123. Стеблин-Каменский, И.М. Языки Восточного Гиндукуша. Ваханский Язык / И.М. Стеблин-Каменский. – Москва, 1976. – 670с.
 124. Телия, В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В.Н. Телия. – Москва: Шк. «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.
 125. Тер-Минасова, С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. Учеб. пособие / С.Г. Тер-Минасова. – Москва: Слово, 2000. – 624 с.
 126. Тилавов, Б. Поэтика таджикских народных пословиц и поговорок / Б.Тилавов. – Ленинград, 1962. – 123 с.
 127. Тилавов, Б. Омилҳои инкишофи зарбулмасалҳо. / Б. Тилавов. // Садои Шарқ, № 8. – Душанбе, 1967. – С. 125-134.
 128. Тилавов, Б. О роли литературы в развитии таджикских пословиц и поговорок. / Б.Тилавов. – Душанбе, 1971, – №16, –561 с.

129. Тилавов, Б. Современный пословичный репертуар таджикского народа / Б. Тилавов. – Душанбе, 1974. – 473 с.
130. Тилавов, Б. Суханҳои дилафрӯз (Зарбулмасалу мақолҳо) / Б. Тилавов. – Душанбе, 1973. – 136 с.
131. Тилавов, Б., Муродов, Ф. / Баёзи ҳикмати халқ. Зарбулмасал ва мақолҳо / Б. Тилавов, Ф. Муродов – Душанбе: Адиб, 2004. – 144 с.
132. Турсунов, Ф.М. Лексико-семантический анализ и особенности пословиц и поговорок произведений Ф. Мухаммадиева / Ф.М. Турсунов. – Душанбе, 2006. – 136 с.
133. Турсунова, Х. Оид ба параллелҳо дар фразеология ва зарбулмасалҳои тоҷикӣ – узбекӣ (дар асоси «Қуллар» ва «Ғуломон»-и С. Айнӣ / Х. Турсунова // Армуғон (Масъалаҳои филологияи тоҷик). – Ҷилди 2. – Душанбе, 1971. – С. 138-150.
134. Уорф, Б.Л. Отношение норм поведения и мышления к языку (Пер. с англ. Л.Н. Натан и Е.С. Турковой) // Языки как образ мира / Сост. К.Королев. – Москва: АСТ; СПб.: Terra Fantastica, 2003. – 568 с.
135. Фозилов, М. Гулчини зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикию форсӣ / М. Фозилов. – Душанбе, Дониш, 1976. – 374 с.
136. Фозилов, М. Зарбулмасалу ҳикояҳо дар тамсилу ҳикояҳо / М. Фозилов. – Душанбе, 1973. – 159 с.
137. Фолклори тоҷик (материалҳо ва мақолаҳо). – Душанбе: Дониш, 1973. – 204 с.
138. Хисомов, Қ. Мақолу зарбулмасал дар осори Саъдии Шерозӣ / Қ. Хисомов. // Мактаби советӣ. № 7. – 1976. – С. 30-32.
139. Хушенова, С.В. О некоторых общих и специфических особенностях фразеологизмов западноиранских и восточноиранских языков (на персидско-таджикском и памирском языковом материале). / С.В. Хушенова // Теоретич. проблемы восточного языкознания. – Москва: Наука, 1982. – С. 104-111.

140. Чамшедов, П. Шугнанская летовка, традиции и термины. / П. Чамшедов // Масъалаҳои филологияи Помир. – Душанбе, 1992. – С. 98 - 102.
141. Шакармамадов, Н. Рубой дар фолклори Бадахшон / Н. Шакармамадов. // Забонҳои помирӣ ва фолклор. – Душанбе, 1972. – С. 134-143.
142. Шакармамадов, Н. Фолклори мардуми Помир. Зарбулмасалу мақолҳои сокинони шугнону Рушон. / Н. Шакармамадов. – Душанбе: Дониш, 1992. – 357 с.
143. Шанбезода, Дж. Гулгунча (Бутон). Поэзия на шугнанском языке / Дж. Шанбезода. – Хорог-Душанбе: Помир, 1998. – 111 с.
144. Шахнович, М.И. Краткая история собирания и изучения русских пословиц и поговорок. / М.И. Шахнович // Советский фольклор, 1936. № 4. – С. 5
145. Шаховский, В.И. Эмоциональные культурные концепты: параллели и контрасты / В.И. Шаховский // Языковая личность : культурные концепты. – Волгоград : Волг. гос. пед. ун-т, 1996. – С. 80–96.
146. Широкова, О. Жизнь пословицы / О. Широкова // Русский язык в школе. – 1931. – № 6-7 – 117 с.
147. Щерба, Л.В. Языковая система и речевая деятельность / Л.В. Щерба. – Ленинград: Наука, 1974. – 427 с.
148. Юнусӣ, А. Поэтикаи зарбулмасалу мақолҳои ҳиндӣ ва тоҷикӣ / А. Юнусӣ. // дис. ...ном.илм.филол. – Душанбе, 2019. – 150 с.
149. Юсуфова, М. Қайдҳо оид ба истеъмоли зарбулмасалу мақолҳо дар «Дохунда»-и С. Айнӣ / М. Юсуфова. // Армуғон II. (Масъалаҳои филологияи тоҷик). – Душанбе, 1971. – 260 с.

Б) бо ҳуруфи лотинӣ

150. A Collection of Proverbs and Poverbial Phrases in the Persian and Hindustanee Languages. – India: Calcutta, 1824. – 267 с.
151. Gulomaliev, Sh. Research work, Dialectical study on wakhi adjectives / Sh. Gulomaliev. – Japan, 2020. – 370 p.

152. Jaroslava, O. Narrative Structure of Wakhi Oral Stories/ Obrtelova Jaroslava – Uppsala, 2017. – 250 p.
153. Lawley, J., Tompkins, P. Metaphors in mind: Transformation through symbolic modelling. /J. Lawley, P. Tompkins. – London, 2005. – 317 p.
154. Mieder, W. Modern Proverbs and Proverbial Sayings. / W. Mieder // Journal of American Folklore, 1990. –Vol. 14. –89 p.
155. Mieder, Wolfgang. Proverbs: A Handbook. / Wolfgang, Mieder, – Greenwood Press, CT. – 2004. – 305 p.
156. Mieder, W. Behold the proverbs of a people: proverbial wisdom in culture, literature and politics. / W. Mieder. – Mississippi, 2014. – 480 p.
157. Morgenstiere, G. Indo-Iranian frontier languages. Vol. 2. Iranian Pamirian Languages (Yidgha-Munji, Sanlechi-Ishkashimi, and Wakhi). /G. Morgenstiere. – Oslo, 1932. – 282 p.
158. Paczolay, G. European proverbs: In 55 languages with equivalents in Arabic, Persian, Sanskrit, Chinese and Japanese. / G. Paczolay, – Veszpremi Nyomda, –1997. – 527 p.
159. Taylor, A. proverb publications see Wolfgang Mieder, International Proverb Scholarship: An Annotated Bibliography / A. Taylor – New York: Garland Publishing, 1982. – 465 p.
160. William, B. Erasmus, Desiderius. The Adages of Erasmus. / B. William – Toronto: University of Toronto Press, 2001. – 384 p.

Фарҳангҳо

161. Аникин, В.П. Предисловие // Жуков В.П. Словарь русских пословиц и поговорок. – Москва: Наука, 1966. – С. 3 – 5.
162. Жуков, В.П. Поговорка / В.П. Жуков // Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В.Н. Ярцевой. – Москва: Советская энциклопедия, 1990. – 688 с.
163. Жуков, В.П. Словарь русских пословиц и поговорок / В.П. Жуков. – 4-е изд., испр. и доп. – Москва: Русский язык, 1991. – 544 с.
164. Жуков, В.П. Словарь русских пословиц и поговорок / В.П. Жуков. – Москва: Русский язык, 2000. – 544 с.

165. Даль, В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. / В.И. Даль – Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1955. – 700 с.
166. Кунин, А.В. Английская фразеология. Теоретический курс / А.В. Кунин. – Москва: Высш. шк., 1970. – 344 с.
167. Мамадназаров, А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ / А. Мамадназаров. – Душанбе: ҚДММ «Эр-граф», 2015. – 1015 с.
168. Мамадназаров, А. Фарҳанги донишгоҳии англисӣ-тоҷикӣ / А. Мамадназаров. – Душанбе: Нашриёти «Эр-граф», 2016. – 484 с.
169. Мюллер, В.К. Большой англо-русский словарь / В. К. Мюллер. – М., 2002. – 958 с.
170. Мюллер, В.К. Большой англо-русский, русско-английский словарь / В. К. Мюллер. – Москва: ООО Дом Славянской книги, 2007. – 958 с.
171. Райдаут, Р., Уиттинг, К. Толковый словарь английских пословиц. / Р. Райдаут, К. Уиттинг. – Санкт- Петербург: Лань, 1997. – 256 с.
172. Словарь античности. Пер. с нем. – Москва: Прогресс, 1989. – 704 с.
173. Субҳинисо, Б. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикӣ - англисӣ - русӣ / Б. Субҳинисо. – Хучанд, 2016. – 419 с.
174. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. (Фарҳанги фразеологӣ) / М. Фозилов. – Душанбе: 1963. – Ҷ. I. – 952 с.
175. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик / М. Фозилов. – Душанбе: Ирфон, 1964. – Ҷ. II. – 803 с.
176. Фозилов, М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ / М. Фозилов, – Душанбе: Ирфон, 1975-1977. – Ҷ.1.2. –367 с. – 584 с.
177. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М.Ҳ. Султон. – Душанбе: 2008. – Ҷ. 2. – 944 с.
178. Abdullah, S.B. A dictionary of some languages and dialects of Afghanistan / Sh.B. Abdullah. – Kabul, 1960 – 258 с.

179. Longman Dictionary of American English. – Essex England: Pearson Longman, 2009. – 1178 p.
180. Oxford Dictionary of Proverbs [Ox.DP]. – Oxford: Oxford University Press, 2004. – 370 p.
181. Lorimer, D.L. The Wakhi language. Volume. I, II. 1958 / D.L. Lorimer. – London, 1958, – 441 p.
182. Lorimer, D.L. Werchikwar-EngLish Vocabulary/ D.L. Lorimer – London. – 1962, 334 p.
183. Strauss, E. Dictionary of European proverbs. / E. Strauss, – London, 1994. – 2200 p.
184. Kuskovskaya, S. English Proverbs and Sayings. / S. Kuskovskaya – Minsk: Vysheishaya Shkola Publishers, – 1987. – 257p.

Захираҳои электронӣ

185. Куанышбекова, Д.А. Принципы классификации пословиц и поговорок английского и русского языков, V Международная студенческая электронная научная конференция «Студенческий научный форум»/ Д.А. Куанышбекова. [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://www.scienceform.ru/2013/337/6135>.
186. English proverb and sayings [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастарсӣ: <http://linguapedia.info/english/proverbs-sayings.html> 2.
187. Dictionary by Merriam-Webster: America's most-trusted online dictionary [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: www.merriam-webster.com.
188. Idioms and phrases - The Free Dictionary [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: www idioms.thefreedictionary.com.
189. Online Etymology Dictionary /Origin, history and meaning of English words [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: www.etymonline.com .
190. Proverbs [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://www.nosweatshakespeare.com/quotes/literature/proverbs-about-women/> .

II. ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРЁФТИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ АЗ РӮӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ:

**1) Мақолаҳои зерини муаллиф дар маҷаллаҳои аз ҷониби КОА
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсияшуда ба таъ
расидаанд:**

[1-М]. Парвояева, Н.З. Муқоисаи маъноии воҳидҳои фразеологӣ
зарбулмасалу мақолҳои ваҳонӣ ва англисӣ [Матн] / Н.З. Парвояева
// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2018, № 3. –
С. 115- 118.

[2-М]. Парвояева, Н.З. Робитаи маъноии зарбулмасалу мақолҳо ва
воҳидҳои фразеологӣ дар забонҳои ваҳонӣ ва англисӣ [Матн] /
Н.З. Парвояева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. –
Душанбе, 2018, № 4. – С. 42-45.

[3-М]. Парвояева, Н.З. Инъикоси муносибати инсон ба меҳнат дар
зарбулмасалу мақолҳои ваҳонӣ (дар муқоиса бо забони англисӣ)
[Матн] / Н. З. Парвояева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.
– Душанбе, 2019, № 1. – С. 155- 159.

[4-М]. Матробиён, С.Қ., Парвояева, Н.З. Муқоисаи хусусиятҳои
этнолингвистии зарбулмасалу мақолҳои забонҳои ваҳонӣ ва
англисӣ (дар мисоли соматизмҳо) [Матн] / С.Қ. Матробиён,
Н.З. Парвояева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. –
Душанбе, 2020, № 7. – С. 27- 32.

[5-М]. Мамадназаров, А., **Парвояева, Н.З.** Вижагиҳои миллию фарҳангии
зарбулмасалу мақолҳои забони ваҳонӣ бо унсурҳои зоонимӣ дар
муқоиса бо забони англисӣ [Матн] / А. Мамдназаров.,
Н.З. Парвояева // Паёми Донишгоҳи забонҳо. Силсилаи илмҳои
филологӣ, педагогӣ ва таърих. – Душанбе, 2022. - № 2 (46). –
С. 12-18.

2) Мақолаҳо ва фишурдаи интишорот дар дигар маҷмуаҳои илмӣ:

[6-М]. Парвояева, Н.З. Структурно-грамматические лексические
особенности пословиц и поговорок ваханского и английского

- народов [Матн] / Н.З. Парвояева // Паёми Донишкадаи забонҳо, №3 (23). Душанбе, – 2016. – С. 61- 65.
- [7-М]. Парвояева, Н.З. Лексико-семантическое пословицы и поговорки в ваханском и английском языках [Текст] / Н.З. Парвояева // Материалы международной научно-практической конференции «Русский язык в современных реалиях» посвященной году Туризма и народных ремесел. – Душанбе, 2018. С. 49-55.
- [8-М]. Парвояева, Н.З. Нақши зарбулмасалу мақолҳо ҳамчун инъикоскунандаи ғавҷияти яқҷояи одамон [Матн] / Н.З. Парвояева // Нақши тарҷума дар ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии ҷомеа // Маҷлиси конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ бахшида ба «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунароҳои мардумӣ дар Тоҷикистон 25-уми январи соли 2018». – Душанбе, 2018. С. 99-105.
- [9-М]. Parvovova, N.Z. Wakhi proverbs and sayings and their equivalents [Text] / N.Z. Parvovova // Материалы XV международной научно-практической конференции молодых учёных и студентов, посвящённой «Годам развития села, туризма и народных ремесел (2019-2021)». Сборник тезисов. – Душанбе, 2020. С. 622.
- [10-М]. Парвояева, Н.З. Ифодаи эҳсоси тарсу ваҳм дар зарбулмасалҳои ваҳониву англисӣ [Матн] / Н.З. Парвояева // Маҷлиси конфронси илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи «Омодасозии кадрҳо бо ҳадафи рушди устувори сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон». – Душанбе, 2020. С. 376-378.
- [11-М]. Парвояева, Н.З. Акси муносибатҳои оилавӣ ҳешутаборӣ дар зарбулмасалу мақолҳои ваҳониву англисӣ [Матн] / Н.З. Парвояева // Маҷлиси конференсияи илмӣ-назариявӣ ҷумҳуриявӣ, бахшида ба 30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 30-солагии ДССХ ва рӯзи байналмилалӣ забони модарӣ (19-уми феввали соли 2021). – Душанбе, 2021. С. 231-235.